GEOFFREY TREASURE

RICHELIEU ȘI MAZARIN

Traducere de
ALEXANDRA DIACONU

EDITURA ARTEMIS
BUCUREȘTI, 2001

Cuprins

Cronologie 6

Introducere 13

1. Două drumuri spre putere 15
2. Slujitori ai regelui 24
3. Problema hughenotă 30
4. Mentalitatea şi politica nobililor 36
5. Războiul: o stare de necesitate 43
6. Un absolutism limitat 49
7. Proiecte maritime şi comerciale 55
8. Biserica şi statul 63
9. Arta ca propagandă 70
10. Lupta pentru securitate 77
11. Mazarin şi Fronda 91
12. Triumful lui Mazarin 106
13. Încheierea păcii 113
14. Reputaţia 126

Glosar 133

Bibliografie suplimentară 139

Cronologie

1585 – Naşterea lui Richelieu (9 septembrie)
1589 – Asasinarea lui Henric III (1 august); urcarea la tron a lui Henric IV
1590 – Moartea tatălui lui Richelieu, François
1594 – Richelieu este admis la Collège de Navarre
1598 – Edictul din Nantes. Pacea de la Vervins între Franţa şi Spania
1602 – Naşterea lui Mazarin (14 iulie)
1607 – Richelieu este uns episcop la Roma
1608 – Richelieu vine la Luçon
1609 – Mazarin intră la Colegiul Iezuit din Roma
1610 – Asasinarea lui Henric IV (14 mai); Ludovic XIII urcă la tron, la vârsta de opt anii; Maria de Medici este regentă
1614 – Tratatul de la Sainte-Menehould între Maria de Medici şi Condé (mai); proclamarea majoratului lui Ludovic XIII (octombrie); deschiderea Stărilor Generale (octombrie)
1615 – Căsătoria Anei de Austria cu Ludovic XIII (noiembrie)

1616 – Pacea de la Loudun între Ludovic XIII şi Condé (mai); Richelieu devine ministru (noiembrie)

1617 – Concini este asasinat (aprilie); Luynes devine ministru-favorit

1618 – Richelieu este exilat la Avignon (aprilie); revolta din Boemia marchează începutul Războiului de 30 de Ani (mai); este publicată *Instruction du Chrétien* a lui Richelieu

1619 – Primul război între Maria de Medici şi Ludovic XIII (februarie–aprilie)

1620 – Al doilea război între Maria şi Ludovic; Pacea de la Angers (august); Mazarin stă în Spania (până în 1622)

1621 – Urcarea la tron a lui Filip IV al Spaniei; Olivares este prim-ministru; sfârşitul Armistiţiului de doisprezece ani între Spania şi Provinciile Unite; moartea lui Luynes în campania împotriva hughenoţilor (decembrie)

1622 – Richelieu devine cardinal (septembrie) şi *proviseur* al Sorbonei; Pacea de la Montpellier pune capăt războiului hughenot (octombrie)

1624 – Richelieu intră în Consiliul de Stat (aprilie); La Vieuville este demis din funcţie, Richelieu devine prim-ministru (august); armata franco-elveţiană izgoneşte garnizoanele papale din Valtellina (noiembrie)

1625 – Mazarin este numit căpitan în armata papală

1626 – Tratatul de la Monçon dintre Franţa şi Spania (martie); execuţia lui Chalais (august); Adunarea Notabililor; planul de reformă al lui Richelieu (decembrie)

1627 – Începe asediul din La Rochelle (septembrie); moartea ducelui de Mantova; Nevers revendică dreptul la succesiune

1628 – Mazarin devine secretarul nunțiului papal Gian-Francesco Saccheti; capitularea orașului La Rochelle (octombrie)

1629 – *Code Michau*; francezii invadează Piemontul (martie); „Edictul de favoare" de la Alès (iunie)

1630 – Richelieu îl întâlnește pe Mazarin la Lyon (ianuarie); fortăreța Pinerolo este capturată de francezi (martie); memorandumul lui Richelieu la politica italiană (aprilie); îmbolnăvirea lui Ludovic XIII (septembrie); Tratatul de la Regensburg (octombrie); Mazarin încheie Armistițiul de la Casale (octombrie); „Ziua Păcălelilor" și căderea lui Marillac (noiembrie)

1631 – Prima vizită a lui Mazarin la Paris (ianuarie-februarie); Tratatul de la Bärwalde între Franța și Suedia (ianuarie); apare *Gazette* a lui Renaudot; victoria suedeză de la Breitenfeld (septembrie); Richelieu trece de la rangul de *seigneur* la cel de *duc et pair*

1632 – Tratatul de la Vic între Franța și Lorena (ianuarie); a doua ședere a lui Mazarin la Paris (aprilie-iulie); revolta lui Orléans și Montmorency; execuția lui Montmorency (octombrie); moartea lui Gustav la Lützeń (noiembrie)

1633 – Liga de la Heilbronn între Suedia și Germania; Franța ocupă Lorena (septembrie)

1634 – Papa Urban VIII îl numește pe Mazarin responsabilul negocierilor franco-italiene; acesta vine la

Paris în calitate de nunțiu papal extraordinar (noiembrie); înfrângerea Suediei la Nördlingen (septembrie)

1635 – Fondarea Academiei Franceze (ianuarie); Franța declară război Spaniei (mai)

1636 – Mazarin este rechemat, mai întâi la Avignon, apoi la Roma; pierderea orașului Corbie (august); răscoalele *Croquants*

1637 – Înfrângerea *croquants*-ilor la La Sauvetât (iunie)

1638 – Nașterea viitorului Ludovic XIV (5 septembrie); moartea Părintelui Joseph (decembrie); Bernhard de Saxe-Weimar capturează Breisach-ul (decembrie)

1639 – Revolta *Nu-pieds* (iulie); Mazarin părăsește Roma pentru a se stabili în Franța (decembrie)

1640 – Moartea lui Bernhard de Saxe-Weimar (iulie); francezii ocupă Arras-ul (august); revolta catalană (iunie); revolta portugheză (decembrie)

1641 – Un edict interzice Parlamentului* să intervină în afacerile statului (februarie); înfrângerea și moartea lui Soissons la La Marfée (iulie); Mazarin este numit cardinal (decembrie)

1642 – Francezii ocupă Perpignan-ul (septembrie); execuția lui Cinq-Mars (septembrie); moartea lui Richelieu (4 decembrie); intrarea lui Mazarin în Consiliul Regal

1643 – Mazarin devine naşul Delfinului, viitorul Ludovic XIV; moartea lui Ludovic XIII – urcarea la tron a lui Ludovic XIV (14 mai); Parlamentul răstoarnă

---

* În original în limba franceză, *Parlement*. Vezi Glosarul, p. 133.

aranjamentele lui Ludovic XIII pentru Consiliul de regență; regina Ana devine singura regentă și îl alege pe Mazarin prim-ministru (18 mai); victoria francezilor la Rocroi (19 mai); *Cabale des Importants* – întemnițarea lui Beaufort (septembrie, până în 1648); Arnauld publică *De la Fréquente Communion*

1644 – Impunerea taxei *toisé* (martie); Turenne îi învinge pe bavarezi la Freiburg (iulie); deschiderea Congresului de la Münster (decembrie)

1645 – Suedezii îi înving pe Imperiali la Jankau (februarie); Turenne și Condé îi înving pe Imperiali într-o a doua bătălie la Nördlingen (iulie); Tratatul de la Copenhaga dintre Suedia și Danemarca – accesul în Marea Baltică pentru comercianții francezi (noiembrie) ; *lit de justice* (septembrie) – lărgirea disputei dintre Coroană și Parlament referitoare la taxe și crearea de noi funcții

1646 – Coroana impune un impozit pe bunurile care intră în Paris (septembrie)

1647 – Tratatul de la Ulm între Bavaria și Franța (martie); revoltele populare întrerup campaniile franceze

1648 – Tratatul de la Münster între Spania și Provinciile Unite (ianuarie); *lit de justice* – sfidarea lui Omer Talon (ianuarie); *arrêt d'union* al Parlamentului (mai) urmat de întrunirea *Chambre Saint Louis*; bătălia de la Lens: Condé învinge Spania (august); arestarea lui Blancmęsnil și Broussel (26 august) și baricadele din Paris; Tratatele de la Münster și Osnabrück sunt urmate de Pacea din Westfalia (octombrie); Declarația de la Saint-Germain (octombrie)

1649 – Execuția lui Carol I (ianuarie); asediul Parisului (ianuarie–aprilie); Tratatul de la Rueil pune capăt primei Fronde (aprilie); conflictele provinciale continuă: războiul civil din Guyenne (începe în martie) – Alais atacă parlamentul din Aix (iulie)

1650 – Arestarea prinților (ianuarie) – urmează „Războiul Prinților"; Gondi cere punerea în libertate a prinților (decembrie)

1651 – Eliberarea prinților (ianuarie); Mazarin pleacă în exil (februarie); Condé se desparte de Gondi și de rebeli (august); majoratul lui Ludovic XIV (septembrie); Châteauneuf devine prim-ministru; Turenne revine în slujba Coroanei

1652 – Revenirea lui Mazarin (ianuarie); Châteauneuf este demis, Gondi devine cardinal (titlu, de Retz – februarie); bătălia de la Bléneau – Condé învinge armata regală și intră în Paris (aprilie); Mazarin le mulțumește hughenoților pentru loialitate (mai); bătălia din Faubourg St. Antoine (iulie); lovitura *Orméiste* în Bordeaux (9 iulie); francezii sunt izgoniți din Catalonia; al doilea exil al lui Mazarin (august); Ludovic XIV recuperează Parisul (octombrie); arestarea lui Retz (decembrie)

1653 – Revenirea lui Mazarin (februarie); Condé se alătură spaniolilor în Flandra; orașul Bordeaux se supune Coroanei (august); Fouquet este numit *surintendant*; papa Innocentiu X declară eretice „Cele Cinci Precepte" janseniste

1654 – Încoronarea lui Ludovic XIV; Retz evadează din închisoare (august); Turenne eliberează Arras-ul (august)

1655 – Ludovic interzice Parlamentului să blocheze edictele regale; Tratatul comercial al lui Mazarin cu Cromwell, mai târziu (martie 1657) extins la o alianță militară

1656 – Spania încheie o alianță cu exilatul Carol II; prima dintre *Lettres provinciales* ale lui Pascal; un *lit de justice* asigură înregistrarea bulei papale

1657 – Ferdinand III moare, Leopold este ales împărat. „Conspirațiile din codri" ale nobililor (în vară)

1658 – Bătălia de la Dunes (iunie) – Turenne, împreună cu englezii, învinge Spania (și pe Condé); portughezii îi înfrâng pe spanioli la Elvas; tratatul dintre Franța și Brandenburg; Liga de la Rin (august)

1659 – Ludovic XIV renunță la Maria Mancini; Pacea din Pirinei dintre Franța și Spania (noiembrie)

1660 – Ludovic XIV se căsătorește cu Maria Teresa, infanta Spaniei (iunie)

1661 – Mazarin moare (9 martie)

Introducere

Cardinalul Richelieu l-a întâlnit pentru prima dată pe tânărul diplomat italian Giulio Mazarini la Lyon, pe 29 ianuarie 1630. Misiunea acestuia din urmă era să explice faptul că superiorul său, papa, dorea pacea în nordul Italiei. Cea mai importantă preocupare a lui Richelieu era să-şi consolideze poziţia în ţară şi să profite de disputa pentru succesiunea tronului de la Mantova, trimiţând garnizoane franceze de-a lungul Alpilor. Treisprezece ani mai târziu, Mazarin îi lua locul la masa Consiliului Regal francez. Pe patul de moarte, Richelieu nu îşi declarase în mod expres dorinţa ca Mazarin – aşa cum deja îl numeau la acea vreme francezii – să-i urmeze ca prim-ministru, dar îl recomandase regelui ca fiind omul cel mai potrivit să continue calea diplomatică trasată de el până atunci. Richelieu nu avea de unde să ştie că Mazarin va ocupa această funcţie timp de optsprezece ani şi nici că îşi va îndeplini sarcinile cu un succes ce va depăşi aşteptările, impunând întâietatea Franţei în Europa.

Regimul cardinalilor (1624–1661) a avut un mare impact asupra guvernului şi societăţii franceze. A existat o continuitate esenţială atât în politica externă, cât şi în cea

internă. Fronda a produs o ruptură care, în timp, s-a adâncit sau s-a micșorat; dar eșecul acestei mișcări a întărit tendința spre absolutism și i-a consolidat principiile. Relația dezvoltată între politicianul matur și tânărul diplomat s-a bazat pe un respect reciproc. Și totuși, diferențele dintre cei doi sunt izbitoare. Dacă impresionanta ascensiune către putere a lui Richelieu poate fi justificată, în fiecare etapă a sa, prin tradiția de familie și abilitatea personală, cea a lui Mazarin pare să aibă la bază un spirit de aventură, o întâmplare în care, la fiecare pas, omul sfidează șansa. Acest studiu se va concentra asupra modurilor în care Richelieu și Mazarin și-au înțeles rolurile și și-au exercitat puterea, și asupra felului în care au folosit această putere. În orice caz, pentru o mai bună înțelegere, cartea trebuie să înceapă cu prezentarea primilor ani ai carierei lor și a drumurilor lor diferite spre putere.

1. Două drumuri spre putere

Armand Jean du Plessis de Richelieu s-a născut în 1585. Doi dintre nașii săi erau mareșali ai Franței. François, tatăl său, a fost Mare Magistrat la curtea lui Henric III din 1578 până la moartea acestuia, în 1589, cu mari responsabilități politice și administrative. Fiind mai mult omul regelui decât *dévot*, l-a slujit apoi pe Henric IV și a luptat cu dârzenie de partea lui. Mama lui Richelieu, Suzanne de la Porte, provenea dintr-o renumită familie de avocați. Un unchi de-al lui Richelieu a fost un distins militar, altul, Antoine „Călugărul", un destrăbălat și un sălbatic notoriu. Tradiția familiei lui Richelieu era întemeiată pe nobilitate și servicii aduse curții, pe armată, finanțe, secretariat și magistratură; violența îngăduită de anii de război civil trezea amintiri neplăcute. François a murit în 1590, lăsându-și marile afaceri încurcate, o proprietate înglodată în datorii și un modest castel la Richelieu, unde Armand Jean și-a petrecut primii ani din viață. După 1594, Richelieu a învățat la Paris, iar vacanțele și le-a petrecut la Poitou. Fiind al treilea fiu al familiei, era de așteptat ca el să urmeze o carieră militară. De aceea, după Collège de Navarre, el a optat pentru academia lui Antoine de Pluvinel, pe atunci la modă, pentru

a-și însuși artele marțiale. Dar când episcopia Luçon a rămas vacantă și fratele său Alphonse și-a pierdut drepturile devenind călugăr (1602), el a fost de acord să renunțe la sabie pentru mitră.

Richelieu își dovedise deja capacitatea intelectuală. Acum își arăta puterea de a-și concentra ambiția și disciplina interioară care îl vor deosebi de ceilalți. S-a întors la Collège de Navarre și a început un studiu intensiv de teologie și filosofie. Deoarece nu atinsese încă vârsta canonică, s-a dus la Roma pentru dispensa religioasă (1607) și a impresionat autoritățile prin erudiția și talentul său oratoric. Luçon-ul aparținea familiei Richelieu din 1854, dar el a fost primul episcop care a locuit acolo. A petrecut la Luçon doar cinci ani (1608–1613 și câteva luni în 1617), dar a avut un mare impact asupra vieții eparhiei. A restaurat catedrala aproape ruinată, a vizitat parohiile, a impus reguli stricte în conduita clerului, a înființat sinoduri diecezane, a fondat un seminar, i-a invitat la Luçon pe călugării capucini pentru a pune bazele unui azil, s-a străduit să îmbunătățească relațiile cu membrii capitulului Catedralei și a alcătuit un catehism care i-a anticipat mult mai ambițioasa lucrare *Instruction du Chrétien* (1618). Fiind un îndârjit conservator în spiritul Conciliului de la Trento, este posibil ca la început el să se fi gândit mai mult la o promovare în ierarhia bisericească decât la obținerea unei funcții politice. Ceea ce l-a adus direct pe primele trepte ale politicii a fost contextul anarhic ce a urmat asasinării lui Henric IV și a caracterizat minoratul lui Ludovic XIII sub regența mamei sale, Maria de Medici.

Franța avea nevoie de Stările Generale. Ele au apărut în 1614. Richelieu a fost ales deputatul Primei Stări (eclezias-tice). Prin influența Mariei și cu sprijinul diplomatului-

savant cardinalul du Perron, el a fost ales să vorbească în numele Bisericii la sesiunea de închidere. Mesajul său a fost direct și oportun: clerul trebuie să aibă un rol în conducerea regatului. Cu cât *les grands* – îndeosebi Guise, urmașul tradiției Ligii, Rohan, conducătorul hughenoților, Vendôme, fratele vitreg al regelui, și Condé, vărul său, cel mai important și cel mai pretențios dintre toți – insistau mai mult asupra revendicărilor lor, cu atât își dovedeau incompetența pentru cea mai înaltă funcție. În tratate succesive, precum cel de la Loudun, din mai 1616, ei și-au exploatat abilitatea de a se tocmi și au sărăcit Vistieria regală. Ceea ce l-a îndemnat pe Richelieu să riște prin cultivarea relației cu favoritul Mariei, florentinul Concino Concini, a fost înțeleptul său instinct politic și, de asemenea, dorința sa de a profita de o mare șansă.

Richelieu a fost desemnat *aumônier* al Anei de Austria, soția spaniolă a lui Ludovic XIII. Dar nici această funcție strategică, nici sprijinul mamei lui Ludovic nu l-au ridicat în ochii regelui adolescent. În noiembrie 1616, a fost numit Secretar de Stat cu responsabilități deosebite în afacerile externe și în caz de război. Când, în aprilie anul următor, o lovitură de palat l-a răsturnat din funcție pe Concini, tânărul episcop și-a pierdut slujba. Confruntat cu prejudecățile regelui și cu ostilitatea ministrului său favorit, ducele de Luynes, el a trebuit să accepte exilul și s-a retras la Luçon, apoi la Avignon. I-a trebuit multă răbdare și o atenție asiduă la interesele Mariei pentru a-și reface șansa politică: totul depindea de poziția reginei-mamă și de sprijinul pe care ea putea să-l obțină pentru el de la nobilii apropiați ei. Medierile dintre Maria și guvern, care au dus, în 1616, la semnarea „Tratatului" de la Angoulême și reconcilierea

dintre mamă și fiu ce a urmat acestui tratat, i-au asigurat lui Richelieu baza de care avea nevoie.

Richelieu își construia o reputație impresionantă, „*tout puissant dans son esprit*“, cum îl descria unul dintre contemporani. În mod constant, el stabilea contacte și își construia acea *clientèle* fără de care nu ar fi putut aspira la înalta funcție. Familia și prietenii au avut și ei un rol important. Sora sa Nicole era măritată cu Urbain de Brézé, viitorul guvernator de Anjou. Familia Bouthillier și călugărul capucin Joseph du Tremblay l-au susținut cu un devotament demn de forța personalității sale. El a adus cu sine ideea de fidelitate – familială, regională și feudală –, care putea să dezvolte între oameni un sentiment de loialitate mai presus de motivele primare ale ambiției și ale răsplății materiale: din acest punct de vedere, Richelieu a fost un bun fiu al Poitou-ului. El a fost de asemenea influențat de teama sa de izolare. În 1618, soția și singurul fiu al fratelui său Henri au murit, iar în 1619 Henri a fost ucis într-un duel. Dacă familia sa avea sau nu să fie „importantă“ (o temă frecventă în corespondențele sale) depindea acum doar de el.

În cursul acestor ani, el a trebuit să păstreze un echilibru între *dévots*, cum ar fi oratorianul Bérulle, care aștepta de la el să sporească influența Bisericii, și *politiques*, îngrijorați de creșterea puterii Habsburgilor; astfel, el a fost precaut în declarațiile sale politice. În orice caz, a fost conștient încă de la început de importanța propagandei. „Națiunea politică“ – femeile și bărbații francezi preocupați de problemele Bisericii și ale statului – nu era foarte numeroasă, dar crea climatul de opinie în care trebuia să lucreze un om de stat. Aparent, el a păstrat o distanță față de *politiques*, dar conducătorul acestora, publicistul François Fancan, a recrutat și alți scriitori în sprijinul lui Richelieu, a

dezbătut cu el diferite probleme în mod regulat și a scris pamflete virulente, pe un puternic ton antispaniol. „Ascultând mult", după cum scria în *Testamentul* său, Richelieu aduna deja informații, studia predicile și pamfletele contemporane și urmărea opinia publică. Poate că, fără să-i recunoască latura pozitivă, Ludovic XIII a sesizat acest aspect, tot așa cum a sesizat și apropierea dintre Richelieu și regina-mamă, și i-a spus lui Luynes: „Iată un om cu două fețe". Luynes era total împotriva lui Richelieu, și de aceea moartea ministrului favorit în timpul asediului de la Montauban, din decembrie 1621, a fost un eveniment fericit pentru Richelieu.

Când Richelieu a devenit cardinal (1622), această numire a însemnat mai mult decât o promovare în ierarhia bisericească. El și-a câștigat un dublu statut: reprezentantul principal al intereselor Bisericii și reprezentantul principal, din punctul de vedere al Romei, în formularea politicii regale care afecta Biserica. Funcția de cardinal îi va spori importanța când va reintra în Consiliul Regal. Între timp, își putea permite să aștepte ca miniștrii să facă greșeli. De la căderea lui Sully (1611), nici un alt ministru nu dovedise abilitatea sa. Villeroi era mai mult curtean decât politician, Sillery era în esență un birocrat. Moartea lui Luynes lăsase un vid de putere. În ianuarie 1623, La Vieuville, competent în domeniul finanțelor și cu ambiția de a ajunge la controlul politic deplin, a încercat să se apropie de regina-mamă; dar ea avea propriul său plan. În aprilie 1624, Richelieu a fost primit în Consiliu. La Vieuville a intrat în conflict cu Ludovic și cu Maria și a șovăit între cele două politici, apoi, în august, a decis să demisioneze. Ludovic a ordonat să fie arestat și i-a propus lui Richelieu să preia funcția de prim-ministru.

În cele din urmă, cea mai impresionantă este tenacitatea lui Richelieu pentru a obține influența și puterea, precum și spiritul său autoritar care putea acum să capete o formă deplină de expresie. Soarta lui Vieuville a dobândit semnificația unei lecții; el își asumase rolul de prim-ministru, dar fără aranjamentele politice necesare care să-i asigure o guvernare efectivă. Experiența variată a lui Richelieu l-a determinat să accepte ceea ce Bergin numește „aritmetica politică a epocii lui Concini și Luynes", să realizeze faptul că puterea efectivă trebuie să aibă, pe lângă funcții și proprietăți, o bază defensibilă, cu mari resurse și aliați puternici: acesta era spiritul unei *place de sûreté*, produsul, ca și pentru hughenoți, al brutalelor războaie civile. Richelieu învățase atât de multe despre hazardul și obstacolele ascensiunii la putere încât și-a păstrat pentru scrierile sale logica și claritatea gândirii, atât de importante pentru el ca intelectual. El se va dovedi empiric în formularea politicii sale și selectiv cu precauție în aplicarea ei.

Giulio Mazarini s-a născut în iulie 1602. Era primul fiu al Hortensiei Bufalini, care provenea dintr-o familie de nobili din Umbria. Tatăl său, Pietro, era sicilian prin naștere, dar roman prin cariera și preocupările sale. Era majordomul celebrei familii Colonna. Un unchi al lui Mazarin era un vestit iezuit, și Giulio și-a primit educația la Colegiul Iezuit din Roma, unde i-au fost remarcate „tăria de caracter, calitățile și buna creștere". El a fost ales pentru a fi promovat, dar nu ca iezuit, ci în diplomație. Era primit cu încredere în familiile patriciene, și a plecat în Spania în calitate de profesor însoțitor al lui Girolamo Colonna. Și mai important este faptul că el a fost susținut de frații Barberini, Francesco și Antonio, nepoți și miniștri ai lui Matteo Barberini, care, în 1623, a devenit papa Urban VIII.

Relațiile au fost uneori încordate, mai ales după 1631, când Francesco a venit să-l vadă pe Mazarini ca trimis al Franței, dar devotamentul lui Mazarini față de interesele cardinalului Antonio, un susținător generos al artelor, se va dovedi neprețuit.

Propășirea catolicismului în Germania era binevenită pentru Roma. Dominația spaniolă asupra Italiei de Nord era însă o altă problemă. Obiectivul diplomației papale era păstrarea unui echilibru între Bourboni și Habsburgi. În anii 1620, acest echilibru implica luarea unor măsuri pentru a limita dominația Habsburgilor, deoarece aceștia au avut numai succese în primul deceniu al perioadei ce va fi cunoscută sub numele de „Războiul de 30 de Ani". În acest climat și-a câștigat Mazarini experiența din lumea politică. Gian-Francesco Saccheti, reprezentantul papei, i-a acordat lui Mazarini gradul de ofițer în regimentul însărcinat să apere trecătoarea Valtellina. Tot familiei Saccheti i-a datorat Mazarini și creșterea constantă a reputației sale prin primirea unor misiuni speciale în cadrul legației papale, moment care va fi decisiv pentru cariera sa. În 1629 i s-au acordat puteri depline pentru tratativele cu generalii spanioli și francezi care îi reprezentau pe conducătorii politici Olivares și Richelieu. Lovitura de teatru prin care, în octombrie 1630, a dezamorsat o luptă iminentă, agitând în fața armatelor inamice textul care mai târziu s-a materializat în Tratatul de la Cherasco, i-a adus lui Mazarini renumele european.

Cu toate că, în acel moment, cariera lui Mazarini era sprijinită de venitul său de canonic, un dar pe care papa îl oferea de obicei agenților săi favoriți, Mazarini era încă în esență un cavaler elegant. Înfățișarea sa plăcută și purtarea curtenitoare l-au făcut irezistibil când îndatoririle sale l-au purtat la curțile Franței și a Savoiei. În 1634, când a mers

prima oară la Paris, în calitate de nunțiu papal, Mazarini a fost considerat în Spania ca un complice al lui Richelieu. Misiunea încredințată de papă consta în pregătirea terenului pentru un acord general de pace. Campaniile victorioase ale lui Gustav Adolf, subvenționate de Richelieu, dezechilibraseră balanța puterii. Astfel, misiunile sale, în numele lui Richelieu, de a rezolva problemele din principatele nesigure din punct de vedere strategic, Savoia și Lorena, au stârnit ostilitatea Madridului și răceala Romei, ceea ce a dus în 1636 la mutarea temporară a lui Mazarini în orașul papal Avignon. Acesta a fost un moment singular de disperare pentru bărbatul ambițios și deosebit de ingenios.

În decembrie 1638, după moartea agentului și confidentului lui Richelieu, Părintele Joseph, cardinalul a avut nevoie de un om căruia să-i încredințeze misiunile diplomatice care cereau subtilitate și tact. Aceste calități îi erau necesare în anii premergători angajamentului final în slujba Franței, când de fapt slujea doi conducători și orice mișcare greșită l-ar fi putut arunca în dizgrație sau în anonimat. Papa era indignat de alierea lui Richelieu cu puterile protestante și presat de criticii *dévots* ai lui Richelieu să oprească ascensiunea lui Mazarini. Dar în condițiile în care armatele Habsburgilor pierdeau teren și pacea era tot mai necesară, el și-a dat seama că nu-și putea permite să intre în conflict cu regele francez. Astfel, în ianuarie 1639, el a acceptat cererea lui Ludovic ca Mazarini să fie numit cardinal.

În decembrie 1639, când a putut da curs invitației oficiale de a veni în Franța, Mazarin – cum îl vom numi de acum înainte – cunoștea scena diplomației mai bine ca oricine. Dovedise că putea să fie la fel de bun ca și generalii veterani, că putea să întrețină relații prin serviciile făcute și prin daruri oportune, să-i slujească pe conducători și să

câștige prieteni în maniera necesară. Curând, avea să-și dispute autoritatea cu oameni ca Chavigny, *créature* a lui Richelieu și expert în afacerile externe. Între timp, îl va transforma pe Chavigny într-un aliat al său. Tot în decursul acestor ani va câștiga sprijinul Anei de Austria, soția spaniolă a lui Ludovic XIII, pe care Richelieu o ținuse sub strictă supraveghere din cauza simpatiei ei pentru *dévots*.

Din ce în ce mai slăbit, acționând neobosit pentru înfrângerea Spaniei, Richelieu l-a mai ironizat uneori pe curtenitorul italian, dar s-a convins de valoarea lui și a ajuns să-l considere indispensabil. În ultimele sale luni de viață, cînd Mazarin și-a arătat grija plină de compasiune față de el, aparent lipsită de interes, naturală, această prietenie atât de importantă s-a cimentat. Pe când participa ca martor la citirea testamentului lui Richelieu, Mazarin știa deja ce averi uriașe și ce influență poate câștiga un om care acționa în numele suveranului. În acțiunile care au urmat morții lui Richelieu (decembrie 1642), el s-a dovedit un bun cunoscător al mecanismelor puterii. Richelieu îl recomandase pe Mazarin pentru a fi admis în Consiliu. Poate că l-a văzut jucând un rol important în negocierile de pace; dar este puțin probabil să-l fi văzut ca prim-ministru. În calitate de cardinal, Mazarin, precum Richelieu înaintea lui, putea pretinde un loc important în Consiliu. Ca un consilier aparent dezinteresat, el putea jongla cu suspiciunea regelui față de orice ministru care ar fi încercat să domine. Astfel, a provocat căderea ministrului de război Sublet de Noyers și izolarea lui Chavigny, iar la moartea regelui (mai 1643) se bucura îndeajuns de sprijinul Anei pentru a ocupa primul loc în ierarhie.

2. Slujitori ai regelui

În calitate de prim-ministru, Richelieu, ca și Mazarin după el, și-a exercitat puterea în numele regelui. Suveranitatea era regală, indivizibilă și absolută. În tratatul său *De la Souveraineté du Roy* (1612), Le Bret îl așază pe rege pe soclul Dreptului Divin: primind autoritatea de la Dumnezeu, fără intermediere, el este responsabil doar în fața Lui. Nici un ministru, nici o curte, nici măcar Parlamentul nu poate dispune decât de o putere delegată. „Suveranitatea este la fel de divizibilă ca și un punct geometric." Le Bret era un jurist erudit; urmându-l pe Bodin, l-a anticipat pe Bossuet. A fost, de asemenea, unul dintre apropiații lui Richelieu, ajutându-l în multe misiuni și în procese speciale, cum ar fi acela în care Louis de Marillac a fost condamnat la moarte. De aceea, devine și mai interesantă puternica sa aversiune față de despotism: după părerea lui, regele trebuie să-și exercite puterea cu moderație. Le Bret preconiza cooperarea între regi, curțile regale și Stări, cerută de interesul comun. Dacă aceasta a fost vocea conducătorului său, la fel a fost și conceptul său de *lèse-majesté*, care îmbracă trei forme: defăimarea regelui, atacurile la viața sa și conspirația împotriva statului.

Deoarece ministeriatul lui Richelieu era amenințat de comploturi, iar propaganda sa era contestată de critici ostili ca Mathieu de Morgues, cardinalului însuși i s-au adus mari laude. Silhon, în *Ministre d'État* (1631), l-a dat ca exemplu pentru virtuțile unui ministru ideal. Ludovic XIII a fost ales de Dumnezeu pentru a-I reprezenta puterea și pentru a aduce armonia pe pământ. Ministrul său, implicit participând la însărcinarea divină, cu o inteligență supremă, virtuos și drept, nu putea fi constrâns de standarde morale obișnuite în ceea ce privește apărarea regatului de inamici interni sau străini. Cu cât scopul era mai înalt, cu atât mijloacele erau mai permisibile și nici un scop nu putea fi mai presus de slujirea reprezentantului lui Dumnezeu pe pământ. Acesta era temeiul teoretic al tribunalelor speciale, al întemnițărilor arbitrare, al spionajului, al înșelătoriilor diplomatice, toate acestea rămânând la aprecierea judecății personale a ministrului, conform acestei concepții asupra drepturilor și puterii sale. În practică, Richelieu a avut grijă să se asigure că deciziile sale majore au primit aprobarea regelui.

Chiar și atunci când locul său era luat de cancelar, teoretic, regele conducea întotdeauna Consiliul. La fel se întâmpla și în situațiile de minorat al regelui, când acesta era reprezentat de un regent; în cazul lui Ludovic XIV, regentul era Ana de Austria. Decretele regale aveau putere de lege: nici o autoritate, în afară de rege, nu le putea anula. Regele putea oferi o gamă vastă de funcții: de guvernatori și comandanți militari, de exemplu. După cum o arătaseră scurtele cariere ale lui Concini și Luynes, ministrul favorit putea primi numeroase funcții, distincții și împuterniciri în semn de răsplată pentru serviciul său, care îi consolidau poziția față de rivalii nemulțumiți sau nobilii ofensați. Din

acest punct de vedere, situația lui Mazarin a fost diferită de cea a lui Richelieu. Ludovic XIV a urcat la tron la vârsta de cinci ani și a fost minor până în 1651: în consecință, autoritatea regală era mai greu de exercitat. După izbucnirea Frondei, în august 1648, Mazarin a avut de înfruntat mari obstacole și pericole, dar s-a putut baza pe autoritatea regală exercitată fie de Ana de Austria, fie de tânărul rege; într-adevăr, doar această autoritate stătea între el și decăderea sa.

Richelieu a avut de-a face cu un monarh capricios și imprevizibil, gelos pe puterea sa; cu o sănătate șubredă, refractar la afecțiune și sensibil la ofense, pios și devotat dinastiei sale, aspru cu opoziția. Dar regele era conștient că ministrul său impunea respect în țară și în afara ei, că avea un har excepțional și că muncea fără odihnă pentru a asigura securitatea regatului. Richelieu îi cunoștea slăbiciunile lui Ludovic și se informa mereu, prin intermediul propriilor *créatures*, de dispozițiile și bolile regelui. De asemenea, respecta caracterul obedient al lui Ludovic, pioșenia și credința sa într-o misiune divină. De aceea s-a străduit să-și explice demersurile politice. În anumite momente critice, sub presiune extremă, chinuit probabil de migrene, el ar fi putut face crize de isterie și recurge la amenințări cu demisia, dar atunci Ludovic ar fi părut mai puternic decât el. Anul 1630 a fost un an deosebit de tulbure: poziția ministrului, la fel ca și politica sa, se afla în pericol, iar regele era grav bolnav. Abia în noiembrie, în „Ziua Păcălelilor", denumită astfel pentru că rivalii lui Richelieu s-au înșelat crezând că acesta va fi demis, puterea sa a fost confirmată. În 1636, când fortăreața Corbie căzuse și armata habsburgică amenința Parisul, Richelieu a cerut evacuarea orașului; Ludovic, regele războinic, a încălecat în fruntea

armatei sale. În ultimul an de viață, cînd Ludovic părea atât de vrăjit de noul său favorit, Cinq-Mars, Richelieu a fost destul de preocupat de relația sa cu regele pentru a redacta un memorandum care să descrie legătura profesională dintre ei. Acest memorandum a căpătat forma unui ultimatum. Putem să ne întrebăm însă dacă Ludovic ar fi dorit să schimbe vreun cuvânt din ceea ce scrisese în 1626: „Încrederea mea în tine este absolută și n-am întâlnit niciodată vreun om a cărui slujire să mă mulțumească atât de mult." De-a lungul timpului, au fost momente, ca asediul din La Rochelle (1627–1628), când cei doi au colaborat foarte bine din punct de vedere militar. Relația lor a fost un parteneriat remarcabil, un gen de prietenie bazată pe respectul reciproc față de sfera de acțiune, caracterul și idealurile fiecăruia.

Cheia relației dintre Ana de Austria și Mazarin se află în experiența mariajului său. Ea era spaniolă și prietenii săi, dorind pacea cu orice preț, i se păreau lui Richelieu că favorizează Spania. În plus, Ana era neglijată, până la umilință, de soțul ei. Trăind sub supraveghere, la marginea puterii, ea a găsit înțelegere la legatul papal, căruia i-a apreciat purtarea elegantă și faptul că vorbea limba ei maternă, castiliana. În 1643, când ea s-a putut bucura de o relativă libertate și de o adevărată putere, fiind însă pe deplin conștientă de responsabilitățile sale, Ana a găsit în Mazarin, naşul lui Ludovic, partenerul politic ideal. A însemnat el pentru ea mai mult decât atât? Probabil că nu. Ea era o Habsburgă orgolioasă și cu o fire autoritară, și avea un respect riguros față de religie. Cea mai mare preocupare era fiul său și asigurarea succesiunii lui la tron. Mazarin, un bărbat foarte admirat de femei, a fost fie deosebit de discret, fie un celibatar convins. Era mai mult sentiment decât curtoazie convențională în atenția pe care o acorda femeilor, dar prea

puțină pasiune. Scrisorile primite de el în exil de la Ana, cu pasaje codificate și simboluri, arătau cât de mult îi lipseau ei compania și sfaturile lui. Împreună, erau în esență parteneri într-o mare aventură, legați de un respect reciproc și de recunoștință.

În calitate de ministru, Mazarin a fost mai puțin preocupat de principii, având o abordare mai puțin intelectuală decât Richelieu. De-abia după ce a suferit atacurile *Mazarinades*-elor a luat măsuri tardive de a se prezenta prin intermediul pamfletarilor săi: o neglijare gravă a ceea ce Richelieu numise arma vitală a guvernării. Totuși a realizat multe lucruri după modelul de muncă și responsabilitate stabilit de Richelieu. În mod inevitabil, rolul său a crescut ca urmare a schimbării situației. În 1626, Richelieu se eliberase de obligația de a audia plângerile particulare pentru a se putea concentra mai mult asupra problemelor statului. Aceasta însemna că își putea alege domeniul de activitate și consultanții. Creșterea autorității sale s-a manifestat după 1630 în delegarea unor reprezentanți chiar și în problemele politice care-l preocupau cel mai mult: afacerile externe și războiul. O dată cu mobilizarea resurselor de război, se ajunsese la dezvoltarea unor departamente specializate, conduse de oamenii săi de încredere, ca ministrul de război Sublet de Noyers, care luau decizii pe cont propriu și își creau propria *clientèle*. Richelieu era mulțumit să-l lase pe *surintendant*-ul său să controleze tot, cu excepția aspectelor strategice ale politicii sale financiare. Din toate aceste puncte de vedere, Mazarin i-a urmat exemplul. Pentru el, ca și pentru Richelieu, diplomația era o sarcină obositoare. Își petrecea majoritatea timpului citind și compunând mesaje. Într-adevăr, Mazarin aborda afacerile interne ca un diplomat. La început, neobișnuit cu rutina, a avut ezitări în

Consiliu. Conștient că, fiind italian, era suspect, un intrus încă, avea permanent grijă să evite să-și facă inamici.

Și totuși, magnații, ca La Rochefoucauld, care așteptau cu nerăbdare „o regență pasivă" erau dezamăgiți; ca și pe timpul lui Richelieu, unii dintre ei au recurs la intrigi. Pentru că Mazarin era forța motrice a politicii: el dădea instrucțiuni guvernatorilor, generalilor și ambasadorilor. Cu cât devenea mai bogat, cu atât protecția sa creștea. Michel Le Tellier, ministru de război după 1643, Nicolas Fouquet, *surintendant* din 1653, Jean-Baptiste Colbert, credinciosul comisar, erau la fel de loiali pe cât de capabili; slujirea lui Mazarin însemna asigurarea viitorului lor; între timp, ei își puteau constitui propria lor *clientèle*.

3. Problema hughenotă

Pentru a identifica obstacolele din calea mânuirii eficiente a puterii regale, Richelieu ar fi trebuit să analizeze istoria familiei sale și experiența sa proprie: cearta cu o familie vecină, care a dus la crime și la dizgrația temporară în care a căzut tatăl său; rolul pe care acesta l-a avut ulterior la curte, ca martor la degradarea morală și politică, apoi slujind sub Henric IV în ultima etapă a unui război civil în care armatele spaniole au luptat în nordul Franței; uciderea în duel a fratelui său mai mare; relațiile sale cu hughenoții din dioceza sa de la Luçon, aproape de La Rochelle; implicarea sa în Stările Generale în care au fost demascate interesele conflictuale ale nobilimii și ale burgheziei; negocierile făcute în numele Mariei de Medici când aceasta era certată cu fiul său. Acum, situația era specială. Ultimii regi Valois au domnit prost. Minoritățile regale au atras supuși puternici dornici să conducă în schimbul unei plăți. Cauzele principale se găsesc totuși în structura regatului din această perioadă de tranziție de la domnia renascentistă – încă o problemă de drepturi regale personale și de influență –, la statul dezvoltat al domniei lui Ludovic XIV, când legea a ajuns, prin intermediul tuturor *intendants*, în toate colțurile

țării, iar armatele franceze erau efectiv sub controlul suveranului. În secolul al XVI-lea, caracterizat prin mulțimea de provincii, domenii și orașe cu legi proprii, obiceiuri și chiar limbi atât de diferite, apariția și consolidarea partidului hughenot au scos la iveală slăbiciunea critică a statului.

Datorită felului în care nobilii au primit cauza și după concesiile pe care Coroana fusese forțată să le facă în Edictul din Nantes (1598), era clar că problema autorității era și o problemă a hughenoților. Când Richelieu a fost forțat să retragă trupele franceze de la Valtellina, în 1625, din cauza unei revolte hughenote, el a hotărât că trebuie să atace: o victorie decisivă împotriva hughenoților ar fi reprezentat și un mesaj pentru toți cei care îl sfidau pe rege.

Conform prevederilor Edictului din Nantes, pe lângă libertatea de a se închina în anumite lăcașuri, de a studia în orice școală și universitate și de a se întâlni în adunări cu scopuri religioase – drepturi care le depășeau pe cele ale catolicilor din Anglia, de exemplu –, hughenoții câștigaseră câteva drepturi care ar fi trebuit să fie exclusiv ale Coroanei. Au fost create tribunale speciale pentru judecarea proceselor hughenoților. Cel mai semnificativ a fost dreptul hughenoților de a se încartirui pe cheltuiala Coroanei în anumite orașe, așa-numitele *places de sûreté*. Edictul a însemnat compromisuri făcute într-un impas militar. Aceasta nu însemna existența unui stat în stat, ci implica doar o toleranță condiționată din partea statului. După semnarea Edictului a urmat un fel de război rece, presărat cu tulburări și răscoale, pentru că fiecare parte încerca să-și exploateze drepturile.

Răscoalele hughenote trebuie plasate în contextul războiului german: în anii 1620, protestanții de pretutindeni erau preocupați de soarta confraților germani după înfrângeri succesive ce au culminat cu bătălia de la Lutter și

zdrobirea danezilor (1626). Ca și calvinii din Olanda și Germania, hughenoții au privit lupta pentru drepturi în spiritul teologiei lor: era necesară o rezistență împotriva conducătorului nedrept. Așa li s-a părut lor Ludovic XIII când acesta a lansat campania din 1621, sub forma unei cruciade care să-i zdrobească pe hughenoții din sud-vest. Conducătorii lor – La Force, Trémoille și Soubise – provocaseră această acțiune, hotărând, la o întrunire ilegală din La Rochelle, să lupte împotriva guvernării. După succesele de la început, campania lui Ludovic a fost oprită la Montauban. Asediul orașului a durat din august până în decembrie, timp în care armata regală a fost măcinată de boli și dezertări: o pierdere importantă a fost moartea lui Luynes. În octombrie 1622, după alte operațiuni, ambele părți au fost bucuroase să semneze Pacea de la Montpellier. Puterea hughenoților fusese slăbită. Ei pierduseră controlul asupra Languedoc-ului Inferior. La Rochelle era aproape izolată. O bază pentru viitoarele acțiuni ale armatei regale a fost stabilită la Fort-Louis, de unde puteau fi controlate căile de acces pe uscat spre La Rochelle.

În mai 1625, când orașul a răspuns chemării la rebeliune a lui Soubise, părea a fi un moment favorabil, întrucât trupele regelui luptau în Valtellina. A fost însă un calcul greșit: cauza protestanților era deja în primejdie când Richelieu a decis să retragă trupele din Valtellina. Tratatul de la Monzon (martie 1626) a dus la o îmbunătățire temporară a relațiilor cu Spania și cu papalitatea, și deci a imaginii lui Richelieu în Franța: având sprijinul fervent al *dévots*-ilor, el se putea ocupa de propunerile constructive de reformă prezentate la Adunarea Notabililor din 1626 și își putea concentra efortul militar asupra hughenoților din La Rochelle. După înfrângerea pe mare a lui Soubise de către Montmorency,

intervenția trimișilor englezi și semnarea Tratatului de Pace din februarie 1626, locuitorii din La Rochelle au fost convinși că Richelieu era hotărât să-i distrugă și au cerut protecție englezilor. O expediție condusă de Buckingham a asediat fortăreața Saint-Martin din Insula Ré. După eșecul acestei expediții și întoarcerea acasă a englezilor, Ludovic și Richelieu au început blocada orașului.

A fost construită o linie semicirculară de fortificații, cu legături în fiecare punct al golfului La Rochelle. Un mare dig s-a ridicat de-a curmezișul intrării în port. Eforturile au fost uriașe, căci mizele erau imense. Exemplul lui Wallenstein la Stralsund demonstrase cât de greu este să asediezi un port maritim. Asediul a durat un an. În octombrie 1628, La Rochelle a capitulat și câteva mii de locuitori și-au așteptat cu teamă soarta. Curajul primarului Guiton a impus respect, dar regele și câțiva consilieri au cerut măsuri aspre, căci asediul costase foarte mulți bani. Convențiile militare erau împotriva lui Richelieu, însă el a cerut clemență. A fost unul dintre acele episoade care l-au deosebit de colegii săi și de epoca sa, o dovadă de mare valoare umană. Locuitorii din La Rochelle au fost lăsați să trăiască, să-și păstreze averile și – în ciuda solicitărilor *dévots*-ilor – libertatea religioasă. Richelieu atinsese obiectivele reale pentru care luptase: orașul și-a pierdut privilegiile fiscale și a trebuit să accepte o creștere a populației catolice. A fost o victorie importantă, o demonstrație de voință și putere a Coroanei, o lecție dată viitorilor rebeli. Victoria se potrivea și cu planurile lui Richelieu de a forma o marină regală. Edictul ce s-a semnat ulterior la Alès (iunie 1629), în urma supunerii și altor orașe hughenote din sud, a fost mai mult o „favoare" sau un semn de îngăduință decât un tratat.

Acest act confirma în multe dintre punctele sale Edictul din Nantes, dar anula acele clauze care le asigurau hughenoților drepturi politice și militare. Zidurile a douăzeci de orașe au fost distruse. Privind îndepărtarea primelor pietre din zidurile Montauban-ului, Richelieu putea reflecta la triumful său personal. De atunci, istoricii au subliniat faptul că acela a fost un moment de referință în procesul treptat și haotic al evoluției statului „absolutist".

Înțelepciunea politicii lui Richelieu s-a dovedit în timpul Frondei și în perioada următoare, când hughenoților li s-a dat ocazia să se revolte și să smulgă concesii din partea unei administrații aflate sub presiune, dar nu au făcut-o. Vechile focuri încă mocneau. În mai 1643, zvonul că un grup de oameni se îndrepta spre capela din Charenton a fost de ajuns pentru a provoca panică în parohie, în timp ce nobilii așteptau cu săbiile scoase din teacă. În 1653, o dispută asupra construirii unui templu în Valea Ronului a dus la formarea unei tabere de 6.000 de oameni înarmați. Un hughenot a fost instigatorul grupurilor de nobili care i-au dat de furcă lui Mazarin în anii de după Frondă. Violența amenința tot timpul. În primii ani ai minoratului regelui, Balthasar, *intendant* în Languedoc, ar fi putut să provoace răscoala de care se temea atâta Mazarin, prin propunerea sa ca hughenoții să fie excluși din funcții. Dacă vreun incident i-ar fi ridicat la luptă pe hughenoții din sud-vest, unde Fronda provincială era foarte activă, cursul și urmările Frondei ar fi fost diferite. Capul familiei Rohan fusese tratat cu o generozitate prudentă de către Richelieu, și totuși el s-a alăturat rebelului Condé. Acesta a recrutat mulți oameni din provinciile în care hughenoții erau deosebit de numeroși, ca de pildă Poitou și Saintonge. Majoritatea lor erau nobili. Deseori, cei care luau cuvântul în Consiliul Bisericii chemau

la acțiune împotriva ereziei. Mazarin a fost de multe ori acuzat de o neglijență cinică, și a trebuit să găsească o cale de mijloc între oportunismul politic, care dicta precauție, și reacția sa la zelul catolicilor. El a fost ajutat de curentul hughenoților moderați, reprezentat de figuri importante din administrația financiară, ca Hervart, numit *contrôleur-général* în 1657, sau din sferele artei, care urmăreau o carieră de succes.

Dar faptul că n-a avut loc nici o răscoală generală în timpul Frondei, astfel încât Coroana le-a putut mulțumi oficial hughenoților pentru loialitatea lor, este o mărturie a înțelepciunii de care Mazarin a dat dovadă continuând politica moderată a lui Richelieu.

4. Mentalitatea și politica nobilimilor

El însuși nobil, Richelieu era un susținător al ordinului nobiliar, îi respecta valorile și, cu anumite limite, privilegiile. Aceste limite erau definite după propriul său concept asupra statului. Nobilimea era „nervura statului", inima armatei și întruchiparea principiilor de onoare și loialitate – dar a cărui stat? A cărei armate? Ce fel de loialitate? Pentru Richelieu – și ideea venea să se infiltreze în administrația regală –, statul era întruchipat în persoana regelui căruia toți oamenii îi erau supuși. Datoria supusului, nobil sau om de rând, era să dea ascultare necondiționat. Suveranul, de asemenea, avea îndatoriri. Teoretic, el era absolut, dar practic era constrâns de legile fundamentale (privind succesiunea la tron, de exemplu) a căror apărător era Parlamentul; de asemenea, era constrâns de drepturile date de Biserică, Stările Generale și Parlament provinciilor, orașelor și mulțimii de demnitari. Privilegiul, nu în sensul modern, vag peiorativ, ci în sensul unei legi particulare recunoscute, era atotcuprinzător. Cel mai bine păzite erau privilegiile nobilimii: de a avea un blazon, de a purta sabie și, în cele mai multe cazuri, de a fi scutiți de *taille*. Mulți nobili erau săraci; întotdeauna unii dintre ei își pierdeau statutul nobil; printre

cei mai bogați se numărau cei din justiție și administrație, iar câțiva deveniseră nobili recent. În vârful ierarhiei se afla o mână de familii importante, *les grands*, majoritatea *ducs et pairs*, iar unii dintre ei erau de viță regală. Montmorency reprezenta vârful ierarhiei și al funcțiilor feudale; Condé era unul dintre verii regelui, Vendôme era fiul nelegitim al lui Henric IV.

În acea situație, când un nobil se putea considera prinț, probabil ca Bouillon, care avea pământuri în afara regatului, legături de familie cu Casa de Orania și un domeniu independent în sudul Franței, sau Condé, în Clermontais, unde avea dreptul să colecteze impozite, puterea nobililor reprezenta o amenințare pentru stat. Richelieu era decis în acest sens să „știrbească orgoliul nobililor" – și, de altfel, el și susținea că-i promisese acest lucru lui Ludovic XIII. Asta nu l-a împiedicat să-și construiască propriul său imperiu, astfel încât să fie cel mai important dintre ei, să acumuleze averi, titluri și castele și să aranjeze mariaje strategice, culminând cu cel al nepoatei sale, Claire Clémence Brézé, cu ducele de Enghien, cel care va deveni „Marele Condé".

Adânc înrădăcinată în mentalitatea aristocratică era ideea de a-l sluji pe rege, superiorul feudal, în mod voluntar, personal și, prin urmare, condiționat. Exista dreptul, considerat ereditar de unele familii, de a fi guvernatori de provincii. Acest drept atrăgea după sine și comanda trupelor, un patronaj larg și o superioritate locală și mai periculoasă atunci când era însoțită de mari proprietăți în provincia respectivă. O astfel de acumulare de puteri politice și economice însemna că cei mai mari nobili aveau numeroase *clientèles*, printre oficiali și printre ceilalți nobili: oameni a căror loialitate se îndrepta către marele conducător, chiar și atunci când era vorba de o răscoală armată. Se presupunea, în general, că

regele avea o obligație specială de a proteja interesele clasei nobililor, de preferință ale celor mai importanți din Consiliu care aveau un cuvânt greu în problemele regatului. În cazul familiei Condé, de exemplu, acest fapt a cântărit mult, furnizând un indiciu asupra conduitei aparent interesate a marelui general, la început ca slujitor și apoi ca rival al Coroanei.

Astfel de atitudini și-au găsit expresia în obiceiul persistent al duelurilor. Duelul îi deosebea pe nobili de ceilalți, fiind exclusiv practicat de ei. Și costa multe vieți. Coroana a făcut eforturi zadarnice de a-i pune capăt. O interdicție efectivă va fi o dovadă a puterii absolute a regalității. În 1627, când contele de Bouteville, un membru al familiei Montmorency, a sfidat în mod deschis un edict regal organizând un triplu duel în Place Royale, el a fost executat. Duelurile nu au dispărut cu totul, dar se crease un precedent important.

Ascensiunea lui Richelieu și maniera sa fermă de a se folosi de puterea regală au atras după ele opoziție și intrigă. Asasinatele erau mereu pe ordinea de zi a cuiva. Fiecare episod avea cauzele și interesele sale specifice. Fiecăruia i s-a dat, de obicei, un nume – cel al principalei victime: Chalais în 1626, Marillac în 1630, Montmorency în 1632, Cinq-Mars în 1642. Un element comun a fost Gaston de Orléans, fratele lui Ludovic XIII, moștenitorul prezumtiv până în 1638. Un nehotărât cronic, el era probabil mai periculos pentru conspiratori decât pentru Richelieu. Chalais a trecut de la un scurt proces al unei curți special întrunite, la execuție, deoarece fusese atras într-un complot în numele lui Gaston. N-au putut fi acuzați nici Gaston, nici cei doi Vendôme, frații vitregi ai lui Ludovic. Gaston putea da informații incriminatoare despre cei care îl susțineau sau se foloseau de numele lui pentru a-și atinge scopurile perso-

nale. Louis de Marillac, un general care servea în Italia din 1630, şi-a primit pedeapsa pentru presupusa complicitate la lovitura de stat eşuată din 1630, lovitură prin care se urmărea înlocuirea lui Richelieu cu fratele său, Michel de Marillac. Acesta din urmă a murit în închisoare. Louis a fost decapitat în Place de Grève, în mai 1632. Când dovezile lipseau, putea fi invocată o raţiune de stat: un general nesigur, aflat în fruntea unei armate, era un posibil pericol.

Marillac nu făcea parte dintr-o familie importantă, spre deosebire de ducele de Montmorency. Familia acestuia dăduse Coroanei cinci ofiţeri de poliţie, şapte mareşali şi cinci amirali. Numele lor evoca imagini ale vitejiei, onoarei şi ale slujirii în uzanţa feudală. Montmorency fusese ofensat când Richelieu îl privase de funcţia de Amiral al Franţei. Provincia lui se afla la graniţa cu Spania; instinctul său era acela al unui soldat loial. Când Richelieu a încercat să impună crearea unor *élections* în provincia sa, Montmorency a negociat. Şi totuşi, el a fost convins să adere la o cauză comună cu Gaston, într-un exil autoimpus. Un pamflet orléanist l-a numit pe Richelieu „perturbator al păcii publice, inamic al regelui şi al familiei regale, distrugător al statului, uzurpator al celor mai bune instituţii ale statului..." A crezut oare Gaston că astfel de greşeli pot justifica o atitudine atât de periculoasă? În septembrie 1632, armatele unite ale lui Gaston şi Montmorency au fost înfrânte la Castelnaudary. Montmorency a fost rănit. Richelieu era nevoit să facă o alegere dificilă. Orice pedeapsă mai uşoară decât execuţia ar fi fost văzută ca o slăbiciune, căci Montmorency era vinovat de înaltă trădare. Din punct de vedere legal, ducele ar fi putut insista pentru un proces judecat de membrii Parlamentului din Paris. Sprijinul regelui a fost vital în această situaţie. El era hotărât: „Trebuie să

moară". În ciuda unei avalanșe de proteste, Montmorency a fost judecat în Parlamentul din Toulouse și executat. Acesta a fost un moment decisiv. Abordarea lui Mazarin va fi mai îngăduitoare. Dar el va fi ajutat de definirea foarte clară a situației dintre supus și suveran, prin soarta celui mai important dintre supuși. „Toți indivizii", scria Le Bret, „fiind în mod egal supuși ai aceluiași rege, sunt în mod egal supuși acelorași legi." În al său *Testament politique*, Richelieu însuși a făcut diferența între binele pe care îl poate face un suveran, dacă unicul său obiectiv este binele public, și „răul care poate fi făcut statului când el preferă interesele indivizilor intereselor poporului".

Cinq-Mars era preferatul regelui, promovat și înzestrat mult peste meritele sale: un dușman nechibzuit și insolent al cardinalului. În 1641, „Monsieur le Grand", cum era numit, amenința poziția lui Richelieu, deoarece putea să-l manipuleze pe rege: el a exploatat grija pentru costurile de război, și s-a putut baza pe Gaston și Bouillon încă de la început. Richelieu a aflat prin intermediul spionilor că ei făcuseră o înțelegere cu Spania: o armată spaniolă pregătea o invazie, apoi o pace avea să fie încheiată și cuceririle aveau să fie restituite. Capii s-au predat când Richelieu le-a oferit iertarea – Bouillon în schimbul plasării Sedanului sub protecție franceză, Gaston pentru dezvăluirea a tot ceea ce știa. În septembrie 1642, Cinq-Mars a fost executat. Richelieu a făcut în continuare presiuni asupra regelui: își va da demisia dacă Ludovic nu-i promite că nu va favoriza niciodată pe cineva din afara Consiliului. Și Ludovic s-a supus dorinței lui Richelieu.

Astfel de episoade dezvăluie mai mult decât niște obiective și ambiții personale. O problemă permanent pusă în discuție a fost politica externă a lui Richelieu. Subvenționio-

narea puterilor protestante și apoi, după 1635, războiul deschis împotriva Spaniei au fost văzute de către mulți, nu numai de către cei mai zeloși *dévots*, ca un abuz grosolan de autoritate regală, abuz condamnat de principiile catolice și dezastruos prin consecințele sale sociale – prin impozite covârșitoare care au dus la tulburări și revolte și la îmbogățirea unora pe seama celor mulți. Averea și puterea lui Richelieu și-au câștigat în aceeași măsură respectul și disprețul. Principalul său critic a fost Marillac, Păstrătorul de Sigilii până în 1630, și principalul autor al *Codului Michau* (1629). El nu era mai puțin absolutist, de fapt era mai mult dogmatic când era vorba, de exemplu, de limitarea drepturilor parlamentelor în relație cu regalitatea. S-a angajat mai puțin în expansiunea regatului, a fost mai mult interesat de bunăstarea oamenilor și de programul *dévot* de convertire a hughenoților. Disputa nu a încetat să existe o dată cu moartea sa. Chiar a căpătat amploare atunci când Mazarin i-a luat locul lui Richelieu, iar continuitatea a părut să fie la ordinea zilei: un război nedorit, impozite la un nivel fără precedent, măsuri din ce în ce mai arbitrare și sentimentul, care nu se limita doar la câțiva nobili sau parlamentari, că societatea e scrântită, iar el este un străin, fără o *clientèle* semnificativă. Toți acești factori arată importanța provocării și măresc semnificația realizărilor lui Mazarin.

Complotul numit în batjocură *Cabale des Importants* (1643) a fost demascat de spioni și astfel a eșuat. În amestecul său de nemulțumiri, ambiții și principii, el leagă opoziția față de Richelieu de dezordinea generală a Frondei. La originea sa a stat facțiunea politică a lui Vendôme. Ducele de Mercœur reprezenta interesele tatălui său, pe care Richelieu îl privase de postul de guvernator al provinciei Bretagne. Fratele său mai mic, Beaufort, considerându-se

„a fi Marte și Adonis“ (Mazarin), s-a reprezentat mai mult pe sine însuși, fiind arhetipul cavalerului nechibzuit care spera să profite de dezordine. Cinci ani la Bastilia au fost pedeapsa sa. În timpul lui Richelieu ar fi fost probabil moartea. Mazarin se bucura de noroc – de care avea mare nevoie. El a scăpat asasinatului plănuit de Beaufort. Ministeriatul său a început cu știrile despre marea victorie a lui Condé asupra spaniolilor în lupta de la Rocroi (19 mai 1643). Era o adevărată glorie; dar frustrarea a fost mai mare când această glorie n-a fost urmată de pace.

5. Războiul: o stare de necesitate

Revoltele şi intrigile facţiunilor nobililor nu sunt decât cele mai importante aspecte ale opoziţiei faţă de cardinali. În cazul lui Montmorency, tendinţa de distrugere a fost sporită de antipatia provincialului faţă de Paris, şi de sprijinul oficialilor locali. Epurările şi execuţiile din ordinul lui Richelieu, politica sa fermă de asigurare a controlului în provincie prin numirea de noi oameni, presupuşi loiali, în funcţii de guvernatori, au constituit o manifestare vizibilă a puterii sale. Acesta a fost doar un aspect al unei tendinţe de guvernământ care ameninţa o schimbare permanentă în balanţa dintre Coroană şi supuşii săi. Creşterea numărului de *intendants* avea să fie cea mai mare nemulţumire a luptătorilor Frondei, unind pentru o perioadă interesele nobililor cu cele alle oficialilor legii şi finanţelor.

La origine, aceşti *intendants* erau agenţi regali aflaţi în misiuni speciale. Sub Henric III şi Henric IV, *maîtres des requêtes* erau trimişi în provincii în tururi de inspecţie să cerceteze sau să rezolve diferite probleme. Între 1560 şi 1620 au fost numiţi aproximativ 210 agenţi. S-a apelat mai mult la ei în anii 1630, o dată cu necesităţile fiscale ale războiului: acesta a fost „factorul decisiv în apariţia

„*Intendants*-ilor", după cum spunea Bonney. Pe la 1642, ei puteau fi întâlniți în toate *pays d'élections*. Ei erau de obicei tineri parizieni, *maîtres des requêtes*, destul de ambițioși pentru a-și risca sănătatea și reputația într-o slujbă dificilă: ei și-ar fi cumpărat funcția juridică, dar nu-și puteau cumpăra această funcție regală; de obicei lucrau timp de trei ani înainte de a fi transferați; ei îl slujeau pe rege, practic pe primul ministru sau pe cancelar, și nu comunitatea în care erau trimiși. Dacă își făceau bine datoria, se puteau aștepta la o promovare și chiar la o carieră ministerială. Paricelli d'Hémery și Michel le Tellier au fost doi dintre cei ale căror cariere au început astfel. Acești *intendants* trebuia să colaboreze cu guvernatorul, dar și să fie atenți la orice activitate subversivă. În provinciile de frontieră lucrau pe lângă general și răspundeau de provizii, plăți și încartiruiri. Ei erau adesea disprețuiți, mai ales când au început să se ocupe de majorarea taxelor.

Unii *intendants* s-au simțit amenințați de revolte locale. Sub o formă sau alta – *tailles, aides, gabelle* –, taxele Coroanei, întotdeauna prea mici pentru nevoile războiului, întotdeauna ridicându-se necruțător la limita pe care comunitățile o puteau suporta, au constituit principala cauză a tulburărilor urbane, ca cele din 1630 în Dijon și Aix, și a celor mai grave răscoale țărănești. Aceste revolte nu erau un fenomen nou. Mai avuseseră loc astfel de izbucniri în secolul al XVI-lea, câteva dintre cele de la sfârșitul acestei perioade fiind o consecință atât a prăbușirii orânduirii civile, cât și a unei conduceri asupritoare. Dar răscoalele *Croquants* din 1636, care s-au răspândit din Angoumois în Périgord, au luat o mai mare amploare și au fost mai grave decât orice alte izbucniri precedente. Ele au relevat dilema gravă a unui guvern de război prins în capcana unei stări cronice de

urgență. Coroana nu putea să mai mărească taxele fără a provoca revolte care ar fi atras după ele și costurii mari, și pierderea veniturilor: prin urmare, o intervenție mai directă în procesul fiscal și, astfel, o provocare la rezistență sau rebeliune.

Croquants-ii n-au exprimat o opoziție profundă față de seniorii lor; din contră, se părea că țăranii ar fi vrut ca aceștia să le fie conducători, ceea ce uneori s-a și întâmplat. Manifestele care s-au păstrat exprimă loialitatea țăranilor față de rege și, inevitabil, ostilitate față de înșelăciunile ticăloase ale miniștrilor săi. Ținta imediată era sistemul de taxe și funcționarii săi. În Saintonge, țăranii au identificat acest dublu proces prin legătura dintre abuz și dispozițiile de la centru: „*Parisiens et traitants*" erau cei răspunzători pentru ruina țăranilor. După cum își imaginau ei, regele nu știa de mizeria lor. „*Vive le roi sans la gabelle!*", „*Mort aux maltôtiers* [sau *gabeleurs*]!" Cuvintele variau după circumstanțe. Însă, fără îndoială, peste tot se vedeau disperarea, mânia și chiar sentimentul de trădare. Uneori colectorii de taxe erau uciși și mutilați. Ca ultimă soluție, țăranii se strângeau în numeroase grupuri înarmate ca să lupte pentru cauza lor. Unii dintre ei, foști soldați sau dezertori, aveau experiență militară. Într-un moment crucial al războiului cu Spania, soldați din armata regulată au fost trimiși împotriva țăranilor. De obicei, simpla prezență a soldaților era suficientă pentru a potoli lucrurile. Există o singură luptă generală importantă, când, la La Sauvetat, în 1637, La Valette a învins o numeroasă forță țărănească și a făcut o mie de victime.

Revoltele *Croquants* au făcut practic imposibilă colectarea taxelor. În cazul în care ea se făcea totuși, era nevoie de paza pușcașilor. Răscoalele au avut un mare impact în

devierea de trupe și în pierderea veniturilor. În sine, ele nu amenințau să răstoarne guvernul. Ca și în cazul Frondei, particularitatea ce făcea ca țara să fie greu de guvernat apăra în același timp guvernul de cea mai mare amenințare: o revoltă generală și comună. Fiecare provincie avea specificul și grijile sale. Răscoala *Nu-pieds*-ilor din Normandia Inferioară, din 1639, nici măcar n-a câștigat sprijinul restului provinciei. Teama și antipatia dictau reacția orașelor la acțiunea țăranilor. Câțiva nobili, printre care și preoți, le-au fost lideri; majoritatea au stat însă deoparte. Cât despre proprietarii de pământuri, indiferent de nemulțumirile lor, răscoalele țărănești au avut darul de a retrezi un sentiment de responsabilitate față de ordine.

Represaliile guvernului după înăbușirea răscoalei *Nu-pieds* au fost conduse de însuși cancelarul Pierre Séguier. Severitatea sa fără precedent arată ce i-a speriat cel mai mult pe miniștri la o răscoală care izbucnise în urma unor zvonuri privind mărirea *gabelle*-ei: complicitatea oficialilor locali. Acești oameni își văzuseră deja funcțiile depreciate de crearea de funcții suplimentare care constituiau acum principalul suport al finanțelor regale. Vânzarea unei funcții aducea, în medie, 20 de milioane de livre anual în timpul guvernării lui Richelieu. Tratamentul aplicat Normandiei poate releva starea de disperare a miniștrilor, precum și cea mai aspră față a absolutismului. Richelieu era hotărât să dea provinciei o lecție ce avea să atragă atenția întregii Franțe și, în special, a celor mai influenți oameni ai săi din orașe. Au fost concediați oficiali, Parlamentul din Rouen a fost suspendat pentru 3 ani, au fost impuse în orașe amenzi însumând mai mult de 1 milion de livre.

Nevoile urgente ale războiului dăduseră naștere la un „terorism fiscal" (Bercé). Ele determinaseră și o uzurpare

fără precedent a drepturilor oficialilor locali. În 1637, *surintendant*-ul Bullion, la presiunile lui Richelieu, a ordonat subalternilor săi să se asigure că orașele plătesc împrumutul impus ca o ultimă reacție a guvernului la insuficiența încasărilor de *taille*. Următorul pas era arendarea acestor încasări. În august 1642, guvernul a recurs la cea mai extremistă și radicală măsură. Stabilirea valorii de *taille* a fost transferată către *intendants,* cu autoritate deplină asupra tuturor *élus* și *trésoriers*. Curând *receveurs*-ii au fost înlocuiți de agenții celor care dețineau monopolul colectării taxelor. Pretutindeni, funcționarii administrației tradiționale erau dați la o parte, pierzându-și prestigiul și averea. Obiectivul era clar: înlăturarea incorectitudinilor din colectarea taxelor și acumularea unui maxim de bani. Scopul nu era ușurarea datoriei globale. Totul se reducea la o promovare esențială a guvernului, acțiune care nu va rămâne necontestată.

Fronda avea să înceapă prin rezistența opusă de Parlament și de alte curți supreme la revendicările financiare și măsurile arbitrare ale Coroanei. S-ar părea că Richelieu a dominat Parlamentul și parlamentele regionale cu mai multă îndemânare decât succesorul său.

Din moment ce Richelieu evoluase în interiorul sistemului, era de așteptat ca el să aibă un simț instinctiv al drepturilor și al limitelor. Avansând și retrăgându-se, transformând răsturnările politice într-un avantaj financiar, capabil de viziuni și planuri ample și de lungă durată, dar hotărât să obțină neapărat câștiguri imediate, el și-a păstrat neclintit conduita. Cum a lăsat în urma sa o situație aproape falimentară, se poate spune că problemele nu au fost rezolvate, ci amânate. El avea o fermitate impresionantă, cu o urmă de fanfaronadă; și a făcut mai multe compromisuri decât s-ar

părea la prima vedere. În scrierile sale, lui Richelieu i-a plăcut să pară medicul atotștiutor al statului: maladiile erau diagnosticate cu precizie, iar remediile erau administrate fără ezitare. Cu cât cititorul reflectă mai mult asupra omului de stat și mai puțin asupra autorului, cu atât el devine conștient de un aspect esențial: Richelieu a fost un mare supraviețuitor.

6. Un absolutism limitat

Parlamentele, ca şi celelalte curţi de justiţie suverane, pretindeau a fi „suverane" pentru că proveneau din *Curia Regis* medievală şi luau parte la exercitarea autorităţii regale. Cu o jurisdicţie care se întindea pe o treime din ţară, Parlamentul de la Paris era cel mai important, având dreptul de a înregistra edicte, de a le examina şi, deci, de a le contesta. Scoaterea în relief a neajunsurilor unei legi, a unui aspect în dezacord cu un precedent sau care dăuna statului permitea opoziţia, dar nu şi dreptul de a respinge. Dacă regele vroia ca un edict să devină lege, Parlamentul nu putea face prea multe ca să întârzie înregistrarea lui. Dimensiunea socială era, de asemenea, importantă. Judecătorii Parlamentului se aflau în vârful aristocraţiei juridice, *la noblesse de robe*. Erau bogaţi şi, de obicei, aveau proprietăţi în împrejurimile capitalei. În tribunalele lor din Île de la Cité aveau sentimentul că se află în mijlocul evenimentelor, aşa cum erau în mijlocul oraşului, şi că aparţineau unui grup exclusiv şi privilegiat căruia îi fusese încredinţată grija faţă de drepturile şi uzanţele tradiţionale ale regatului. Funcţiile deveniseră proprietăţi ereditare, asigurate prin cumpărare, o metodă reglată acum de *paulette*. Fiind în

posesia acestei investiții considerabile pe o piață limitată, parlamentarii se îngrijeau ca propriile lor drepturi să nu fie încălcate.

O oligarhie conservatoare, cu o tendință progresistă printre cei mai tineri membri ai săi, Parlamentul era de acord cu regalitatea în privința celei mai importante funcții ale sale, aceea de a menține ordinea și securitatea regatului, dar era tenace în ceea ce privea propriile sale privilegii. El avea tendința de a fi cooperant dacă monarhia era puternică și cererile ei nu încălcau drepturile indiscutabile și responsabilitățile asumate ale Parlamentului. Un motiv pentru care Parlamentul era refractar la înregistrarea *Codului Michau* era faptul că văzuse în propunerea lui Richelieu de a lăsa mica nobilime să ocupe anumite poziții administrative, în afacerile coloniale de exemplu, un atac la poziția sa privilegiată. Parlamentul încercase deja să împiedice numirea lui Richelieu ca *Grand Maître et Surintendant du Commerce*. Dacă monarhia era slăbită, în timpul unei regențe sau a unui război civil, atunci Parlamentul ar fi fost mai agresiv și ar fi adoptat o atitudine politică. Dreptul de înregistrare devenea atunci o armă, o șansă de a ataca politica regală sau numirile în funcții. Pentru Richelieu, relațiile cu Parlamentul erau marcate de goana după avere a Coroanei, dar el se putea baza pe un suveran care n-ar fi tolerat punerea la îndoială a autorității sale. Mazarin, sub aceleași presiuni financiare, în timpul minoratului regelui, apoi în timpul războiului civil, a trebuit să se bazeze mai mult pe manevrele tactice și pe relațiile personale în care excela, dar care puteau da naștere la suspiciuni.

Regele putea recurge la *lit de justice*, o ședință specială la care el era prezent pentru a forța înregistrările. Folosirea ocazională a acestei practici nu a făcut decât să crească

hotărârea Parlamentului de a-şi păstra privilegiile. Prevalarea de acest drept, aşa cum a făcut Ludovic în 1629, când a devenit pur şi simplu nerăbdător, însemna o exacerbare emoţională într-o situaţie întotdeauna potenţial conflictuală. Timp de un secol, Coroana a încercat să păstreze o zonă de excludere politică, şi să-şi apere libertatea de decizie în problemele politicii statale. Când Michel de Marillac i-a informat pe magistraţi că rolul lor era să facă dreptate şi nu să rezolve problemele statului, sau când Ludovic XIII a anunţat o delegaţie parlamentară că ea se afla acolo „doar pentru a-i judeca pe domnii Pierre şi Jean" (ianuarie 1632), ei urmau exemplul lui Francisc I, care interzisese Parlamentului să se amestece în problemele statului (1527). „Dacă vă continuaţi uneltirile, vă voi tăia unghiile până la carne" – cuvintele aspre ale lui Ludovic XIII ar fi făcut mai puţin rău dacă magistraţii n-ar fi avut impresia că erau atacaţi în propria lor sferă a legii.

O caracteristică a guvernului lui Richelieu a fost folosirea unor tribunale şi comisii speciale. Procesele lui Michel de Marillac, Montmorency şi Cinq-Mars au fost în esenţă procese politice: verdictul a fost dinainte stabilit prin selecţia judecătorilor făcută de ministru. El a mers şi mai departe prin crearea acelei notorii Camere a Arsenalului pentru judecarea infractorilor politici, pe care a folosit-o împreună cu agenţi speciali de supraveghere şi intervenţii rapide. Richelieu va justifica aceste măsuri prin raţiuni politice de stat, ca atunci când, ca o consecinţă a răscoalei *Nu-pieds*, oamenii au fost executaţi fără a fi judecaţi, sau atunci când Saint-Cyran a fost trimis la închisoare. Richelieu a văzut în cancelarul Pierre Séguier un *dévot* despotic în temperament şi în instruire, ajutorul ideal. În timpul Frondei, când s-a pus în discuţie problema întemniţării arbitrare,

cuvintele acestuia ar fi putut fi scrise de Richelieu: „Când anumite persoane pot tulbura liniştea statului prin intrigi politice... deşi vina lor nu poate fi dovedită, formalităţile sunt de prisos." El era întotdeauna gata să aprobe transferul unor cazuri de la Parlament la Consiliul Regal şi să adauge autoritatea funcţiei sale justiţiei politice. Raţiunea de stat constituia diferenţa critică dintre tradiţiile reprezentate de Parlament şi noua gândire regalistă şi manieră guvernamentală. Premisa de la care porneşa era că regele, predestinat prin puterea divină, era înzestrat cu drepturi şi calităţi unice. În problemele de justiţie, el lua decizii după reguli regale, diferite de acelea ale oricărui supus. Pentru a cita memorabilele cuvinte rostite pe eşafod de Carol I, „supusul şi suveranul erau complet diferiţi".

„Mai multe probleme sunt decise de comisii decât de judecătorii obişnuiţi." Erau în joc principii. Dar această poziţie a parlamentarilor relevă interese materiale: o pierdere a onorariilor şi a prestigiului. În plus, importanţa funcţiilor era afectată de faptul că regalitatea crea periodic noi funcţii. În 1635, după începutul războiului împotriva Spaniei, motivul a fost exclusiv financiar. Ludovic a ţinut un *lit de justice*, în decembrie, pentru a înregistra o serie de decrete care creau noi funcţii. Membrii din *Enquêtes* au cerut o sesiune plenară: au fost arestaţi şi surghiuniţi lideri; colegii lor au declarat grevă; regele a consimţit să fie repuşi în drepturi membrii surghiuniţi şi să reducă numărul funcţiilor de la 24 la 17. În 1638, aceeaşi succesiune de evenimente a urmat eşecului guvernului de a onora *rentes*. Coroana a câştigat fără să cedeze nimic. Dar problema acestor *rentes* a mărit proporţiile conflictului, pentru că mulţi dintre parlamentari erau *rentiers*.

Politica lui Richelieu era influenţată de nevoile financiare fără precedent ale războiului. În 1642 el se limita la

ocolirea regimului financiar stabilit. În același spirit, el a atacat drepturile acelor provincii, *pays d'états*, unde valoarea *taille*-ei era stabilită în funcție de proporțiile averii, iar Stările erau responsabile pentru mărimea, alocarea și colectarea ei.

În mod inevitabil, ele plăteau mai puțin. Era mai mult de câștigat dacă se introduceau *élections:* o sumă mai mare din taxe, bani din noile funcții, și un control politic mai direct. În 1628, un decret regal a creat zece *élections* în Dauphiné, cu 270 de oficiali: rezistența a fost subminată și Stările lor au dispărut. Burgundia și-a pierdut privilegiile (1630), dar numai după rezistență și revoltă la Dijon. Și în Provence a existat violență. Tonul sentimentelor locale poate fi înțeles în protestul Stărilor: crearea de *élections* a fost „lucrul cel mai dăunător, nu numai în ceea ce privește bunurile, ci și libertatea și chiar și viețile locuitorilor acestui *pays*". Un atac similar la drepturile Languedoc-ului a contribuit la sprijinirea răscoalei lui Montmorency de către localnici. Bretagne a fost lăsată în pace, probabil pentru că Richelieu îi cunoștea spiritul și vroia ca nimic să nu afecteze interesele sale strategice față de această provincie.

Este discutabil faptul că Marillac a fost mai preocupat decât Richelieu de instaurarea unei uniformități fiscale. Cu siguranță, după căderea sa de la putere, compromisul era la ordinea zilei. A fost oare mai puțin o problemă a priorităților ministeriale și mai mult una de schimbare rapidă a situației? Richelieu nu a ignorat niciodată realitatea. O mare parte a Franței clocotea de nemulțumire; între timp, costurile războiului crescuseră îngrijorător. Îndepărtarea oficialilor locali ar fi mărit pericolul răscoalelor populare: coșmarul guvernamental era provocarea și conducerea unei astfel de răscoale de către oficialii locali. O politică mai sigură era mai întâi amenințarea și apoi acceptarea banilor în schimbul

concesiilor făcute. Prin urmare, în Burgundia, Provence și Languedoc noile *élections* au fost desființate. „Compensația", în cazul Languedoc-ului, a fost de aproape 4.000.000 de livre. Avantajul fiscal imediat adus de *élections* fusese mai puțin sigur, căci oficialii *élus* erau corupți notorii. Curând, guvernul va recurge la o altă metodă, aceea de a-și trimite propriii *intendants* pentru a controla procesul.

Viziunea strategică a lui Richelieu era măreață, iar angajamentul în înfrângerea Spaniei era de neclintit. În acest scop, autoritatea regală trebuia susținută. El privea mărirea taxelor ca pe un mijloc de a-și atinge țelul; formele instituționale și drepturile membrilor acestor instituții erau de o importanță secundară față de nevoia de bani lichizi. Este din nou important să facem distincția între Richelieu filosoful politic și artistul literar, și Richelieu politicianul angajat în luptă, empiric și în mod inevitabil inconsecvent. Sub acest aspect, Mazarin, confruntându-se cu aceleași probleme, cu cereri care depășeau în mod constant resursele, a urmat exemplul maestrului său, preocupându-se chiar mai puțin de principii.

Richelieu s-a străduit să-și descrie idealul în *Testamentul* său și în *Maxime*. De asemenea, el a schițat și un regim de impozite mai sănătos în propunerile sale către Notabili. Mazarin a fost în totalitate pragmatic și a inculcat în tânărul Ludovic XIV o precauție sănătoasă. Într-o formă sau alta, cele cinci Stări rămase vor supraviețui până la Revoluție. Grijile principale ale lui Mazarin vor fi parlamentele și potențialul lor de a dezbina. Abordarea sa a fost, ca întotdeauna, aceea a unui diplomat, acționând cu scrupulozitate prin intermediul indivizilor, folosindu-se de nevoile lor.

7. Proiecte maritime şi comerciale

Tiranul neîndurător, oportunistul pragmatic – ambele caracterizări ale lui Richelieu sunt valabile, dar insuficiente pentru a-l defini în totalitate pe omul Richelieu şi lărgimea viziunii sale. După 1635, i-au rămas prea puţin timp şi puţine resurse regale pentru proiectele maritime şi comerciale. Fuseseră „roase de fiscalitate" (Hauser). Proiectantul creator al primilor ani dispăruse, dar nu înainte de a stabili o agendă şi de a lua iniţiative importante în sine şi ca un precedent al acţiunilor mai bine susţinute şi mai cuprinzătoare ale lui Colbert.

Tradiţia maritimă a familiei sale era probabil ultima pe lista motivelor ce justificau interesul lui Richelieu pentru afacerile navale. Adesea îl vedem gândind cu mult deasupra a ceea ce era convenţional în clasa şi în epoca sa. Fiind conştient de vulnerabilitatea Franţei într-o Europă dominată de Spania, el a simţit nevoia să acţioneze. Printre cei care l-au influenţat s-a numărat şi Antoine de Montchrestien, un normand, proprietar al unor ateliere de fierărie, scriitor şi publicist plin de resurse, care a examinat în *Traité de l'économie politique* (1615) aspectele economice ale luptei pentru putere. Disputa contemporană era stimulată de

dezvoltarea comerțului oceanic, de perfecționarea tehnicilor de construire a navelor, de exemplul englezilor și al olandezilor și, pentru francezi, de sentimentul de a rămâne în urmă într-o lume competitivă. Alte țări prosperau cu ajutorul comerțului din care ei erau excluși; le lipseau priceperea și capitalul, astfel că străinii le furnizau bunuri și servicii; regatul era deci secătuit de bani. Scriitorii puteau prezenta avantajele naturale: un țărm întins, porturi excelente, păduri mari pentru cherestea, o populație cu tradiție în navigație; și totuși flota comercială rămânea mică, unele vase erau construite în șantiere străine, iar flota de război era practic inexistentă. Când Richelieu a cerut efectuarea unei anchete, agenții săi au dezvăluit fapte alarmante: o penurie totală de constructori de nave, căpitani și marinari; ateliere de fierărie nefolosite, tunuri ineficiente; țărmul din Nantes se colmata, cel din Boulogne se degrada; navele de comerț erau o pradă ușoară; nu exista nici o flotă permanentă în Atlantic, și numai 12 galere în Mediterană. Geografia și istoria Franței, întinsele ei frontiere terestre și dovedita sa vulnerabilitate duseseră la stabilirea unei concepții militare continentale, cu o influență firească în politică. Războaiele de la sfârșitul secolului al XVI-lea stimulaseră pretutindeni dezvoltarea navală; războaiele civile din Franța o opriseră. Contau, de asemenea, și concepțiile sociale. În rândul claselor înstărite, exista o prejudecată bine înrădăcinată împotriva comerțului: nobilul își risca rangul prin *dérogeance*; burghezul aspira la „un trai nobil" și, având șansa să investească în mod productiv, prefera să cumpere pământuri și funcții.

Richelieu era un politician până în măduva oaselor. El demonstrase în repetate rânduri că putea să reacționeze cu flexibilitate la pericole noi și să găsească soluții pentru a depăși obstacolele. A fost adesea chinuit de exigențele

poziției sale singulare. Nu și-a neglijat propriile interese financiare – de fapt, rareori își încredința afacerile personale unui reprezentant al său, în maniera în care Mazarin o va face cu Colbert. Cu toate acestea, avea propria sa viață interioară, sensibilă la artă, pioasă și meditativă. El putea gândi pe compartimente. Și mai remarcabil este faptul că a continuat să aibă o gândire creatoare. Mintea sa rămânea deschisă pentru noi idei. În salonul său erau bineveniți experții. Îi plăcea să lucreze cu oameni cu o gândire liberă, cum era Charnacé, artizanul Tratatului de la Bärwalde. Proiectele erau apreciate prin relevanța lor la obiectivul său central – o țară ordonată, prosperă și sigură. La început au existat două obiective precumpănitoare: protejarea intereselor comerciale și zădărnicirea efortului de război al Spaniei. De exemplu, principala țintă a regulamentului său din 1625, în privința construcției navelor și apărării porturilor, era protejarea comercianților francezi mediteraneeni împotriva piraților berberi. Un țel strategic îl constituia controlarea drumului maritim spre Italia pentru a forța vasele spaniole să iasă în larg. Isaac de Razilly era un consilier influent. El a făcut apel la pasiunea pentru grandilocvență a lui Richelieu. Mesajul său era simplu. Nobilii săraci trebuiau încurajați să plece pe mare. Statul trebuia să sprijine formarea companiilor pentru comerțul și colonizarea de peste mări. Marina trebuia să fie destul de puternică pentru a-i proteja pe comercianții francezi de pirații străini.

O condiție preliminară a expansiunii navale era reforma sistemului tradițional de control. Amiralul Franței era un demnitar feudal și un militar. Amiralitățile din Guyenne și Bretagne, reprezentate de guvernator, constituiau piedici pentru reformă. Acțiunile de aici ale lui Richelieu revelă multe despre acele timpuri, despre filosofia și metodele sale.

Amiralul Montmorency marcase un început atunci când a unit Amiralitatea Franței cu cele din Guyenne și Bretagne. În 1626, Richelieu a cumpărat funcția, a desființat-o și a preluat autoritățile ei, devenind *Grand Maître et Surintendant-général du Commerce*. Această funcție i-a dat controlul atât asupra navigației comerciale cât și asupra navigației regale pe care plănuia să o creeze. O neînțelegere cu parlamentul din Bretagne a fost rezolvată când Vendôme a fost forțat să renunțe la funcția sa de guvernator în favoarea lui Richelieu; complicitatea lui în complotul Chalais a fost convenabilă. Când Guise, un alt guvernator de o loialitate îndoielnică, a fost izgonit din Provence în 1630, controlul Coroanei asupra țărmului a fost complet. Între timp, La Rochelle căzuse și Richelieu făcuse adăugiri considerabile la gama sa de funcții strategice de guvernare (inclusiv La Rochelle) și alte autorități, și la proprietățile sale din vestul Franței. În această direcție evolutivă se pot distinge trei caracteristici diferite, dar bine îmbinate: propria sa avansare, nevoia sa de securitate sub forma unei rețele provinciale de autoritate, avere și protectorat, și interesele statului. Și a fost bine răsplătit. După zece ani, veniturile cunoscute ale lui *Grand Maître* treceau de 200.000 de livre pe an. Statul era, de asemenea, bine slujit.

Instrucțiunile date deputaților celei de-a Trei Stări în 1614 dăduseră glas grijilor comercianților. La Adunarea Notabililor a fost lansat un program amplu de acțiune. În ianuarie 1627, însuși Richelieu li s-a adresat. Propunerile sale relevă și mai mult din filosofia sa de guvernare și din concepția sa despre societate decât o face *Testamentul politic* al său, în care arta și-a spus cuvântul și el a scris (și alții au scris pentru el) vizând posteritatea. El a privit nevoile țării cu o minte deschisă. Propunerile sale erau, în

același timp, tradiționale și inovatoare. Impunerea ordinii prin adunări speciale ale tribunalelor, reducerea *taille*-ei, răscumpărarea pământurilor regale arendate constituiau aspirații și soluții îndrăznețe. Reducerea numărului de școli în care se studiau artele liberale, asigurarea unei educații în scopuri tehnice, instruirea anumitor *sages gentilshommes* în afacerile statului, o relaxare a regulilor de *dérogeance* – acestea sunt indicii ale unei idei de societate care anticipează și influențează munca lui Colbert.

Convingerea Notabililor era partea cea mai ușoară. Retorică, principii, planuri: zorile erau luminoase. Dar ce aducea ziua de mâine? În mod inevitabil, proiectele erau greu de realizat. Strategia navală era bună și reflecta beneficiile unui control centralizat. Vasele erau concentrate în câteva porturi, îndeosebi în Brest și Le Hâvre. În amândouă porturile fuseseră numiți supraveghetori pentru întreținere, construcție și apărare. Toți se aflau sub comanda unchiului lui Richelieu, Amador de la Porte, numit *intendant-général*. Rareori Richelieu lăsa afacerile importante pe mâna celor din afara cercului său restrâns de relații și protejați. Printre dezamăgirile constante, în 1638–1639 el a fost recompensat de victoriile nepotului său nestăpânit, Pontcourley, comandantul galerelor din Mediterană.

Pentru recrutare, Richelieu a adoptat ideea unui registru de căpitani, dar acesta n-a fost niciodată cu adevărat folosit. În 1653, trei escadre operau în Atlantic, una, alături de galere, în Mediterană: în total 46 de nave. El a trebuit să angajeze câțiva constructori de nave străini și chiar să cumpere vase străine, pentru că cele franceze erau deficiente în privința planurilor și a construcției. Nu a realizat nimic apropiindu-se de numărul navelor din

Olanda, Anglia sau Spania, căci majoritatea vaselor franceze, de o capacitate mică, aproximativ 300 de tone, erau mai bune pentru raiduri decât pentru lupte. Realizările apar considerabile numai în comparație cu situația inițială și cu concentrarea crescândă a resurselor către armată, și în legătură cu antreprizele coloniale și comerciale cărora trebuia să le asigure protecția.

Richelieu a apreciat importanța coloniilor. A studiat situația primelor tentative, a companiilor falimentare și a coloniștilor ruinați, și a reușit să dea noilor companii comerciale drepturi suficiente pentru a le face viabile. Orizontul mărginit al orașelor bretone și normande și resentimentul lor față de privilegii speciale au dus la distrugerea primei companii, cea a lui Morbihan. Numele companiilor se schimbau, apăreau noi grupuri, dar principiul rămânea același: un monopol garantat și stimulente speciale. Numele unei companii, *La Nouvelle France* (1628), condusă de Razilly, indica scopul său specific. La argumentele economice ale unei mici Franțe peste mări, Părintele Joseph a adăugat și șansa pentru misionari. Samuel Champlain, explorator și colonist, susținea că salvarea unui singur suflet valora mai mult decât cucerirea unui imperiu. Capucinii, iezuiții, călugărițele ursuline și ospitalierii au contribuit cu pagini glorioase la scrierea evanghelismului creștin. Mai puțin importantă, la prima vedere, este evoluția negustorilor de blănuri și cea a militarilor. Pierderea Québec-ului în fața englezilor a fost un mare eșec. Recuperat printr-un tratat în 1632, el a devenit o bază pentru explorări ambițioase, dar a rămas la fel de mic. În 1643 erau doar 300 de francezi în Canada. Richelieu anticipase 4.000. Când, 20 de ani mai târziu, Colbert l-a trimis pe Jean Talon pentru a lucra la dezvoltarea ei, în teritoriu se aflau aproximativ 2.500 de francezi.

O aventură fragilă supravieţuise. Şi se putea dezvolta. Era o parte dintr-un proiect mai amplu. Coloniştii plecau în Indiile de Vest în grupuri finanţate. Mazarin nu a manifestat un interes prea mare pentru colonii sau pentru marină şi continuarea idealului lui Richelieu a rămas pe seama lui Colbert. Coloniile acestuia aveau să fie replici ale Franţei, catolice, senioriale, autoritariste, conduse de acasă. Viitorul va arăta că altă formă avea să dureze, cea a coloniilor engleze, mai mult întâmplătoare decât proiectate, cu o populaţie mărită de aventurieri şi exilaţi religioşi, şi lăsate să se descurce singure. Şi totuşi, dacă Wolfe ar fi pierdut bătălia pentru Québec, rezultatul unei rivalităţi de un secol, sfârşitul Noii Franţe nu ar fi slujit la întărirea unor păreri tradiţionale despre principiile sale. Abordarea paternalistă a lui Richelieu, idealistă în preferinţe şi practică în scopuri şi mijloace, oferise imboldul necesar pentru o încercare eroică.

Richelieu se putea răzgândi ori de câte ori dovezile îl convingeau. Ca şi Olivares, preocupat de importuri şi de dezechilibrarea balanţei comerciale, el şi-a pus încrederea în legile somptuare spre a descuraja cheltuielile pentru articole de lux: numai nobilii puteau purta mătase, de exemplu; deţinerea de trăsuri era descurajată. Convins de exemplul Marsiliei şi de hinterlandul ei provensal că importul putea stimula exportul şi, astfel, pe producătorii autohtoni, el a început să proiecteze dezvoltarea comerţului mediteranean. Ca întotdeauna, nu existau jumătăţi de măsură. Reprezentantul său de încredere în câteva misiuni, des Hayes de Courmenin, a fost trimis la ţar pentru a negocia o altă rută pentru comerţul persan. Faimoasa atribuire de către Hauser a unui „Mare Proiect" la politica de comerţ a lui Richelieu este probabil exagerată. Existau totuşi recompense pentru iniţiative ingenioase şi – cel puţin aparent –

aventuroase: un tratat comercial cu țarul și o reducere a taxelor olandeze care descurajaseră aventurarea francezilor în Marea Baltică.

Mai mult decât atât, exista o strategie deosebită, care devine evidentă la evaluarea bilanțurilor. Richelieu l-a însărcinat pe baronul de Beausoleil să supravegheze minele. Promovarea rafinăriilor de zahăr a fost o inițiativă importantă pentru viitor. Ca și Sully înaintea sa, Richelieu a realizat importanța comunicațiilor și a transportului pe uscat și pe mare, ca și a tehnicilor care făceau posibilă dezvoltarea lor. În 1642 a fost deschis vitalul canal Briaire, care făcea legătura între fluviile Sena și Loara și a cărui construcție începuse în 1610. Multe taxe pe drumuri și râuri au fost reduse. A fost înființat un serviciu poștal regal, prin care societatea a câștigat un serviciu important, iar guvernul o nouă serie de funcții de vânzare. Nevoile financiare imediate au fost întotdeauna un factor ce trebuia luat în considerare. Dar proiectele erau pe termen lung. Richelieu l-a anticipat pe Colbert, sprijinind dezvoltarea manufacturilor autohtone. S-au pus bazele unei industrii a sticlei. Industria textilă conta cel mai mult: în *Testamentul* său, Richelieu se arăta entuziasmat de calitatea produselor din Touraine, plușul, taftaua, mătasea și catifeaua, toate fiind cele mai bune din lume. Mândria posesivă a unui francez pentru țara sa este o latură a lui Richelieu care merită luată în seamă. Pe baza ideilor și acțiunilor lui Sully, Richelieu și Colbert se poate scrie despre continuitatea politicilor „mercantile", cel puțin până în anii 1680. Din acest șir de nume cel al lui Mazarin este cu desăvârșire absent.

8. Biserica şi statul

Preot şi politician: imediat apare o prezumţie de tensiune, dacă nu chiar de conflict, în dublul rol jucat de Richelieu. O caracteristică a recentelor cercetări despre cariera sa a fost accentul pus pe caracterul lumesc, pe brokerajul său de putere, pe dorinţa de a acumula avere. În mod remarcabil, rămâne intactă, chiar mai clară, imaginea celuilalt Richelieu, episcopul precoce continuând să rămână preotul conştiincios care a găsit timpul necesar, între 1636 şi 1639, pentru a compune *Tratatul Perfecţiunii Creştine*, în care a susţinut scopul mistic al prezenţei lui Dumnezeu. El s-a maturizat şi cariera lui s-a dezvoltat în lumea puternică a *dévots*-ilor. O influenţă timpurie a fost cea a lui Pierre Bérulle, fondatorul Congregaţiei oratorienilor, concepută pentru a stabili un nou model de viaţă spirituală şi de preoţie. Bérulle s-a arătat interesat de tânărul Richelieu pentru a-şi promova cauza. Se pare că politica antihabsburgică a lui Richelieu a cauzat o ruptură decisivă între acesta, Bérulle şi aliatul său politic, Marillac. În orice caz, el a continuat să rămână un *dévot* în spirit şi în munca dedicată Bisericii. Vincent de Paul, pionierul şi îndrumătorul mişcărilor filantropice, i-a atras atenţia: Richelieu a fost cel

care i-a cerut creatorului fundației *Dames de la Charité* și al instituției misionare a lazariștilor să se ocupe de pregătirea preoților.

Acumulând venituri parohiale, câștigând, atunci când era posibil, controlul ordinelor religioase, și având o influență crescândă în numirea episcopilor, Richelieu concentra cu adevărat puterea în mâinile sale. A avut, de exemplu, grijă să-și păstreze poziția în momentul vulnerabil în care conștiința regelui putea reacționa, asigurându-se de numirea fratelui său Alphonse ca *Grand Aumônier* (1632) în locul cardinalului de la Rochefoucauld, un om scrupulos și sever. Procesul reformei făcea parte dintr-un proiect politic mai amplu. Un protejat dezamăgit, care sperase să primească o episcopie, a devenit cel mai de temut critic al său. Pentru Mathieu de Morgues, Richelieu era un ipocrit desăvârșit care se folosea de Biserică și de drepturile religioase în scopuri proprii. Aceasta nu era însă părerea generală. Un inspector al carmelitelor a întocmit pentru Roma un raport favorabil despre modul în care Richelieu se folosise de poziția sa. El putea spune pe bună dreptate că ocupase asemenea posturi-cheie, precum cel de abate de Cîteaux și Cluny, pentru a influența direcția reformei.

Bergin a arătat că efectul influenței lui Richelieu în numirea episcopilor, pe lângă faptul că îi mărea clientela și îi consolida imaginea în vestul Franței, a fost o creștere a standardelor: cei care aveau haruri pastorale se puteau aștepta la o promovare; experiența cântărea mai mult decât orice influență aristocratică; relativ puțini proveneau din vechea nobilime. În numirile care au reflectat eforturile lui Richelieu de a reforma Facultatea de Teologie a Universității din Paris, teologii erau preferați avocaților. Abaterea unui episcop de la disciplină atrăgea după sine o

admonestare. Richelieu chiar i-a cerut papei, în 1638, să autorizeze o comisie de episcopi francezi pentru investigarea cazurilor de acest gen. Trebuie accentuat aspectul disciplinei: Biserica era un instrument de control. Acest aspect poate fi văzut și în interesul lui statornic față de problema hughenoților, când a sperat într-o convertire a acestora prin intermediul argumentelor raționale și al bunelor exemple și, de asemenea, chiar dacă pe alt ton, în reacția sa dură față de cazul lui Urbain Grandier, canonic la Laudun, ars pe rug (1634) după ce acuzațiile de vrăjitorie fuseseră investigate de agentul lui Richelieu, Laubardemont. Cazul lui Grandier era o problemă foarte delicată deoarece reprezenta acel *dérèglement* care era opusul celor mai importante principii ale filosofiei sale politice – și ale proprietății sale din Poitou! Au existat implicații politice și în cazul abatelui Saint-Cyran, pe care l-a întemnițat (1638) fără a înăbuși însă jansenismul care i-a cauzat probleme succesorului său. Ce îl îngrijorase oare cel mai mult pe Richelieu – extremismul lui Saint-Cyran, cunoscuta sa relație cu Jansen, apărătorul flamand al Spaniei, sau legăturile potențial periculoase cu parlamentarii?

Lăsând la o parte cazurile speciale, impresia care a rămas este aceea a unei vocații spirituale, a unei vieți pioase și a unui scop reformator. Această imagine este reflectată în relația sa cu Părintele Joseph. Și el din Poitou, nobil, călugăr capucin, prietenul și confidentul lui Richelieu, consilierul spiritual și trimisul său personal în misiuni diplomatice, Părintele Joseph a fost o enigmă a timpurilor sale – și încă mai este. Ascetul implicat mult în afacerile mondene; entuziastul unei cruciade împotriva turcilor care susținea că o condiție preliminară a acestei cruciade este înfrângerea Spaniei – a fost el mai degrabă un bun francez

decât un bun catolic? Părintele Joseph, unul dintre fanaticii lumii, îl compensează pe Richelieu, mai plăcut și mai subtil. Fără îndoială, Richelieu s-a bizuit pe călugăr pentru sprijin moral, înțelegere și inspirație. Este posibil să-l fi considerat drept succesorul său. Moartea Părintelui Joseph, în 1638, a lăsat un gol pe care nimeni altcineva nu l-a putut umple.

O sursă de continuă tensiune de-a lungul acestei perioade a fost galicanismul (doctrina religioasă care, rămânând atașată dogmelor catolice, apăra libertățile organizatorice ale Bisericii Catolice din Franța față de papă). Richelieu, ca și Mazarin, a trebuit să facă față tensiunii create de concepțiile opuse și, pentru unii, ireconciliabile ale autorității ecleziastice: cea romană sau „ultramontană", cuprinzătoare și absolută; și cea a majorității galicanilor din Parlament și a unora dintre episcopi, și anume că regele ar trebui să fie conducătorul din toate punctele de vedere laice, autoritatea papei fiind limitată la problemele de doctrină. În 1614, problema galicanilor a dat naștere la cea mai aprigă dispută din Stările Generale. Richerismul, numit după Edmond Richer, care considera că „episcopii sunt o parte esențială a Bisericii, iar papa este un accesoriu", a constituit o nouă forță de dezbinare. Ca de obicei, Richelieu l-a provocat pe Richer la o discuție particulară și a determinat o modificare a concepțiilor sale. Nu s-a putut însă descurca la fel de bine și cu *dévots*-ii ultramontani, ofensați de aliațele sale cu statele protestante. Căsătoria lui Gaston de Orléans cu Marguerite de Lorena (1632) a pus în discuție o problemă delicată de strategie. Străduindu-se să anuleze căsătoria – nevalabilă, după cum se susținea, pentru că nu fusese aprobată de rege –, și apelând la fratele său Alphonse, acum cardinal-arhiepiscop de Lyon, pentru a susține cazul la Roma, Richelieu era în elementul său diplomatic. Pentru

Richelieu era convenabil să amenințe cu schisma pentru a supune Roma unei presiuni diplomatice – un precedent de care Ludovic XIV va fi conștient. E posibil ca Richelieu să fi fost tentat să-și lărgească baza susținerii sale apelând la prejudecățile galicanilor, cu deosebire cele împotriva iezuiților, mereu vulnerabili la acuzația de susținere a tiranicidului. Totuși, se pare că Richelieu a înclinat spre moderația exprimată de Pierre de Marca într-o carte dedicată lui (1641), în care acesta pleda pentru echilibru între primatul Romei și cerințele puterii civile.

În 1643, Mazarin a ordonat eliberarea lui Saint-Cyran. Ca și în alte probleme politice, și aici era indicată o manieră de tratare mai blândă. Îndârjitul basc a murit, jansenismul nu. Ocupându-se de el, Mazarin dezvăluie aspecte ale temperamentului său religios, foarte diferit de cel al lui Richelieu. El era puțin interesat de teologie, în aparență indiferent la ardoarea spirituală care și-a găsit expresia în jansenism. Abordarea sa a fost una seculară, a unui diplomat papal ce judecă problemele după un criteriu politic. El nu a fost niciodată hirotonisit preot. A arătat fața prietenoasă a credinței creștine, indiscutabilă, îndurătoare, manifestată prin maniere nobile și fapte generoase, iar mai târziu, când a fost bolnav, printr-o bravură izbitoare. Încă de la început el a fost suspectat de *dévots*. S-a ocupat de problemele Bisericii în ciuda fundalului de ostilitate și dispreț care, în cele din urmă, avea să motiveze opoziția în timpul Frondei. Acel *Conseil de conscience* care începuse să se întrunească în mod regulat în timpul Regenței era dominat de criticii săi; și totuși Mazarin s-a folosit de el pentru a-și arăta acreditarea de cardinal și preocuparea pentru numirile judicioase. El a câștigat încrederea pioasei regine; l-a influențat pe finul său, tânărul Ludovic, să-și ia în serios înda-

toririle religioase. L-a câştigat de partea sa pe Vincent de Paul, care fusese cel mai aspru critic al său. În septembrie 1652, la doar câteva luni după ce solicitase demiterea lui Mazarin, el a scris: „Singura aspiraţie a lui Mazarin este binele regelui, al reginei şi al statului". Este interesant cum mulţi veneau la Mazarin pentru a-l critica, stăteau de vorbă cu el şi plecau lăudându-l. Când *dévots*-ii au reprezentat cel mai mare risc politic, în Parisul cuprins de Frondă, norocul lui a fost caracterul necorespunzător al reprezentantului lor. Personaj viclean şi promiscuu, Paul de Gondi, *co-adjuteur* al unchiului său, arhiepiscopul Parisului, mai târziu el însuşi arhiepiscop (mai bine cunoscut posterităţii drept cardinalul de Retz şi ca autor de memorii distractive), nu putea fi un conducător moral.

Richelieu a văzut în Jansen apărătorul flamand al Spaniei; Mazarin a văzut în adepţii săi, mai ales în centrul lor spiritual, Port Royal, legăturile cu parlamentarii suspecţi. Încăpăţânarea lui Antoine Arnauld în apărarea poziţiei descrise în cartea sa *De la Fréquente communion* (1643) şi atacul ulterior al lui Pascal la adresa iezuiţilor în *Lettres provinciales* (1656) au fost prea apropiate, în timp şi asocieri personale, de Frondă. Ludovic XIV avea să moştenească prejudecăţile lui Mazarin şi să urmeze direcţia relativ severă a ministrului, însă fără precauţia lui salvatoare sau umorul care i-a permis lui Mazarin să savureze spiritul lui Pascal. Ca întotdeauna, Mazarin a trebuit să ia în considerare anumiţi factori diplomatici. Condamnând cele Cinci Precepte (extrase din studiul despre Sfântul Augustin al lui Jansen), papa Innocentiu X declarase, în fapt, jansenismul eretic (1653). După aceasta, deşi era preocupat să stăpânească mai degrabă decât să tulbure, Mazarin nu şi-a permis

să-i lase pe dușmanii săi, de la Roma sau de la Paris, să-l descrie altfel decât ca pe un bun catolic.

În același timp, a știut că parlamentarii galicani se vor revolta. Într-adevăr, Parlamentul a refuzat să aprobe bula papală și a fost cerut un *lit de justice*. Hotărârea lui Mazarin a fost întărită de purtarea lui Retz. Când acesta a evadat din închisoare, acei *curés* care susțineau mișcarea de la Port Royal i-au înfuriat pe miniștri cântând *Te Deum*. Ei nu știau că Retz îi scrisese Anei oferindu-i ajutorul său pentru „exterminarea jansenismului". Cu o încredere crescândă, Mazarin a închis școlile janseniste, asigurând o nouă redactare a formulei teologice de salvare a reputației, care va continua să tulbure conștiințele janseniste scrupuloase. Se poate, în orice caz, susține că „Pacea Bisericii" negociată (1668) de arhiepiscopul Péréfixe, pe baza unei formule revizuite pe care să o poată semna călugărițele din Port Royal, a reprezentat mai exact gândirea lui Mazarin decât cuvintele și măsurile aspre ale unui om tulburat; cu siguranță mai mult decât persecuția anilor care au urmat, când Ludovic XIV avea să stârnească exact acea furie a opoziției din Parlament pe care Mazarin ar fi dorit mai mult decât orice să o evite.

9. Arta ca propagandă

Pentru ambii cardinali, arta era importantă în sine și pentru scopurile pe care le servea. Încă de la începutul relației sale cu Maria de Medici, ea însăși o susținătoare a artei, generoasă și hotărâtă, Richelieu a urmat tradiția italiană, adoptată de francezi – îndeosebi în Fontainebleau-ul lui Francisc I –, a artei autorizate în decoruri impozante, pentru a ilustra puterea suveranului și beneficiile domniei sale civilizatoare. Procedeele umanismului clasic, atât în artă cât și în literatură menite să impresioneze, erau exploatate pentru manipularea gândirii contemporane. La Paris, în Palais Cardinal, folosindu-se de arhitectul Mariei, Le Mercier, și de artiștii săi Poussin, Vouet și Champaigne, în marele și noul său castel de la Richelieu, și în special la Rueil, casa relativ modestă din împrejurimile Parisului în care el se retrăgea pentru a se odihni (și în care se putea bucura de grădinile superbe), arhitecții și artiștii lui Richelieu lucrau după instrucțiunile sale și sub constrângerile unui plan general.

Ca și în patronajul oferit de el scriitorilor, „protecția" însemna, în mod explicit, că un artist era dependent de el. Vizitatorului galeriilor sale, *patron*-ul îi dădea o lecție de istorie. El putea să vadă portretul cardinalului făcut de

Philippe de Champaigne, la capătul unui șir de mari figuri din istoria Franței. Pictorii erau rareori agenți liberi. Acceptând onorariul cardinalului, ei continuau propaganda sa. De exemplu, în simbolismul acestei *Galerie des Hommes Illustres* se putea citi: loialitate regelui, fidelitate Bisericii, respect pentru marile familii ale Franței, protecție împotriva străinilor, dorința de a-și da viața în slujba țării. În galeria de la Richelieu (noul său oraș era destinat să fie centru administrativ, aproape o curte alternativă, s-ar putea spune), nu mai puțin de 51 de picturi preamăreau realizările cardinalului. „Într-o influență reciprocă, imaginile ambițioase ale lui Richelieu și ale preeminenței franceze se alimentau unele pe celelalte, lăsând un model durabil de puternic dirijism statal în problemele culturale franceze" (Caldecott).

Se poate susține că interesul lui Richelieu și atracția sa față de teatru, muzică și dans au reflectat mult din gusturile sale personale, fața umană din spatele imaginii eroice, de el însuși dramatizată, dar sinceră. Lui Richelieu i-a plăcut lumea teatrului și a contribuit la creșterea respectului pentru ea. Teatrul din Palais Cardinal a fost proiectat să fie cel mai bine dotat din lume. Richelieu a dat sugestii pentru subiecte și chiar a colaborat la scrierea câtorva piese. Cunoscând rivalitățile dintre „Antici" și „Moderni", el intervenea atunci când considera că o piesă nu era în concordanță cu regulile acceptate sau cu convențiile favorizate de el. Probabil că la instigarea sa criticii l-au forțat pe Corneille să revizuiască *Le Cid* (1637). El putea aprecia un spectacol în sine, dar un teatru subvenționat trebuia să slujească regimul. *L'Europe* a lui Desmarets (1641) a fost privită ca o importantă sărbătorire a superiorității Franței. În același an, baletul de curte *De la prosperité des armes de*

la France a marcat unirea sa, prin nunta unei nepoate, cu familia Condé și cu sângele regal.

Domeniile intereselor lui Richelieu, scala activității sale sunt uimitoare. Modul în care spiritul său întreprinzător putea servi unui singur mare plan și imaginea deosebită, înălțătoare, a patronului despre Franța sunt dezvăluite într-o instituție care, apărând limba țării, a rămas de referință până astăzi. *Académie Française* (1653) n-a fost pur și simplu concepută pentru a fi arbitru în chestiunile de limbă. Contemporanii și-au dat seama de asta. Parlamentul a fost destul de circumspect pentru a amâna, timp de doi ani, înregistrarea sa. Richelieu a preluat salonul lui Valentin Conrart, care se dorea a fi un loc de evadare de la problemele oficiale și de întâlnire a minților rafinate, și i-a adăugat concepția sa despre o organizație menită să promoveze imaginea și interesele Franței. Prin agentul său Boisrobert, el a influențat alegerile pentru a-și asigura o majoritate a celor care să acționeze conform dorințelor sale. Doi dintre ei, Servien și Séguier, erau miniștri de stat. Câțiva membri ai salonului lui Conrart, care îi sprijineau pe rivalii cardinalului, au fost refractari în ceea ce privea aderiunea la noul grup. Li s-a spus că Richelieu „nu era obișnuit să întâmpine rezistență" și au fost avertizați că societatea putea fi dizolvată. Indiferent dacă erau amenințați, flatați, recrutați sau respinși, nu e de mirare că unii dintre cei mai importanți contemporani ai săi erau înspăimântați de acest patron atât de sever, că mulți au ajuns să-l deteste, sau că unii francezi de astăzi îi venerează memoria. De altfel, sigiliul Academiei îi poartă chipul.

O altă acțiune personală care a devenit, sub îndrumarea lui Richelieu, un instrument de propagandă a fost *Gazette*, inițial condusă de Théophraste Renaudot. *Le Mercure*

François exista deja, sub conducerea Părintelui Joseph, dar apărea doar o singură dată pe an. În schimbul monopolului asupra ştirilor, Renaudot, şi el tot din Poitou, l-a asigurat că relatările sale săptămânale vor fi favorabile regimului. „*Gazette* îşi va îndeplini rolul", scria Richelieu, „sau Renaudot îşi va pierde pensia." Cardinalul a monitorizat ziarul prin agenţi de încredere ca Părintele Joseph şi Chavigny, s-a asigurat ca eşecurile să fie răstălmăcite şi victoriile să fie mult lăudate, şi a folosit publicaţia pentru a promova cauze mult sperate, precum colonizarea Canadei. În timpul războiului împotriva Spaniei, un alt război era purtat în minţile şi sufletele francezilor educaţi. Chiar dacă Fronda avea să arate că acest război era departe de a fi câştigat, importanţa realizărilor lui nu poate fi cu nimic minimalizată. Prea puţini bărbaţi, prin mijloace atât de variate, printr-un efort concertat, au influenţat atât de puternic concepţia politică a unei epoci. Richelieu a văzut direcţia în care se îndrepta curentul; el a arătat cum poate fi canalizat şi controlat.

În lucrările cele mai importante se pot vedea două linii de propagandă distincte, uneori chiar în aceeaşi carte. Este vorba de acele *pièces d'occasion*. În 1632, de exemplu, Cassan susţinea faptul că Antichitatea nu a subminat drepturile, ci de fapt le-a întărit. Campania sa de susţinere a revendicărilor franceze în Renania, ce duceau înapoi în timp la regele Dagobert, reflecta îngrijorarea faţă de ambiţiile suedezilor. Ca multe altele, cartea lui Cassan i-a fost dedicată cardinalului. Un distins eseu de teorie politică, *Le Prince* (1631) al lui Guez de Balzac, îl adapta pe Machiavelli la nevoile timpurilor şi la idealurile ministrului printr-o inedită afirmare a moralităţii statului.

Richelieu dorea să-şi impresioneze contemporanii. *Memoriile* sale şi *Testamentul politic* arată că el s-a gândit mult şi la verdictul posterităţii. Concepute, dacă nu chiar scrise de Richelieu, fiind o relatare a ridicării sale la putere şi a primilor săi ani de ministeriat, *Memoriile* cuprind documente, scrisori şi material ajutător: pe măsură ce cititorul priveşte dincolo de evenimente şi argumente, el poate distinge o filosofie coerentă de guvernare: ideile cele mai pregnante sunt dreptul divin al regelui, nevoia sa de a avea un ministru puternic şi, străbătând fiecare rând, idealul unei dreptăţi creştine, atât pentru putere, cât şi pentru indivizi. În *Testamentul* închinat lui Ludovic XIII auzim mai mult vocea cardinalului împărtăşind experienţa sa politică şi oferind principii călăuzitoare pentru viitor. Dacă un singur cuvânt poate cuprinde ceea ce el credea că este necesar pentru ţară, acest cuvânt este „disciplina": aceea care lipsise în trecutul turbulent şi care trebuia instaurată dacă poporul francez individualist şi dezbinat vroia să se bucure de beneficiile unei societăţi ordonate. „*Dérèglement*", dezordinea, era marele rău care se manifesta prin nobilii rebeli, parlamentarii obstrucţionişti sau funcţionarii corupţi ai finanţelor. Faptul că unele dintre cele mai luminate minţi ale secolului, precum Pascal şi Bossuet, de exemplu, îi vor sprijini punctul de vedere constituie un omagiu adus lui Richelieu.

În 1635, Richelieu, pasionat de cultura italiană, s-a oferit să-l numească pe Mazarin *surintendant* al colecţiilor sale. Acesta a refuzat, dar a supravegheat expedierea din Italia a lăzilor pline de sculpturi clasice care aveau să îmfrumuseţeze galeriile de artă ale lui Richelieu. Cât timp a fost la putere, Mazarin şi-a dedicat o mare parte din timp şi bani colecţiilor sale personale. Prima impresie este aceea de continuitate, însă cu o altă concentrare a aceluiaşi mesaj.

Dar există o diferență, mai mare decât preferința noului patron pentru pictura italiană a trecutului decât pentru cea franceză a prezentului. Colecția sa era uriașă: 471 de pânze figurau în inventarul Palatului Mazarin. Exista un interes mult mai scăzut pentru iconografie, o intenție mult mai mică de a cuprinde lecții de istorie, însă un interes mai mare pentru tradiția mitologică italiană. Uneori Mazarin poate părea mai degrabă un negustor decât un expert, colecționând tablouri așa cum colecționa bijuterii și, din ce în ce mai mult, cu aviditate și la întâmplare, așa cum a făcut-o în ultimii săi ani de viață. Prin contrast, concepția lui Richelieu despre rolul artei, ca și cel al literaturii, era unică prin măreție și ambiție: politica lui a fost totală, grandioasă și inimitabilă. El a căutat să atragă de partea sa mințile contemporane și să-și câștige renumele pentru generațiile viitoare.

Cu înclinația sa pentru somptuos și decorativ și cu pasiunea sa deosebită pentru arta efemeră a baletului și pentru mecanismele menite să producă efecte spectaculoase, Mazarin poate părea mai hotărât decât Richelieu, mai îngăduitor cu sine în patronajul său. În mod inevitabil, acest patronaj s-a clătinat în timpul Frondei. Lumea literară s-a divizat, căci scriitorii și artiștii și-au căutat alți protectori, în special generosul Fouquet. Mazarin a manifestat prea puțin interes în patronaj ca modalitate de a-l încuraja pe tânărul pictor să stea acasă. Le Brun, protejatul lui Séguier, a trebuit să aștepte anul 1661 și ministeriatul lui Colbert pentru a primi comenzi regale. Ca agent al lui Mazarin, Colbert înțelesese importanța unui astfel de protectorat și pericolul de a-l lăsa pe seama altora, precum Retz sau chiar Fouquet. În 1656, el a acționat ca un broker în abordarea scriitorului Dupuy cu o funcție rentabilă pentru a-l încuraja pe acesta să se considere omul lui Mazarin.

Ar fi inutil să încercăm o distincție între colecționar, broker de putere și iubitor de artă. Chiar și când se poate recunoaște un scop politic, există o dovadă a interesului pentru artă și scolastică în sine. Biblioteca uriașă a lui Mazarin, de aproape 40.000 de volume, o compilație realizată de Gabriel Naudé după instrucțiunile lui Mazarin, a fost concepută atât ca un instrument de învățătură, cât și ca o demonstrație a munificenței lui Mazarin. Naudé a descris-o ca pe „cea mai frumoasă, mai bună și mai mare bibliotecă din toată lumea". Încă de la început, ea a fost un loc de întâlnire pentru cărturari. Împrăștierea bibliotecii în timpul Frondei a fost o profundă lovitură pentru Mazarin și refacerea ei a devenit o prioritate. Tot ceea ce era legat de Mazarin, era la o scară uriașă. El a lăsat biblioteca moștenire pentru *Collège des Quatre Nations*, susținut financiar tot prin moștenirea sa și destinat să încurajeze învățământul și să educe oamenii din teritoriile anexate prin marile tratate din Westfalia și Pirinei. O inițiativă educațională inventivă, slujind unui scop politic – nu l-ar fi aprobat oare Richelieu pe Mazarin?

10. Lupta pentru securitate

În 1624, Habsburgii păreau a domina Europa și, de aceea, Richelieu avea o gamă limitată de opțiuni. Una dintre ele reflecta părerile tuturor *bons français* ce-și găseau expresia în propaganda pe care Richelieu o dezvoltase – dar nu permitea să-i fie constrânsă libertatea de alegere: găsirea modalităților de distrugere a mașinii de război spaniole. O porțiune vulnerabilă a „drumului spaniol", linia vitală de aprovizionare ce ducea spre Olanda, era Valtellina, trecătoarea montană ce lega Lombardia de Tirol. Acest lucru fusese deja dovedit când, în 1622, Franța, acționând alături de Savoia și Veneția, asigurase retragerea garnizoanelor spaniole, dar apoi fusese de acord să permită trupelor papale să se stabilească în locul lor. Trecătoarea era importantă și pentru Franța, permițându-i accesul către aliata sa, Veneția. Expulzarea armatei papale (în care Mazarin era căpitan) și ocuparea văii de către trupele franceze (noiembrie 1624) a fost prima acțiune agresivă a lui Richelieu. Aproape imediat, ea a fost compromisă de revoltele hughenote din Franța.

O altă opțiune a fost sugerată de nevoia de a-i supune pe hughenoți și, în consecință, de a încheia o înțelegere

temporară cu Spania. Așa s-a ajuns la Tratatul de la Monzon (1626), prin care Spania a primit libertatea de a trece prin Valtellina. Alianța defensivă cu Spania i-a dat posibilitatea lui Richelieu să-și consolideze poziția internă și să se ocupe de problema hughenoților. Aliatele sale, Provinciile Unite, Veneția și Savoia, erau ofensate.

În cele din urmă, o a treia opțiune a trebuit luată în considerare: finanțarea unor aliați de încredere pentru a lupta cu Germania și pentru a opri înaintarea Imperialilor. În același timp, Anglia intra și ea în calculele lui Richelieu prin căsătoria lui Carol I cu Henrietta Maria (1625). Sub influența insistentă a lui Buckingham, politica engleză, inițial îndreptată împotriva Spaniei, era acum nehotărâtă. Îmbrățișând cauza hughenoților din La Rochelle și provocând un război împotriva Franței, Buckingham i-a dat lui Richelieu un motiv pentru asedierea orașului. Era exact ce-i trebuia cardinalului ca să demonstreze că un bun francez putea fi și un bun catolic și ca să abată critica de la alte aspecte ale politicii.

În acești ani de început, Richelieu pare în esență pragmatic, reacționând cu flexibilitate la fiecare situație în care este pus. Fundamentală pentru tot era convingerea sa că Habsburgii gândeau în termenii puterii supreme, că „suveranitatea universală" nu era o frază goală, că succesul catolicismului însemna, în mod necesar, succesul dinastiei, constrângerea Franței și o amenințare pentru siguranța ei. Chiar înainte de criza succesiunii mantovane, din 1618, când revolta din Boemia a adus pentru prima oară războiul în Germania, și de la reizbucnirea războiului Spaniei împotriva Provinciilor Unite, exista o dovadă a intenției Habsburgilor de a acționa de comun acord și a determinării lor de a purta un război până când obiectivele lor erau atinse. Zelul religios al împăratului Ferdinand II nu putea

ascunde faptul că fiecare victorie catolică din Germania era un potențial câștig pentru familie și pentru influența sa în Germania. Spania lui Filip IV, condusă de Olivares, era încă, în mentalitate, Spania lui Filip II. Cauza Habsburgilor nu cunoștea frontiere. Disputele care avuseseră loc în urmă cu 50 de ani, când membrii Ligii priveau spre Spania, iar toți *politiques* spre un interes național care trecea peste diferențele religioase, au reapărut în propaganda criticilor și a protejaților lui Richelieu.

De aceea, el nu a șovăit în ostilitatea sa față de Habsburgi. I-a convenit totuși să ascundă această ostilitate și să se concentreze asupra asediului din La Rochelle. Chiar și după deznodământul plin de succes, el a fost precaut. Dacă trebuia să atace, o făcea în așa fel încât să dea impresia că apără interesele vitale ale Franței, onoarea regelui său. Era perfect conștient de vulnerabilitatea militară a Franței și de forța habsburgică, demonstrată de cucerirea de către Spinola a orașului Breda (1625) și de victoriile lui Wallenstein și Tilly din 1626. În țară, în acel an 1626, complotul lui Chalais demonstrase că este vulnerabil. Înțelepciunea i-a sugerat că siguranța stă în tacticile care îi liniștea pe *dévots*. A avut, de asemenea, un motiv mai bun pentru a înclina spre pace: aceasta era esențială dacă programul de reformă prezentat Notabililor urma să aibă vreun impact.

Richelieu se putea baza pe rezistența fermă a olandezilor pentru a evita ceea ce putea fi mai rău – recuperarea de către Spania a provinciilor olandeze pierdute. A avut noroc cu greșelile făcute de rivalii săi. Pe rând, Buckingham, Olivares, ducele de Savoia și împăratul i-au dat ocazia – și justificarea – pentru a contraataca. După moartea, în 1627, a bătrânului duce Gonzaga, Olivares a fost convins, prin acțiunea nechibzuită a generalului său Córdoba, să conteste

dreptul ducelui de Nevers de a urma la conducerea ducatului de Mantova și a marchizatului de Montferrat; domeniile mărgineau Milanul spaniol, iar fortărețele Mantova și Casale dominau teritorii importante. Când trupele spaniole s-au pregătit să asedieze Casale, Richelieu a putut interveni, știind că papa Urban VIII va fi îngăduitor față de orice mișcare ce putea împiedica aspirațiile spaniole la Italia de Nord. Ducele de Savoia era tentat să sprijine Spania. Împăratul a refuzat să-l „investească" pe Nevers cu ceea ce, potrivit legii, erau încă feude imperiale. Încurajat de capitularea portului La Rochelle, la început Richelieu a invadat și a cucerit Savoia, apoi a ocupat drumul spre Mantova și și-a trimis trupele pentru a elibera orașul asediat (martie 1629).

Deoarece acțiunea nu a făcut decât să-i întărească lui Olivares hotărârea de a pregăti un al doilea asediu pentru a recuceri Casale, și l-a convins pe împărat că trebuie să trimită și el trupe în ajutor, episodul a fost decisiv. Dacă Richelieu ar fi dat greș atunci, sau mai târziu, când a doua invazie în Savoia a dus la capturarea fortăreței Pinerolo și la cucerirea liniei de aprovizionare spre Italia, poziția lui în Consiliu, deja atacată, cu greu ar fi putut fi susținută. El mizase totul pe argumentul, prezentat într-un faimos memorandum (aprilie 1630), că Ludovic trebuia să cucerească Pinerolo: „spre a fi stăpânul Italiei... sau să uite de Italia pentru totdeauna". Alegerea era a lui. Richelieu știa destul de bine prețul care trebuia plătit. Ca întotdeauna, el a avut grijă să se asigure că regele nu-și va face iluzii: decizia și angajamentul erau ale regelui. Dacă el alegea războiul, trebuia să atace Savoia imediat și să renunțe la toate intențiile de liniște și reformă în țară. Acea dezbatere – urmată de luni de amânare deoarece inițial regele s-a decis să atace, apoi s-a îmbolnăvit în timp ce facțiunea Mariei de

Medici urzea intrigi împotriva cardinalului – a constituit contextul Zilei Păcălelilor și a confirmării sale în funcție, întărită de succesul politicii pe care o propusese.

Pentru împărat rezultatul a fost dezastruos. Ambițiosul plan al Habsburgilor de a-și construi o bază pe Marea Baltică eșuase când Wallenstein nu a izbutit să asedieze Stralsund-ul (1628), dar nu înainte ca olandezii și suedezii să-și fi dat seama de amenințarea intereselor lor comerciale și strategice. „Edictul de Restituire" al împăratului (1629), care urmărea înapoierea pământurilor secularizate Bisericii, i-a îndepărtat pe principii germani care în alte condiții ar fi preferat să rămână neutri, îndeosebi cei de Saxonia și Brandenburg, și a creat condiții favorabile intervenției suedeze. Devierea trupelor sale către Mantova a fost astfel, puțin spus, inoportună. I-a ajutat pe electori să se concentreze asupra necesității de a-l face pe împărat să-l demită pe Wallenstein: acesta era prețul pe care împăratul trebuia să-l plătească pentru acceptarea fiului său ca Rege al Romanilor, cu probabilitatea ca el să-i succeadă la tron.

Prin urmare, Habsburgii se întinseseră prea mult într-un moment în care Richelieu se putea baza pe o schimbare totală a opiniei publice germane împotriva împăratului și, de asemenea, pe puterea militară a Suediei. El a respins rezolvarea problemei mantovane de către trimișii săi la Dieta de la Regensburg (1630) deoarece aceștia acceptaseră o clauză care îl împiedica să-i ajute pe inamicii din Germania ai împăratului. Acțiunea sa poate fi justificată prin reușita lui de a-și menține fortărețele italiene, îndeosebi Pinerolo, și prin Pacea de la Cherasco (1631), negociată de Mazarin. Acum Franța avea calitatea necesară pentru a interveni în politica Italiei. Spania nu câștigase nici teritorii, nici glorie. Olandezii aveau un moment de liniște.

Balanța puterii în Germania urma să se încline într-o direcție care schimba în mod dramatic toate așteptările privind puterea Habsburgilor.

Politica italiană a lui Richelieu trebuie analizată din perspectiva unei viziuni și a unei strategii mai ample. Germania devenise acum preocuparea lui principală. Instrucțiunile sale diplomatice erau clare: ele trebuiau să exprime interesul Franței fără să-i alarmeze pe principi. Cerând demiterea lui Wallenstein, reinstaurarea păcii în Italia și îndepărtarea Spaniei din Palatinat, el dădea greutate programului său. În orice caz, știa că Spania nu se va conforma și nici împăratul nu va renunța la operațiunile militare de recuperare a episcopiilor secularizate (acestea aveau să ducă la devastarea scandaloasă a Magdeburg-ului), numai dacă o nouă forță militară nu era adusă în luptă. În ciuda eforturilor Părintelui Joseph, ducele catolic de Bavaria, care câștigase un electorat și Palatinatul Superior susținându-l pe împărat, nu a vrut să-și schimbe suveranul. Acestea au fost considerațiile practice pe care s-au bazat negocierile lui Richelieu cu Gustav Adolf, în primul rând pentru a-l determina să renunțe la războiul său polonez, și apoi pentru a-și asigura ajutorul lui militar. Tratatul de la Bärwalde (ianuarie 1631), susținut de subvenții, a fost urmat de o campanie suedeză victorioasă, de victoria lui Gustav la Breitenfeld și de modificarea balanței militare și politice în Germania.

A existat întotdeauna un risc: acum exista un preț ce trebuia plătit. O alianță cu ereticii era chiar mai greu de justificat când Gustav a încălcat angajamentul său de a respecta proprietatea catolică. Politica lui Richelieu nu consta în a da naștere unei dominații protestante, ci în restaurarea unui grad de echilibru. Moartea regelui suedez în lupta de

la Lützen (noiembrie 1632) nu a fost, prin urmare, chiar o catastrofă. Armata lui nu fusese învinsă. Suedezii, împreună cu Liga de la Heilbronn a principilor germani protestanți, au continuat lupta. Preocuparea principală a lui Richelieu era siguranța frontierei estice a Franței. Încă o dată, o mișcare greșită a inamicului i-a oferit pretextul de a ataca. Gaston de Orléans era o amenințare permanentă pentru Coroană – cât de bine își amintise Richelieu de acest lucru în timpul recentei boli a lui Ludovic XIII și apoi, în 1632, prin sprijinul acordat de Gaston revoltei lui Montmorency! Prin urmare, căsătoria secretă a lui Gaston cu fiica lui Charles de Lorena (1630) n-a putut fi acceptată. O primă ocupație franceză a unei părți din Lorena, în 1632, n-a fost de ajuns pentru a-l împiedica pe ducele Charles să coopereze cu împăratul. În septembrie 1633, Ludovic a ordonat trupelor sale să intre în Nancy. În 1634, Richelieu a început demersurile legale pentru anularea căsătoriei lui Gaston. Charles a abdicat în favoarea fratelui său, care în scurt timp a fugit. Franța a anexat apoi ducatul.

Au început să apară suspiciuni între Richelieu și Olivares, în cazul acestuia din urmă ele apropiindu-se de paranoia, cu o obsesie de a vedea o intenție agresivă în orice mișcare: cuvântul „dezbinare", sugerând ireconciliabilul, este, în orice caz, mai potrivit decât „duel", adesea folosit pentru a descrie opoziția lor. Dată fiind șovăiala lui Richelieu de a se angaja într-un război deschis și opunerea sa, în Consiliul spaniol, la primul plan de război al lui Olivares, din 1634, putem fi tentați să vedem conflictul dintre Franța și Spania în termeni de interese ireconciliabile. Atâta timp cât Filip IV și ministrul său nu renunțau la țelul războiului lor, subjugarea Olandei, și atâta timp cât Richelieu căuta în permanență modalități de a susține

puterea Franței în teritoriile de la granița estică, războiul deschis rămânea o posibilă consecință. Până în 1637, la pierderea orașului Breda, victoria în Olanda părea posibilă pentru Madrid. Numai după 1640 și după revoltele din Catalonia și Portugalia aceasta a devenit practic de neatins. După o luptă atât de lungă, după pierderi mari de bani și vărsări de sânge, era nevoie de timp pentru adaptarea psihologică la noile realități, pe care istoricii le consideră o dovadă a „declinului Spaniei". În același timp, spaniolii trebuiau să controleze drumul pe uscat de la Milano la Bruxelles. Francezii îl amenințau prin prezența lor permanentă în Italia de Nord, prin subvențiile către suedezi, ocuparea Lorenei și a câtorva orașe alsaciene, și prin „protejarea" Trierului. Acestea erau punctele de influență și capetele de pod pe care Richelieu le preferase în schimbul războiului. Dar un război era ceea ce cereau acum cei mai mulți de la curtea Franței.

Olivares era încurajat de victoria armatei unite a Imperialilor și spaniolilor împotriva suedezilor la Nördlingen (1634). Fiind sigur că armatele sale le pot învinge pe cele franceze, el era hotărât să atragă Franța în război. Când spaniolii au ocupat Trierul și l-au întemnițat pe episcop, protejatul Franței, Richelieu nu a mai putut rezista în fața argumentelor onoarei și intereselor. În mai 1635, Franța a declarat război numai Spaniei, deși Habsburgii austrieci erau partenerii acesteia în proiecte și în război. După Pacea de la Praga (1635), încheiată de împărat și principii germani, Richelieu se putea aștepta la un sfârșit al războiului german. Principalul obstacol rămânea însă beligeranța insistentă a lui Olivares.

Evenimentele imediate au arătat că Richelieu avusese dreptate să aștepte. În 1635, armata franceză care invadase

Flandra s-a risipit. În 1636, armatele habsburgice au lovit adânc în Franța. Acel an avea să rămână în istorie sub numele de „anul Corbie": capitularea orașul de pe Somme a dat naștere la temeri pentru siguranța Parisului. Problemele de aprovizionare și cele cauzate de ploile de toamnă au contat mai mult decât rezistența franceză pentru a-i convinge pe generalii habsburgici să anuleze operațiunile. Ar fi fost altfel dacă invazia dinspre sud, din Catalonia, ar fi început simultan: în anul următor, o forță spaniolă a fost învinsă la Leucate. În 1638, după un nou tratat cu suedezii, Franța a declarat război împăratului.

Succesul deplin al francezilor depindea în principal de trei condiții: o cooperare reușită cu armatele suedeze, francezii operând mai mult în Alsacia și în împrejurimi, iar suedezii în Saxonia și în nord; fermitatea olandezilor în încercarea lor de a îmbunătăți termenii în care sperau să obțină independența; epuizarea resurselor habsburgice și a voinței lor de a continua. Deoarece războiul se extinsese, tot mai mulți combatanți aveau interese de satisfăcut, și tot mai multe victime cereau compensații. Strategiile secolului al XVII-lea nu erau menite să dea rezultate rapide: multe bătălii, ca cele de la Breitenfeld, Nördlingen sau chiar Rocroi, nu au fost decisive, în sensul că nu au distrus capacitatea vreunei părți de a continua războiul. Existau dificultăți în aprovizionarea și controlul armatelor care, după cum o arătase războiul german, puteau fi dăunătoare nu numai comunităților civile, ci și averii statelor. Richelieu se angaja într-un război epuizant, care cerea nervi și răbdare, știind că poporul francez trebuia să plătească taxe mai mari, statul trebuia să adune mai multe fonduri și să vândă mai multe funcții. Nu erau amenințate numai proiectele importante, ci și ordinea și stabilitatea statului.

Odată angajat în război, Richelieu nu se grăbea în nici un caz să încheie pacea – cel puțin nu o pace care să nu-i aducă Franței avantaje semnificative. Indiferent dacă ceea ce a marcat schimbarea a fost căderea Breisach-ului (1638), victoria răsunătoare a olandezilor și scufundarea a 32 de vase spaniole în lupta de la Downs (1639), sau revoltele din Catalonia și Portugalia, este clar că în 1640 inițiativa aparținea Franței. Astfel s-au născut noi întrebări. Era Richelieu indiferent la suferința poporului francez, demonstrată în revoltele populare? Sau era perfect conștient de costurile umane și materiale ale continuării războiului, dar convins că războiul era la fel de necesar pe cât de just? Prin natura lor, astfel de întrebări rămân fără răspuns. Există totuși argumente bazate pe direcția generală a carierei sale ca și pe memorandumurile și instrucțiunile în care și-a exprimat ideile, care susțin că era sincer în dorința sa pentru pace, dar că el credea, de asemenea, că aceasta trebuie să fie o pace care să dureze. Cuvintele „*une bonne paix*" apar ca un refren în toate instrucțiunile sale. O astfel de pace consta într-o înțelegere avantajoasă pentru Franța, pentru Germania, de fapt pentru toată creștinătatea. Ea însemna destule teritorii pentru Franța ca să poată oferi statelor germane o contragreutate și influență față de cea a Habsburgilor, și să fie ca un avertisment dat Habsburgilor în privința unui nou război. Între timp, singurele argumente convingătoare aveau să fie cele ale bătăliilor pierdute și ale armatelor distruse. Toate urmările erau indiciile unui război purtat cu înverșunare.

Pe hârtie, potrivit estimărilor oficiale, cele nouă armate franceze aflate pe câmpul de luptă în 1653 însumau 160.000 de oameni. Potrivit unor estimări mai demne de încredere, ale acelor *commissaires* responsabili cu recrutările,

aproximativ 70.000 de oameni erau de fapt disponibili pentru campanii. Pentru această cifră, banii existenți erau încă insuficienți. Văzând averile făcute de furnizori și de afaceriști și, nu în ultimul rând, de *surintendant*-ul său, Buillon, Richelieu a fost înclinat să învinuiască sistemul. În orice caz, acesta nu putea fi reformat decât într-o perioadă de pace; pe timp de război, deficiențele lui erau iertate. Din 1635, guvernul trăia de azi pe mâine, deoarece dobânzile înghițeau mult din sumele aduse de taxe, iar politica era redusă la o încercare din ce în ce mai disperată de a satisface creditorii și de a-i convinge să plătească mai mult, în mod inevitabil la o rată a dobânzii mai mare.

„Jalea din Fuenterrabía mă omoară" – astfel scria Richelieu după ce un asediu din 1638 s-a transformat într-o înfrângere umilitoare. Adversarul său a avut și mai mult de suferit. În 1642, după ce francezii au capturat Perpignan-ul, Olivares a amenințat că se va arunca pe fereastră. Aliatul său imperial suferea acum sub loviturile de ciocan ale lui Torstensson și i se oferea șansa de a negocia pacea. Nu e surprinzător faptul că istoricii au avut tendința de a presupune că francezii își câștigaseră efectiv războiul. Deși Richelieu nu va mai trăi să afle despre victoria finală de la Rocroi, lungile amânări ulterioare în încheierea păcii au fost mai degrabă cauzate de complicațiile formulării tratatului decât de orice altă zvâcnire a puterii Habsburgilor de a continua războiul. Și totuși, până în 1643, modificarea balanței militare este marcată mai mult de ghinioanele Habsburgilor, de distrugerea principalei flote spaniole de către olandezi în lupta de la Downs (1639), de revoltele catalane și portugheze din 1640, decât de victoriile franceze. Capturarea Breisach-ului (1638) a fost opera aliatului lui Richelieu, Bernhard de Saxe-Weimar. Richelieu devenise

mai puțin receptiv la propunerile de pace ale Habsburgilor, mai degrabă pentru că încă mai credea că dușmanii săi ar fi pierdut mai mult într-un război de epuizare, decât se baza pe soldații francezi. De multe ori a afirmat că francezii nu sunt o națiune militară. Realitatea este însă că ei nu fuseseră instruiți să-și exploateze potențialul militar.

În 1635, armata franceză fusese slab pregătită pentru război. Problemele ei nu erau mai puțin acute în 1643. În acel an, Michel Le Tellier a devenit ministru de război. De atunci și până în 1691, administrarea armatei a fost pe mâinile lui, apoi ale fiului său. Abia în timpul domniei individualiste a lui Ludovic XIV, și în câțiva ani de pace (1661–1667), reformele radicale au putut fi încercate: în principal ele vizau recrutarea, plata, disciplina, instruirea și aprovizionarea; în concluzie, crearea unei forțe mult mai puternice, de aproape un sfert de milion de oameni până în anii 1680. Abia atunci armata a devenit regulată în accepțiunea modernă a termenului și regală în sensul că exista o ierarhie a funcțiilor și a comenzilor care ajungea până la rege. Reformele lui Le Tellier dezvăluie adevăratele slăbiciuni care au constituit o frustrare constantă pentru cardinali și pe care Richelieu mai ales nu a reușit să le înlăture.

Toate guvernele și-au menținut armatele printr-un anumit gen de compromis între inițiative particulare și controlul statului. Deși întotdeauna insuficient, fluxul de aur din America, împreună cu deținerea de baze de recrutare solide în Castilia și Italia, i-au dat Spaniei posibilitatea de a-și menține armatele regulate. Chiar și în acest caz, rebeliunile erau o caracteristică obișnuită, întrucât trupele își foloseau puterea de negociere pentru a-și asigura plățile. În Germania un general trebuia să-și mențină trupele prin „contribuții" luate de la populația civilă. Pentru ca el să

rămână loial, i se dădeau proprietăți și titluri. Antreprenorul militar, adică Wallenstein, pornea astfel pe drumul către autoritatea independentă. Această problemă i-a fost pusă lui Richelieu, într-o măsură mai mică, de către Bernhard de Saxe-Weimar, care cerea Alsacia – dar a murit după căderea Breisach-ului. Anumite circumstanțe au influențat mult timp abordarea de către francezi a problemelor de aprovizionare și control. După ani de război civil, era clar faptul că miniștrii și comandanții nu trebuiau să devină antreprenori în stilul german. Exista totuși o cerere constantă de numiri în armată din partea mobililor. Cei care le primeau nu se puteau aștepta nici la salarii, nici la independență. Voluntarii, încă feudali în concepții, își făceau serviciul militar dacă și când doreau. Când se dădeau bani, ei încercau să înșele guvernul emițând pretenții false. Nivelul de absenteism printre ofițeri era ridicat, iar pregătirea lor sistematică era slabă; nu e de mirare că soldații lor dezertau în număr mare. Acesta era contextul în care guvernul recurgea la *intendants* pentru a-i supraveghea pe comandanți, adesea fără efect. Le Tellier avusese această experiență. El știa prea bine cât de ineficient fusese controlul civil când, în 1651, a descris armata franceză ca „o republică ale cărei cantoane erau formate din forțele corpului de comandament". Într-o asemenea anarhie a fost ușor pentru Turenne și Condé să-și conducă armatele pe drumul spre rebeliune.

Numai zece regimente de infanterie și aproximativ douăzeci de companii de cavalerie constituiau trupele regulate. Numirile de ofițeri se împărțeau între rege și generalcolonelul, din 1584, ducele de Épernon. Restul armatei, extinsă în timpul războiului, era mobilizat și condus de nobilime; în mod inevitabil, Coroana depindea de bunăvoința supușilor săi cei mai importanți și de clientela lor nobilă. De aceea erau cruciale relațiile dintre Coroană și

guvernatorii provinciilor. Politica lui Richelieu de îndepărtare a guvernatorilor suspecți și de promovare a celor loiali era motivată nu numai de preocuparea pentru ordine: efortul de război depindea de acest lucru. Fără o administrație civilă eficientă, cu *intendants de l'armée* limitați la un rol de supraveghere, el avea o singură alternativă: să se încreadă în loialitatea și ambiția marilor nobili. Ei își puteau pune creditul social și resursele financiare în serviciul regelui, și așteptau să câștige prestigiu și influență prin extinderea clientelei lor. Întregul proces de finanțare și control era unul de negociere, iar relațiile dintre Coroană și comandanți erau permanent tensionate. Un general poate părea un broker. Când Harcourt a raportat căderea orașului Torino (1640), a adăugat și o listă de promovări și favoruri cerute de ofițerii săi.

Astfel, îl vedem pe Richelieu urmând două politici paralele, poate mai ușor de distins de către un istoric decât de el însuși. El a încercat să-și construiască o bază personală, cu guvernatori și venituri suficiente pentru a sprijini și, în același timp, pentru a îmbunătăți reputația regelui, gloria sa, ca pe un mod de consolidare a influenței Coroanei asupra generalilor săi. Numărul de comandanți din care putea alege era limitat. Pentru a se asigura de loialitatea lor, el i-a susținut pe cei din familia sa și pe mulți dintre protejații săi: cei aleși nu erau întotdeauna și cei mai talentați. Hughenotul La Force și soțul verișoarei sale, La Valette, au fost doi dintre cei cu prestație mediocră; ducele de Elbeuf, înlăturat ca și alți membri ai familiei Guise, avea să devină un luptător al Frondei. A fost un noroc faptul că singura familie pe care s-a zbătut să o lege de a sa – cea a lui Condé – l-a dat, prin tânărul învingător de la Rocroi, pe unul dintre cei mai remarcabili militari ai epocii.

11. Mazarin și Fronda

Succesiunea de evenimente cunoscută în general sub numele de Frondă a fost determinată de o acumulare de nemulțumiri; cauzele acestor nemulțumiri stau atât în politica lui Richelieu cât și în tactica lui Mazarin. În orice caz, Richelieu ar fi putut găsi modalități de evitare a câtorva dintre provocările care au dus la criza din 1648. Criza s-a născut din presiunile pe care anumite grupuri le-au considerat intolerabile: parlamentarii și membrii altor curți suverane, deținătorii unor funcții oficiale și *rentiers*. Date fiind vechile feude și rivalități, mai ales cea dintre Vendôme și Condé, și noile oportunități oferite de minoratul regelui, marii nobili s-au implicat. Motivele erau la fel de variate ca și personalitățile celor implicați. În general, acești *frondeurs* nu reacționau atât de vehement la creșterea guvernării regale, cât doreau să ia parte la ea și să profite de pe urma ei. În această atitudine, la care se adăuga lipsa oricărei ideologii unificatoare de rezistență, se regăsește motivul triumfului final al Coroanei. Fronda a devenit, în esență, o luptă pentru controlul statului. Ca prim-ministru, Mazarin a fost, tot timpul, figura centrală a luptei. Acțiunile sale de dinaintea și din timpul Frondei pun în lumină atât aspectele prin care el s-a distins de Richelieu, cât și asemănările în țeluri și

principii. Pentru cariera sa și pentru direcția viitoare a monarhiei, Fronda a fost crucială. Faptul că el a supraviețuit și că monarhia a ieșit din acel calvar mai puternică în anumite privințe poate fi atribuită incapacității oponenților săi. Este, de asemenea, o dovadă a abilității sale politice excepționale.

Implicarea directă a *intendants*-ilor în colectarea *taille*-ei nu a împiedicat o înrăutățire constantă a situației financiare între 1643 și 1648. Unele provincii rămăseseră deja în urmă cu plata taxelor. În 1639, *receveur-général*-ul din Champagne s-a plâns de faptul că nu primise nici un ban pe acel an. După 1643, restanțele s-au înmulțit. Mazarin era în principal interesat de negocierile de pace, din nefericire prelungite de grija fiecărui participant de a obține avantaje de ultimă oră. L-a numit pe Particelli d'Hémery, un abil negociator cu o bogată experiență, ca *surintendant* și s-a mulțumit – până în 1648, când a dat ascultare protestelor și l-a sacrificat – să-l lase să găsească metode de a strânge fonduri pentru continuarea războiului. Hémery a avut succes. Avea relații bune și știa de unde să facă împrumuturi. Cu un venit real din taxe care nu creștea sau chiar scădea, el trebuia să născocească alte taxe pentru a plăti ratele din ce în ce mai mari ale dobânzilor și pentru a-i convinge pe *traitants* să continue să ofere împrumuturi. Alternativa era falimentul.

Tocmai această ingeniozitate a schemelor lui Hémery a fost cauza unui prejudiciu politic atât de mare. *Toisé*-ul – amenda dată celor care construiseră în Paris după ordonanța din secolul al XVI-lea care interzicea astfel de construcții – a fost indiscutabil legal. Parlamentul a avut, în orice caz, o nemulțumire justificabilă când Coroana a hotărât că disputele cauzate de *toisé* nu trebuie să fie rezolvate în tribunalele sale, ci de Consiliu. Deoarece guvernul a mărit

presiunea asupra funcționarilor și *rentiers*, micșorând salariile și neplătind dobânzile, cu Parisul ticsit de refugiați și chinuit de prețurile mari la pâine, parlamentarii simțeau că erau pe punctul de a deveni apărătorii poporului. La un *lit de justice*, în septembrie 1645, Ana a renunțat la *toisé*, dar numai ca o parte a unui pachet de noi taxe. Magistrații au afirmat că nu le permite conștiința să înregistreze edicte pe care nu le-au examinat. Răspunsul lui Séguier este semnificativ: existau două tipuri de conștiință, una pentru problemele personale și cealaltă pentru problemele de stat. Pentru el, ca și pentru Mazarin, guvernarea era o chestiune de forțe și resurse: avansările și retragerile se făceau pe baza unor estimări ale puterii oponenților. Câțiva lideri parlamentari, precum președintele Barillon, care la început jignise avertizând-o pe Ana să nu încredințeze puterea unui singur ministru, ajunseseră să fie priviți ca inamici. Moartea lui Barillon în închisoare, în 1645, i-a dat Frondei pe primul ei martir.

Metoda preferată de Mazarin era să trateze individual cu oamenii, să le amintească în ce constă avantajul lor personal: această trăsătură a sa, alături de purtarea lui plăcută, îl făcea să pară mai mult un manipulator decât un conducător. Ea trezea neliniște, mai ales în contrast cu tonul arogant al declarațiilor sale ministeriale și de la curte. Complimentele sale frumoase – „Părinți ai Patriei", „Restauratori ai Franței" – erau luate de parlamentari drept semne de slăbiciune. Când făcea gesturi împăciuitoare, precum oferirea rangului de „nobilitate totală", față de membrii unor curți supreme provinciale și față de *trésoriers*, acestea păreau cinice. Intenționând să exploateze diferențele de statut social, miniștrii nu făceau decât să ambiționeze o opoziție mai unită și mai fermă.

Conflictul prelungit dintre Coroană și Parlament a avut câteva aspecte de teatralitate, ambele părți fiind pe deplin conștiente de interesul comun în păstrarea unui sistem care aducea avantaje considerabile. După un an de dispute, în septembrie 1647, Parlamentul a înregistrat decretul ce impunea un tarif pe bunurile care intrau în oraș, cu mențiunea că urma să fie valabil numai doi ani. Astfel și-a apărat dreptul de înregistrare și a susținut principiul conform căruia astfel de taxe erau expediente ale vremurilor de război. Mazarin a greșit atunci când a emis un nou decret care-l anula pe cel înregistrat de Parlament și a anulat taxa. Populația, alertată de parlamentari asupra acestei chestiuni, era acum invitată să aleagă între două declarații referitoare la aceeași taxă: două interpretări ale autorității supreme. Există întotdeauna un pericol într-o definire exactă a puterilor care pot fi asumate. În orice caz, Mazarin făcea posibilă cea mai greșită interpretare a puterii arbitrare. Continuând să greșească, el i-a permis lui Hémery să creeze noi funcții de *maîtres des requêtes* și să profite de un alt *lit de justice* pentru a forța înregistrarea lor. Chiar atunci când se punea în discuție viitorul acestor *maîtres* ca *intendants*, când ar fi avut cel mai mult de câștigat dacă ar fi fost de partea lor, Mazarin și-a atras dușmănia lor. Și astfel, ei au căutat sprijin în Parlament. În același timp, funcționarii financiari, *trésoriers* și *élus*, care pierduseră teren față de *intendants*, formaseră sindicate care să le apere interesele. Nici dacă miniștrii și-ar fi propus să-și mărească și să-și unifice opoziția n-ar fi putut s-o facă mai bine de atât.

Dacă, în august 1648, cariera lui Mazarin s-ar fi terminat cu baricadele și cu prima sfidare populară violentă a autorității regale, dacă, așa cum se temea el, ar fi avut aceeași soartă ca și Concini, imaginea sa în istorie ar fi fost

cu siguranță cea a unui aventurier și a unui trișor, care a pierdut, printr-o proastă mânuire a problemelor interne, creditul pe care l-ar fi putut câștiga prin diplomația sa. Cu siguranță, sprijinul regentei Ana a creat situații jenante: temperamentul ei tiranic tindea să revolte mai degrabă decât să domolească avântul liderilor parlamentari. Dar fără sprijinul ei, el ar fi fost izolat în fața ostilității violente. O parte din această ostilitate era inevitabilă, o parte era cu siguranță vina lui. Nici Omer Talon, *avocat-général* și, deci, reprezentant al Coroanei în Parlament, nici Mathieu Molé, *premier-président*, nu erau radicali. Retorica primului și tactica politică a celuilalt aveau un accent tradiționalist. De fapt, Molé era un regalist neclintit, decis să readucă monarhia la un sentiment al responsabilității pentru binele public. Acțiunile Coroanei i-au făcut să adopte o poziție de nesupunere, pentru apărarea a ceea ce susținea a fi o poziție constituțională sănătoasă și pentru a împiedica unele capete înfierbântate, precum magistratul veteran Pierre Broussel, să instige poporul la rebeliune și să creeze situații de care ar fi putut profita intriganții.

Pe lângă noutățile fiscale și încălcarea drepturilor funcționarilor și ale *rentiers*-ilor, principalele preocupări ale Parlamentului erau utilizarea excesivă a *lit de justice*-ului, întemnițările arbitrare, transferul de justiție de la tribunalele propriu-zise la comisii ad-hoc sau, mai des, la Consiliul Regal, și excesul de putere a *intendants*-ilor. Programul său nu făcea decât să atragă după sine demontarea întregului sistem de finanțare a războiului într-o fază critică a acestuia – ultima, după cum spera Mazarin. Pentru a asigura fluxul de taxe și împrumuturi, el știa că trebuie să păstreze aceeași linie a politicii lui Richelieu. Totuși, în 1648, problemele financiare și constituționale se împleteau, dând naștere unei

noi situații politice. *Traitants*-ii și-au oprit împrumuturile și efortul de război a fost gâtuit. În acest moment Mazarin a considerat că era nevoie de un atac îndrăzneț. Astfel, într-un *lit de justice* din ianuarie, i s-a cerut Parlamentului să accepte tariful parizian, vânzarea unor noi funcții, o taxă pe proprietățile nefeudale primite de nobili și o serie de noi taxe. Elementul de constrângere al lui Mazarin era amenințarea de a întârzia reînnoirea *paulette*-ei.

Teoria Coroanei era aceea că edictele erau verificate la *lit*, înaintea examinării lor de către curți supreme, prin simplul fapt că ele erau citite în prezența regelui. Pentru Talon, aceasta era „un fel de iluzie de moralitate și de contradicție în politică". Liderii parlamentari se supuneau dreptului regelui, dar continuau să creeze un climat de proteste. Nemulțumirile erau declarate și afacerile regale erau obstrucționate. Coroana trebuia să țină piept unui front unit. Cursul Frondei va arăta că interesele erau disparate, cu mulți parlamentari în situația de a pierde mai mult prin opoziția arătată Coroanei decât prin cooperarea cu ea. Într-un mod dureros, Mazarin va învăța să dezbine și să cucerească. Între timp, el și Ana creaseră condițiile prielnice unei revolte.

Mazarin considera că Molé punea interesele Parlamentului înaintea celor ale Coroanei; Molé considera că acestea trebuiau să fie identice; ambele opinii au fost puse la încercare în mai 1648, când Parlamentul a emis un *arrêt d'union*. În sensul limitat în care Fronda poate fi numită revoluție, aceasta era conjunctura revoluționară. Tacticile Coroanei presupuseseră că Parlamentul nu se va alia niciodată cu celelalte curți supreme. După cum a observat Séguier, decizia de a convoca un nou organ politic era „periculoasă și aducea prejudicii intereselor unei bune

guvernări". Nefericita întorsătură a lucrurilor a reîntărit convingerea lui Mazarin că alternativa unei monarhii absolutiste era, în fapt, republicanismul; aceasta avea să fie o temă recurentă în timpul Frondei. Cât despre Ana, după cum spunea doamna de Motteville, „ea a vrut dintotdeauna să conducă brutal acea curte" [Parlamentul] pentru că „nu a înțeles niciodată organizarea și spiritul ei pedant". Inițiativa trecuse pe seama extremiștilor și guvernul a fost practic paralizat. În provincii, poporul refuza să plătească taxele. Era o explozie de conflicte izolate în provincii, deoarece nemulțumirile locale erau stârnite de veștile din Paris și despre rivalii puterii scăpați din frâul guvernării regale. Eforturile vărului lui Condé, Alais, guvernatorul din Provence, de a-și constitui o *clientèle* și de a reduce puterea parlamentului de la Aix au cauzat un război local sporadic; acesta a fost una dintre cele câteva intrigi din piesa principală. În Guyenne, guvernatorul Épernon era pornit să-și regleze conturile cu cei care se opuseseră tatălui său. Acesta fusese învinuit de Condé și pedepsit de Richelieu pentru înfrângerea de la Fuenterrabía. Acum, scria *intendant*-ul din Guyenne, „el trăia doar pentru a se răzbuna". Acesta a fost un caz în care Mazarin, neavând altă opțiune decât să-și exercite controlul printr-un reprezentant nobil local, se pare că a făcut o alegere greșită. Și totuși, mai târziu, Épernon îl va sluji foarte bine ca guvernator al Burgundiei.

Nimic nu este simplu în ceea ce privește Fronda. Dacă a fost mai mult decât „acea tristă farsă", cum o va numi La Rochefoucauld în amărăciunea eșecului, Fronda a sfidat toate încercările de a vedea în ea un tipar coerent sau (exceptând tabăra ministerială) o ideologie consecventă. Atât de multe depindeau de caracterul individual și de circumstanțele locale. În Marsilia, Valbelle, o personalitate

marcantă, îi era loial lui Mazarin, și a acordat dreptul de a organiza noi alegeri municipale pentru a garanta controlul. Când, ulterior, guvernatorul Mercœur și Oppède, *premier président* al parlamentului, au făcut o revizuire a dispozițiilor în favoarea lor, Valbelle a condus facțiunea rebelă (1658–1659). Intrarea lui Ludovic XIV în Marsilia (printr-o spărtură în zidurile orașului) și o altă modificare a legilor pentru a-i exclude pe nobili de la conducerea orașului vor fi un semnal al hotărârii sale de a-și ține sub control supușii, chiar și pe cei dintr-un oraș prin tradiție independent.

Curând va deveni evident faptul că interesul curților supreme provinciale în puterea locală era la fel de indiferentă pentru Parlamentul din Paris ca și pentru Mazarin. Solidaritatea era invariabil limitată în ceea ce privea obiectivele. Acele caracteristici aparte ale societății franceze, care o făceau atât de greu de guvernat și îi tentau pe miniștri să recurgă la metode arbitrare, îngreunau formarea unei rezistențe comune la politicile Coroanei. În același timp, aceste mișcări constituiau un motiv suficient pentru Mazarin ca să facă anumite concesii, suficiente, de asemenea, deoarece erau făcute sub presiune, să-i permită să o asigure pe regentă că ele puteau fi anulate. Vor fi reamintite în Declarația de la Saint-Germain (octombrie 1648): revocarea *intendants*-ilor, de exemplu (exceptând provinciile de frontieră), și garantarea faptului că nici un individ nu va fi privat de funcția sau de libertatea sa printr-o *lettre de cachet*. Înainte de asta, Mazarin încercase o lovitură menită să-i înlăture pe extremiști, care doar le-a făcut jocul. Acesta este un alt episod în care el renunță la prudență, punându-și o prea mare încredere în respectul parizienilor pentru autoritatea regală.

Șansa lui s-a ivit în august 1648, o dată cu victoria lui Condé la Lens și mesa de la Notre-Dame ținută în cinstea ei. La ușă, trupele l-au arestat pe *président* Blancmesnil: dintre cei câțiva parlamentari vizați, el a fost singurul reținut. Arestarea lui Broussel în propria sa casă a produs o reacție furioasă. S-au ridicat baricadele atât pentru a păzi proprietățile, cât și pentru a bloca drumul soldaților. În câteva zile cei doi au fost eliberați și tratativele au reînceput, ajungându-se la Declarația de la Saint-Germain. Între timp, trimișii lui Mazarin și-au îndeplinit sarcina diplomatică. Pacea din Westfalia a eliberat trupele franceze și pe comandantul lor, încă loialul Condé, pentru a acționa împotriva Frondei.

Asedierea în iarnă a Parisului de către Condé a fost urmată de Tratatul de la Rueil, din martie 1649, care a pus capăt Frondei parlamentare. Cu instinctul rebel ațâțat, cu implicarea unor nobili precum Conti și Beaufort, cu o evidentă simpatie față de Frondă, dar cu propriile lor revendicări; cu Gondi în calitate de *co-adjuteur* savurând o situație parcă anume creată pentru talentul său de conspirator; cu oportunități pentru foști miniștri precum Châteauneuf și Chavigny; cu *grandes dames,* ca doamna de Chevreuse, mult prea dornice să-și asume un rol politic, cu probleme nerezolvate și cu parlamentari radicali nemulțumiți, necazurile lui Mazarin de-abia începeau. El era țapul ispășitor universal, învinuit pentru războiul cu Spania, pentru violența împotriva capitalei și a apărătorilor ei, și defăimat într-o campanie de propagandă de proporții, durată și virulență fără precedent.

Nu toate *Mazarinades*-ele erau îndreptate împotriva lui Mazarin. Unele dintre ele reprezentau reacții ministeriale și opinii de la curte. Nu toate erau simple atacuri personale. Câteva ofereau soluții constituționale. Dar impresia copleși-

toare pe care o lăsau era negativă: erau insulte grave cu argumente slabe. A fost, după cum a scris Jouhaud, „o Frondă a cuvintelor, nu o Frondă a ideilor". Majoritatea pamfletelor, trecând de la o critică bine argumentată la caricatură și pornografie, urmăreau să-l discrediteze pe ministru, să ducă la înlăturarea lui și să justifice poziția facțiunii pe care o reprezentau. Ele au un rol psihologic important în analiză. Acțiunile lui Mazarin din timpul Frondei nu pot fi înțelese fără a lua în considerare stresul și tulburarea pe care i le-au provocat. El a adoptat o atitudine amuzată față de satire și de autorii lor. Scrisorile sale, adesea căutând alinare, momentele sale de cădere nervoasă, ca atunci când a plâns în fața unei delegații de parlamentari, și cele câteva acțiuni pripite ale sale pot fi judecate în lumina conștiinței sale față de ură și a fricii sale de asasinat. În interpretarea populară, calitățile lui Mazarin au devenit vicii: era frumos – deci o corupea pe regina-regentă; era inteligent – deci nu era de încredere; era politicos – deci prefăcut. „Numele lui devenise o insultă", scria Mousnier. Vizitiul își gonea caii – „sau vă va prinde Mazarin". Imaginea construită în *Mazarinades* poate apărea astfel: născut într-o familie siciliană umilă, cu un tată care era când pirat, când vânzător de stridii sau hangiu, el găsise calea de a obține încrederea lui Richelieu și de a cuceri afecțiunea reginei prin daruri, trucuri și poțiuni. Astfel a ajuns să conducă Franța din patul ei. Era cămătar, viclean, șarlatan, jongler, scamator și aventurier. Unii îl vedeau vinovat de vicii dobândite, alții, pur și simplu afemeiat. În ansamblu, era la fel de multă distracție populară ca și critică politică. Realitatea dură care sublinia acest fapt era presupunerea generală a autorilor că monarhia ar duce-o mai bine fără el.

În ianuarie 1649, după ce Mazarin a fugit din Paris împreună cu Ana și cu Ludovic, pentru a pregăti asediul Parisului, Parlamentul l-a judecat și l-a condamnat, *in absentia*, la izgonirea din regat. În februarie 1651, el a plecat în exil la Brühl, aproape de Köln, unde a rămas până în decembrie. În nici un moment din acești doi ani el nu s-a simțit în siguranță. Consecvența lui Mazarin își are originea doar în hotărârea sa de a supraviețui și de a continua războiul cu Spania. Problema cea mai mare pentru el, mai mare decât neînțelegerile constante cu parlamentele și tulburările periodice din provincii, mai mare decât comploturile lui Gondi, a fost ambiția lui Condé.

Acum, privind în urmă, putem afirma cu certitudine că supraviețuirea sa a depins mai puțin de abilitatea sa de a-l controla pe Condé, cât de talentul de autodistrugere al acestuia. Faptul nu a fost evident de la început, când Condé, dornic să-l slujească pe rege, și-a constituit un fel de minister alternativ, cu dreptul de veto asupra majorității adunărilor guvernamentale, care să se ocupe de mesaje ale Consiliului ce, în mod normal, ar fi ajuns pe biroul personal al lui Mazarin, și chiar să controleze politica financiară. Acesta a fost contextul deciziei dramatice, luate în ianuarie 1650, de a-l aresta pe Condé, împreună cu fratele său Conti și cumnatul său Longueville. Richelieu nu ezitase niciodată în privința actelor arbitrare, dar metoda lui preferată se aplica în cazul unei singure persoane, cu un proces al unui tribunal special și, probabil, o execuție. El nu ar fi încercat, cu siguranță, să justifice arestarea în fața Parlamentului. După arestare, Mazarin, întotdeauna căutând să dezbine și să cucerească, și-a pus speranțele într-o nouă alianță după reconcilierea sa, prin bunele oficii ale doamnei de Chevreuse, cu influenta Casă de Rohan (căreia ea îi aparținea) și cu

Casa de Vendôme. În „Războiul Prinților" (februarie–octombrie 1650), admiratorii lui Condé au fost învinși. Era sigur însă faptul că ei aveau să se mobilizeze pentru cauza prinților captivi. Avuseseră un erou militar, acum aveau un martir; o cauză tradițională ce trebuia apărată; inamici de temut cu care să se lupte – și un ticălos pe care îl detestau.

Între octombrie 1650 și februarie 1651, Mazarin și-a făcut puțini aliați și mai mulți dușmani. Pentru un timp a părut neobișnuit de deprimat. Așa cum spune Moote, „politica duplicității fusese înlocuită de politica indeciziei". Cu Ana și Ludovic în țară în campanie – Ana amânându-și la sfaturile lui întoarcerea în capitală –, orașul era agitat. O dată cu apropierea iernii, întârzierea ei a stârnit zvonuri ostile. Fără protecția curții, comercianții aveau de suferit. Mazarin a trebuit să facă față *clientèle*-ei lui Condé din Parlament și permanentelor intrigi ale lui Gondi, care era mai hotărât ca niciodată să-l înlocuiască din funcția de prim-ministru. În noiembrie, Adunarea Bisericii a cerut eliberarea lui Conti (*abbé-général* al ordinului Cluny) și a refuzat acel *don gratuit* care ar fi adus o contribuție folositoare la finanțele regale. Numai acolo unde un guvernator loial era în funcție exista o oarecare guvernare regală și o colectare eficientă a taxelor. Însemnările personale ale lui Mazarin dezvăluie temeri obsesive pentru siguranța sa și pentru monarhie. Evenimentele din Anglia influențau situația: răsturnarea de la putere, procesul și execuția unui rege uns, urmate de instaurarea republicii – aparent puternică și încrezătoare. Mazarin nu-l putea câștiga pe Molé de partea sa, nici nu putea convinge Parlamentul să renunțe la cererea sa de eliberare a prinților. Strategia sa principală a fost să manipuleze Parlamentul prin tratative individuale și prin numiri-cheie. Pe termen scurt, iscând neîncredere, acest lucru

se putea întoarce împotriva lui. Când precocele și inteligentul Nicolas Fouquet l-a înlocuit pe procurorul general care s-a retras, promovarea sa i-a nemulțumit pe mulți, și Mazarin a fost criticat pentru ignorarea procedurilor juridice.

Fiind în esență un om de acțiune, obosind în jocul de așteptare pe care era evident că nu-l câștiga, Mazarin a fost bucuros să iasă din orașul ostil și să se alăture armatei din Champagne în asediul orașului Rethel. În decembrie 1650, a contracarat încercarea lui Turenne de a elibera orașul, care apoi s-a predat. Mai târziu, această acțiune a fost văzută ca un punct de cotitură. Spaniolilor li se demonstrase că nu se puteau baza pe Frondă pentru a paraliza efortul militar al francezilor. Turenne avea să revină curând la loialitatea sa. Victoria a fost trâmbițată de agenții lui Mazarin. Dar când s-a întors la Paris, Mazarin a aflat că acest lucru a acționat în defavoarea lui: se presupunea că el continua războiul în interesul său personal și un succes ar fi însemnat prelungirea lui. Când Gaston, a cărui susținere fusese cultivată cu grijă, s-a întors împotriva lui în decembrie 1650, el și-a schimbat ținta și s-a hotărât să-i elibereze pe prinți.

Doar acum, în momentul cel mai dificil din cariera lui Mazarin, îi putem vedea pe el și pe Ana acționând ca parteneri. Gaston îl numise pe Mazarin „adevărata cauză a tuturor tulburărilor statului și a dezbinărilor din Casa regală". Ana știa că antipatia generală față de el era un obstacol temporar pentru restabilirea ordinii, dar dorea să-i redea siguranța și să se folosească de sfaturile lui. Ea se gândea tot timpul la succesiunea fiului ei. Când acesta a devenit major (oficial, la treisprezece ani, în septembrie 1651), în jurul lui s-au strâns toți francezii loiali. În scurt timp, el și-a rechemat ministrul devotat. Se poate ca Mazarin să fi avut propriul său plan atunci când a plecat la Le Havre

să se ocupe de eliberarea prinților (februarie 1651). Se aștepta oare la recunoștință din partea lor? La începutul unei noi alianțe politice? A fost primit cu dispreț și s-a întors fără tragere de inimă în exil. De la Brühl, în electoratul Köln, a încercat să conducă administrația războiului.

Scrisorile zilnice pe care Mazarin le-a trimis din exil miniștrilor și Anei relevă, în repetate rânduri, semne de nerăbdare și agitație în compoziție și stil. Îl arată frustrat, nesigur, chinuit de gândul că serviciile făcute de el Coroanei nu erau corect apreciate – dar niciodată resemnat în fața posibilității de a nu se mai întoarce. Anumite griji importante ies în evidență. Gondi era dușmanul de moarte „care nu urmărea altceva decât să provoace rebeliune". Ana ar fi trebuit să-și onoreze promisiunea de a-l face pe el cardinal – era prețul necesar pentru loialitatea de care dăduse dovadă, și de care la timpul potrivit putea fi lipsit. Lui Condé i se dăduse prea mult. Trebuia făcut tot posibilul pentru a crea un grup de *bons bourgeois* și *honnêtes gens.* Dintre mai multe exemple, cel mai reprezentativ este o dispoziție pentru Lionne referitoare la doi remarcabili parlamentari: „dacă ai putea, prin orice mijloace posibile, să-i câștigi pe Viole și Perrault, ar fi o mare lovitură".

Scrisorile lui Mazarin au și o latură constructivă. Pe lângă elementele tactice el definea o strategie, bazată pe loialitatea agenților săi, politici și militari, și pe interesul lor comun de a acționa pentru reinstaurarea autorității regale. A păstrat legătura cu guvernatorii care-i împărtășeau cauza și cu militarii, precum Hocquincourt, care doreau să continue războiul. Nu avea nici un fel de înțelegere față de avocații Parisului sau față de rebeli. A apelat la Turenne, care i-a garantat că „plecase doar ca să se întoarcă". Opinia înțeleaptă a lui Turenne va fi că „proiectele lui Mazarin erau drepte și

normale", pe când cele ale lui Richelieu fuseseră „mai măreţe şi mai puţin coordonate". Aliaţele tactice cimentate prin căsătorii nu erau mai puţin importante. Ducele de Mercœur era ameninţat de Parlament cu acţiune judiciară dacă se căsătorea cu Laura Mancini, nepoata omului pe care ei îl declaraseră trădător şi pe care îl condamnaseră la exil pe viaţă. Cu toate acestea, el a făcut-o. Ştia că sentinţa Parlamentului nu va avea nici o valoare dacă însuşi regele îşi rechema ministrul.

12. Triumful lui Mazarin

Vara lui 1651 a adus tot mai multe dovezi că dușmanii lui Mazarin erau foarte slăbiți, că el avea dreptate să aștepte desfășurarea evenimentelor. Pretutindeni, dar în mod special în locurile în care armatele mărșăluiau și își instalau taberele, exista un sentiment de deziluzie față de autoritatea distantă sau legală doar cu numele. Vechea Franță a intereselor locale, a afacerilor și legăturilor private se reafirma: omul de încredere era *seigneur*-ul local, care își putea permite o protecție, sau măruntul oficial care putea închide ochii la anumite lucruri. În august, susținătorii lui Condé și Gondi se certau în Parlament. În septembrie, Ludovic, „tânărul Apollo", așa cum îl numește Evelyn, a venit la Parlament pentru a-și prezenta, într-un discurs pregătit cu grijă, afirmarea puterilor depline. Deși Ana a trebuit să numească un nou guvern, cu Châteauneuf ca prim-ministru, prin *surintendant*-ul La Vieuville guvernul respecta alegerea făcută de Mazarin a unui om care putea găsi căi acceptabile de a strânge bani: el a urmat sfatul cardinalului, acordând prioritate plății salariilor și dobânzilor. Chavigny a fost exclus, și o dată cu el s-a năruit și speranța lui Condé de a influența guvernul. Le Tellier,

temporar fără funcție, a continuat să lucreze pentru Mazarin, raportându-i cu regularitate și primind sfaturi detaliate.

Acum era rândul lui Condé să se simtă izolat. A descoperit diferența dintre a fi general și a fi lider politic. În Paris, autoritatea lui era pusă la îndoială. El nu a putut ajunge la nici o înțelegere cu reprezentanții a ceea ce Gondi numea, cu o ironie inconștientă, „fronda legitimă". Adevărata sa influență era în provincie, unde, prin proprietățile și funcțiile sale și cele ale partenerilor săi, el controla un sfert din Franța. Bazându-se pe funcția sa de guvernator de Guyenne, el a recurs la rebeliune. În octombrie 1651, Ludovic i-a scris lui Mazarin pentru a-l chema să se alăture din nou Consiliului său. În decembrie, Mazarin a intrat cu mercenarii lui în Franța și a mărșăluit până în tabăra regală de la Poitiers. Turenne și-a predat sabia regelui. Orléans i s-a alăturat lui Condé. În acest fel s-au trasat liniile ultimei etape a Frondei.

Fundamentul încrederii crescânde a lui Mazarin era strânsa sa relație cu tânărul rege, finul său, tovarăș în campanie, elevul său în război și în politică. Ludovic ajunsese să-l considere o victimă a rebelilor ambițioși care, declarându-se loiali, batjocoriseră autoritatea regală. Ca și regele, Mazarin suportase insultele parizienilor pe care îi slujise fără încetare. El se ocupa de afacerile diplomatice ale Franței și era de neînlocuit în acest departament. Era în relații bune cu generalii care slujeau interesele lui Ludovic. Nu în ultimul rând, el își construise o *clientèle* din oameni capabili, a căror loialitate supraviețuise încercării exilului său: Le Tellier, Servien și nepotul său Lionne, Fouquet, care avea să devină în curând *surintendant*, și fratele său, abatele Basile, și, nu în ultimul rând, Colbert, care devenise indispensabil. Ludovic a fost convins să vadă în ei viitorul

politic, în momentul în care trebuia să refacă un guvern eficient pentru regatul său.

În același timp, Condé trebuia învins. În campania din primele luni ale lui 1652, care a lăsat urme ale distrugerii peste tot în Franța, în ocuparea Parisului de către Condé după bătălia din Faubourg St. Antoine, dusă împotriva lui Turenne la porțile orașului în aprilie, apoi în bucuria finală când Condé a plecat să se alăture spaniolilor, relația de încredere dintre rege și cardinal a fost pecetluită. Fuseseră camarazi de arme. În cele din urmă, Fronda devenise o competiție militară. În timpul campaniei, Mazarin a dat dovadă de curaj și rezistență. Îndrumându-i pe generalii săi, el a arătat o abilă cunoaștere a tacticilor. Apreciindu-l ca diplomat, criticându-i pașii politici greșiți, istoricii au avut tendința să-i ignore rolul de coordonator al efortului de război regal. Pentru Ludovic și numărul mare de oameni importanți care se adunau acum în jurul Coroanei, acest rol a fost cel care i-a adus cea mai mare apreciere.

Ludovic XIV era profund afectat de experiența sa din timpul Frondei – în atitudinea sa față de cei mai importanți supuși ai săi, față de Parlament și de Paris, capitala pe care fusese forțat să o părăsească, să o asedieze și să o abandoneze în mâinile lui Condé. Din Frondă se născuse Versailles-ul. Ludovic cunoscuse umilința în Paris, dar și expresiile exaltate de loialitate la majoratul său, în septembrie 1651, și (aproape unanim) în octombrie 1652, la intrarea sa oficială în oraș, care reprezenta o reîntoarcere la conducerea capitalei sale. Mazarin ajunsese să înțeleagă că parizienii erau, în străfundul sufletului, devotați tânărului suveran. Ludovic jucase un rol și în succesul armatelor regale: soldații îi apreciau prezența. Mazarin descoperise importanța prezentării regelui în cea mai bună lumină

posibilă. Înclinația sa pentru teatru poate fi recunoscută în câteva evenimente regizate cu grijă: magnifica încoronare de la Reims (iunie 1654), nunta regală și parada din Paris care i-a urmat (august 1660). Astfel de ocazii ofereau lecții vizuale pentru marile teme regale: puterea absolută a regelui și rolul său special de reprezentant al lui Dumnezeu. Mult mai importantă pentru viitor era educația sistematică a tânărului rege în știința guvernării, îndeosebi în diplomație, unde cunoștințele lui Mazarin erau de neîntrecut. Într-adevăr, se poate spune că regele competent și sigur pe sine care și-a asumat rolul de suveran absolut în 1661 era capodopera lui Mazarin.

În termeni militari, Fronda n-a putut fi declarată învinsă până în august 1653, când steagurile mazariniste albe le-au înlocuit pe cele roșii din Bordeaux, marcând capitularea orașului și sfârșitul *Ormée*-ii, o mișcare revoluționară excepțională prin radicalismul său civic, la fel de neplăcută pentru Condé ca și pentru Coroană. La acea vreme, Condé se afla cu spaniolii în Flandra, reprezentând încă o amenințare militară, dar și un argument pentru loialitatea față de rege. Forța reacției împotriva Frondei, oboseala cauzată de așteptarea păcii, stabilizarea și normalizarea climatului pentru comerț, dizgrația principalilor rebeli și entuziasmul față de rege i-au determinat pe istorici să vadă căderea Bordeaux-ului ca pe un simplu post-scriptum al Frondei, iar *lit de justice*-ul care a urmat intrării regelui în Paris, în octombrie 1652, ca pe o schimbare clară și un final mai satisfăcător decât au considerat cei în măsură să facă o apreciere la timpul respectiv. Miniștrii știau că o mare parte din spiritul *frondeur* continua să trăiască.

„De acum înainte, membrilor îi se interzice să ia la cunoștință afacerile generale ale statului și direcția finan-

țelor." Cuvintele regelui la acel *lit de justice* sugerează înfrângerea totală a Parlamentului. Realitatea era însă alta. Lipsea îndeosebi orice repudiere a reformelor specifice din urmă cu patru ani. Coroana își va recupera puterea, în special prin reintegrarea *intendants*-ilor. Administrația lui Mazarin va continua să fie la fel de absolutistă în spirit ca și cea a lui Richelieu. Scrisorile lui Séguier, Le Tellier și, mai ales, cele ale lui Colbert, care pândea mereu cel mai mic semn de tulburare, înlătură orice dubiu în această privință. Dar Séguier era acum mai sensibil la pretențiile curților supreme, și astfel tendința către justiția sinodală a fost oprită. Fouquet, un pragmatic prin natura sa, se mulțumea să lucreze în cadrul sistemului care îl recompensa atât de generos. Obstacolele trebuiau ocolite, nu dărâmate. Moștenirea instituțională lăsată de Frondă era păstrarea unei societăți corporative întărite, cu jurisdicții și privilegii care se suprapuneau.

Moderația adoptată de Molé în tot acest timp și, mai târziu, de majoritatea parlamentarilor mai vechi a ajutat la crearea unei atmosfere în care era posibil pentru ambele părți, miniștri și magistrați, să se gândească la un compromis. Nu exista nici o alternativă realistă. Litera legii, așa cum apare ea în edicte, spune prea puțin despre starea generală de spirit. Istoria constituțională trebuie să țină seama de forțele dinamice implicate într-o situație dată. Cea a primilor ani de după Frondă a fost schimbătoare. Parlamentul era în mod periodic obstrucționist. Exilatul Retz, sprijinit de papă, a păstrat legătura cu clerul parizian simpatizant. Jansenismul avea implicații politice. „El a fost întotdeauna un instigator", va spune Mazarin, înțelegând conexiunea cu jansenismul pentru care rebelul Roch a fost dat afară de la Sorbona (1656). În provincii, cu deosebire în vest, întâlnirile

nobililor erau supravegheate cu atenție. Mulți dintre ei fuseseră dezamăgiți de eșecul Coroanei în a-și onora promisiunile, făcute în 1650, de a convoca Stările Generale. Judecând după câteva *cahiers* pregătite pentru acea adunare, ar fi fost aduse critici variate la adresa întregului sistem de guvernare asociat cu cardinalii.

Starea de spirit a miniștrilor era în mod necesar precaută. Instinctele răzbunătoare erau ținute sub control grație lui Mazarin. El ajutase la netezirea drumului de intrare în scenă a regelui, printr-un al doilea exil voluntar, în august 1652. Nu se grăbise să se întoarcă. Atunci când a făcut-o, în 1653, el a fost acceptat nu numai de curte și de propria *clientèle*. Mulți parizieni și-au pus încrederea în el datorită rolului pe care l-a avut în restaurația regalității. Concentrându-se din nou asupra obiectivului principal, înfrângerea Spaniei, el a arătat cât de mult învățase din experiențele sale din timpul Frondei. Câțiva lideri rebeli, precum Broussel și Viole, au fost exilați. Mulți dintre ei au fost, în scurt timp, iertați. În Anglia Restaurației (după 1660), o epurare atât de limitată ar părea, fără doar și poate, foarte moderată. Mazarin a acționat discret pentru a-și extinde clientela. A dat o mai mare libertate miniștrilor, mai ales lui Le Tellier și lui Fouquet, acum *surintendant*. Când a fost nevoie de o fermitate mai mare în conducere, ca atunci când Parlamentul a insistat asupra discutării edictelor deja înregistrate, el s-a putut baza pe Ludovic pentru a o impune: pe 13 aprilie 1655, regele a intrat în Parlament, încă îmbrăcat în hainele sale de vânătoare, și i-a avertizat pe magistrați să nu-și depășească atribuțiile: „Am venit aici special pentru a vă interzice să continuați..."

Există un episod care ilustrează cât de vulnerabil putea fi Mazarin, cât de dificil era (după cum avea să afle

curând și Carol II) să menții o balanță postbelică a recompenselor atunci când mijloacele de gratificație erau insuficiente pentru satisfacerea cererii. Harcourt, un militar plin de succes, până în acel moment loial, a plecat la Breisach, unde a negociat cu împăratul pentru a obține un principat independent. După un an de negocieri, timp în care Mazarin a cumpărat serviciile garnizoanei Philippsburg și i-a plătit pe mercenarii din Breisach, Harcourt a ajuns la o înțelegere. Și-a primit înapoi toate funcțiile și postul de guvernator al Alsaciei Superioare și Inferioare, din moment ce regele „voia să-și arate bunăvoința redându-i afacerile Domnului de Harcourt în starea în care erau înainte". Cât de mult din Frondă, din constrângerile pe care a trebuit să le înfrunte Mazarin, din baza de negocieri a guvernării „absolute" – în sfârșit, cât de mult din istoria Franței este cuprins în acel episod!

13. Încheierea păcii

Despre pace se vorbise încă de când Mazarin venise pentru prima oară în Franța. Și papa Urban II, și Richelieu prevăzuseră că el va juca un rol important în încheierea ei – deși din puncte de vedere diferite. După 1641, când reprezentanții suedezilor și francezilor se întâlniseră la Hamburg, angajându-se să nu opteze pentru o pace separată și discutând preliminariile, au urmat amânări și tergiversări. Abia în decembrie 1644, Congresul de la Münster s-a deschis cu o ceremonie pompoasă și acțiuni procedurale destinate să demonstreze intenția și capacitatea tuturor celor implicați de a oferi cele mai bune condiții posibile. Tratatele finale de la Münster și Osnabrück care au inclus Pacea din Westfalia au fost semnate abia în octombrie 1648. Cacealmaua și târguiala la masa tratativelor au reflectat șansele fluctuante ale războiului. După înfrângerea împăratului în cea de-a doua bătălie de la Breitenfeld (noiembrie 1642) și a Spaniei la Rocroi (iunie 1643), Maximilian de Bavaria avea un mare avantaj. A devenit clar faptul că alianța Habsburgilor lovea ambii parteneri, astfel că Ferdinand a oprit negocierile. Distrugerea aproape în totalitate a armatelor Spaniei în Flandra a înlăturat orice îndoială în

problema independenței Olandei; trebuia doar să se decidă unde – între Provinciile Unite și Olanda Spaniolă – să se stabilească frontierele. Asta nu a însemnat totuși sfârșitul imediat al ostilităților din Flandra și cu atât mai puțin sfârșitul războiului german.

Războiul din 1644 dintre Suedia și Danemarca i-a adus lui Ferdinand un scurt moment de liniște și speranță. Suedezii victorioși și-au reluat acțiunile agresive în 1645. Regina Christina i-a cerut trimisului ei să impună condițiile suedezilor, dar fără să întârzie încheierea păcii. Alianța suedeză reprezintă genul de probleme cu care s-a confruntat Mazarin, ca și Richelieu înaintea sa. Dacă suedezii ar fi încheiat o pace separată, împăratul ar fi luptat pe un singur front în loc de două. Un efort de război francez eficient depindea de cooperarea cu suedezii. Dar acest lucru punea în pericol relațiile cu Bavaria catolică, pe care Mazarin încerca să o îndepărteze de Austria, și îi nemulțumea și pe *dévots*, cărora Mazarin trebuia să le creeze impresia unui om dornic să aducă pacea creștinilor.

Alte dificultăți au fost provocate de posibilitatea ca Spania și Provinciile Unite să încheie o pace separată. Mazarin a jucat un rol în crearea acestor dificultăți. Dintotdeauna atras de marile proiecte, el i-a propus lui Filip IV să cedeze Olanda Spaniolă în schimbul Cataloniei ocupate de francezi. „Îți prezenta planul cu atâta satisfacție, încât cel care îl asculta îl putea crede îmbătat de frumusețea sa", scria Lionne. Din păcate, acest plan a pus la îndoială o inițiativă anterioară, cea a angajării francezilor și germanilor în cucerirea Flandrei. Propunându-i stathuderului Frederik Henrick să transfere Antwerpen-ul olandezilor, el a agravat situația. Nu a ținut seama de tensiunea dintre Stările Generale republicane și stathuder, nici de îngrijo-

rarea comercianților din Amsterdam în privința unui reviriment al Antwerpen-ului, nici de suspiciunea protestanților olandezi provocată de simpatia cercurilor franceze de *dévots* față de catolicii olandezi. „Aliați, nu vecini" – era opinia generală a olandezilor despre francezi. Cum era de așteptat, spaniolii le-au dezvăluit olandezilor planul lui Mazarin. Acest fapt a creat imediat un climat favorabil pentru negocierile separate de care se temea Mazarin și care au dus la încheierea Tratatului de la Münster, în ianuarie 1648.

Într-o scrisoare adresată lui Servien, Mazarin își dezvăluie gândurile:

> „Dobândirea Olandei Spaniole ar face Parisul de necucerit și orașul ar putea fi într-adevăr numit inima Franței... Banii cheltuiți și sângele vărsat nu ar fi în zadar. dacă... ar fi anexate provinciile ce, în trecut, au fost motivul pentru care conducătorii... au tulburat Franța la proporțiile știute de toți."

Păreau să fie cuvintele lui Turenne sau, mai târziu, ale lui Vauban. Tonul părea rapace – și Mazarin, ca și Turenne, vedea că avantajele depășeau costurile și pericolul continuării războiului împotriva Spaniei după Westfalia. Dar accentul era în esență defensiv, reflectând experiența „anului Corbie". Într-o zi, Vauban avea să fie desemnat să creeze un inel de fortificații în jurul Franței. Șansa va veni o dată cu seria de cuceriri, începând din 1648. Țintele alese pentru negociere și avantajele asigurate reflectă o politică militară realistă, ca și cea a lui Richelieu, care dă prioritate fortărețelor existente și pozițiilor defensibile.

Situația germanilor fusese complicată încă de la începutul războiului. Majoritatea statelor germane încheiaseră deja pacea cu împăratul. Câteva dintre ele, printre

care Brandenburgul și Palatinatul, aveau revendicări nerezolvate. Așteptările puterilor aflate în război, în special Austria, Bavaria, Suedia și Franța, creșteau odată cu prelungirea războiului. Negocierile aveau să fie cu siguranță lungi și dificile. Când, după un an, delegații au încercat să definească problemele, le-au grupat în patru categorii: nemulțumirile Puterilor Imperiale, condițiile de amnistiere a rebelilor, satisfacerea aliaților străini și recompensarea celor evacuați. După 1643, Mazarin a urmat instrucțiunile exacte și detaliate ale lui Richelieu: prin ele însele, acestea sunt un omagiu adus sentimentului înalt al lui Richelieu pentru scopurile ce pot fi justificate – și atinse. Instrucțiunile exprimă părerea sa specifică despre datoria unui om de stat, într-o lume temporară, de a crea ordine. Aceasta presupunea o pace generală și durabilă, o pace franceză pentru binele creștinătății, care să fie protejată prin formarea a două alianțe, în Germania și Italia. Un sistem de securitate colectivă era, prin urmare, unul dintre cele două obiective ale politicii continuate de Mazarin; celălalt era cucerirea de baze și de puncte de acces. «Comună pentru amândoi era presupunerea, care a atras în egală măsură laude pentru perspicacitate și critici pentru ipocrizie (în opinia papei Urban), că interesele Franței erau aceleași cu cele ale Germaniei, deci ale Europei. Statele germane avuseseră mult de suferit dintr-un război civil care le expusese invaziilor din afară. Acum, unii principi germani erau gata să vadă în Franța un garant al păcii.

Cadrul și obiectivele negocierii fuseseră stabilite de Richelieu. Aplicarea lor era în totalitate responsabilitatea lui Mazarin. Încă de la început, el a avut totul sub control. Ambasadorul venețian, Nani, a exprimat opinia contemporană atunci când a scris: „conducerea regatului, a forțelor,

a armelor, a finanțelor depinde în întregime de dorința cardinalului". Cu siguranță, în problemele diplomatice, el a întâmpinat o opoziție mult prea slabă în Consiliu. Deciziile finale îi aparțineau. Longueville, conducătorul misiunii diplomatice, d'Avaux, idealist, experimentat și priceput, și mai ales Servien, un negociator dur și realist, formau o echipă echilibrată. Angajamentul lor, sprijinit în unanimitate de Consiliu, i-a permis lui Mazarin să-și sfideze oponenții și să mențină o poziție dură de negociere. Când d'Avaux și Servien au intrat în conflict, Mazarin s-a bazat mai mult pe Servien, sprijinit de Lionne, nepotul acestuia. Ca secretar al Anei, Lionne era bine plasat pentru asigura o comunicare ușoară și decizii prompte.

Mazarin se putea baza, pentru câțiva ani, pe venituri suficiente spre a suporta operațiunile militare. Într-adevăr, nivelul cheltuielilor între 1643 și 1645 a fost mai ridicat ca niciodată. Se poate ca Richelieu să fi fost mai sensibil decât Mazarin la necazurile celor afectați de măsurile financiare ingenioase ale lui Particelli. Oricum, contează mai puțin speculațiile privind faptul că Richelieu ar fi putut găsi metode de a grăbi pacea, ca și cele că ar fi putut să evite Fronda. Este însă sigur faptul că Mazarin a justificat încrederea lui Richelieu, a purtat negocierile cu o mare abilitate, a dat instrucțiuni clare emisarilor săi, și-a păstrat stăpânirea de sine când lucrurile au mers prost, și a fructificat, pe cât posibil, succesele ocazionale ale generalilor săi.

Se poate afirma că diplomații nu mai puteau controla războiul, și că războiul îi controla pe ei. Nu aceasta este impresia dată de corespondența lui Mazarin, o mărturie impresionantă a încercării lui de a încheia o pace mult dorită, cu un câștig suficient pentru a justifica toate costurile războiului. „Era omul zilei... când diplomația și

războiul mergeau mână în mână" (Livet). Într-o oarecare măsură, Pacea din Westfalia trebuia să fie un compromis. Mazarin era obligat să echilibreze țintele potențial conflictuale: pacea Europei creștine care fusese misiunea sa papală și o frontieră strategică pentru securitatea Franței. Pe parcursul negocierilor prelungite, el a trebuit să țină seama de opinia publică franceză. Unul dintre motivele comploturilor lui Cinq-Mars și al celor *Importants* fusese credința potrivit căreia căderea lui Richelieu și, respectiv, a lui Mazarin ar însemna sfârșitul războiului. Când, pentru a-i impresiona pe Habsburgi, Mazarin a creat impresia că ar fi putut să negocieze la nesfârșit, s-a lăsat descoperit în fața francezilor care l-au acuzat că el continua războiul pentru câștigul propriu. Când criticii, ca Talon în ianuarie 1648, au subliniat nevoia urgentă de pace, ei i-au slăbit lui Mazarin poziția de negociere. Anumite cereri franceze, precum cele opuse cererilor împăratului, au fost propuse ca poziții de negociere; nu toate erau justificabile. În cele din urmă, nu ceea ce s-a câștigat la Westfalia a fost cel mai important lucru, ci la ce vor duce câștigurile, mai ales în ceea ce privește influența Franței în Germania.

Mazarin și-a creat un avantaj atunci când a înlăturat impasul nordic, a mulțumit un aliat și și-a găsit un altul, prin împărțirea Pomeraniei. Ca o compensație pentru că a pierdut în fața Suediei partea vestică cea mai importantă, electorul Friederich Wilhelm de Brandenburg a primit Halberstadt-ul și Minden-ul și i s-a restituit Magdeburg-ul. În martie 1647, Maximilian de Bavaria a semnat Tratatul de la Ulm, bazându-se pe promisiunea lui Mazarin că acesta îl va susține în revendicarea Palatinatului Superior. Înainte de sfârșitul anului în care armatele franceze au fost decimate de revolte, el era înapoi în tabăra lui Leopold. Pe

fundalul de proteste parlamentare, planurile de campanie ale lui Mazarin pentru anul 1648 ar fi putut părea nesăbuite. Totuși, în mai, Turenne s-a aliat cu Wrangel pentru a-i învinge pe Imperiali la Zusmarshausen și Maximilian a revenit la Tratatul de la Ulm, ceea ce a adus presiuni mai mari asupra împăratului. Înfrângerea arhiducelui Leopold la Lens l-a determinat pe Mazarin să acționeze împotriva liderilor opoziției care au provocat Fronda și l-a convins să-și instruiască trimișii să cadă la învoială. În octombrie, suedezii asediau Praga; împăratul era și el gata să încheie o înțelegere.

Noua balanță a puterii în nord, care a urmat sprijinirii deliberate a Brandenburgului de către Mazarin, va fi foarte convenabilă pentru Franța. La Tratatul de la Oliva, din 1660, care a încheiat Războiul din Nord început cu invadarea Poloniei de către Carol X, reprezentanții lui Mazarin vor fi arbitri binevenițti. Poziția Suediei în Germania va fi acum una defensivă. În sud, un Maximilian mai puternic, în cele din urmă îndatorat mai mult Franței decât împăratului pentru Palatinatul Superior, putea fi un potențial aliat. Geografia, strategiile și interesele materiale s-au combinat pentru a-i convinge pe conducătorii Palatinatului trunchiat, ai Trier-ului redat și ai Köln-ului și Mainz-ului binevoitoare că Franța ar fi protectorul lor natural. Nu au existat prea mari dificultăți în confirmarea suveranității în Metz, Toul și Verdun, deținută din 1559. Alsacia a fost cea care a reprezentat cea mai grea încercare. Aici, diplomația răbdătoare a dat cel mai bun rezultat, neajungându-se însă la o anexare completă.

După ce flancul său fusese asigurat de cucerirea Breisach-ului în 1638, Alsacia devenise baza operațiunilor ofensive. Richelieu promisese că Franța va respecta libertățile specifice și nu se va gândi la o anexare perma-

nentă. Însă în scurt timp a devenit de neconceput ca Franța să renunțe la avantajul său. În decembrie 1647, Mazarin i-a scris lui Turenne: „Mă bazez pe faptul că tu consideri Alsacia o țară care aparține regelui la fel de mult ca și Champagne". Supralicitând, el a revendicat la început tot teritoriul, cu Philippsburg, Breisach și alte câteva orașe mai mici. La negocieri a renunțat la acestea din urmă, dar a rămas neclintit în ceea ce privește Philippsburg-ul și Breisach-ul și în final a ieșit învingător. Alsacia era diferită ca limbă, legi și grade de suveranitate, supusă împăratului, în general indirect sau simbolic: existau șapte entități politice distincte. Prin omisiunile și ambiguitățile ei, înstrăinarea Alsaciei reflecta varietatea pe care Servien, încurajat de Mazarin, se străduia să o exploateze. Franței i se acordase „prefectura" a zece orașe alsaciene, dar nu și controlul suprem. Regiunea Sundgau, din sudul Alsaciei, a fost cedată fără condiții limitative. Mazarin a trebuit să accepte mai puțin decât dorea, cu formulările neclare și câștigurile limitate obținute prin tocmelile lui Servien. Acesta era satisfăcut: „Cred că va trebui să fim mulțumiți de faptul că fiecare își poate păstra revendicările și poate interpreta tratatul după cum îi convine". Pentru împărțirea finală a restului Alsaciei au fost lăsate două cecuri în alb: viitorul va depinde de statutul relativ al Austriei și Franței. După cum a spus Imperialul Isaac Volmar, „cel mai puternic va câștiga". Pentru un timp, mai „puternici" au fost Habsburgii, ale căror invazii, între 1649 și 1657, au demonstrat o intenție agresivă. Profeția lui Volmar avea să se adeverească în 1681, când trupele lui Ludovic XIV au intrat în Strasbourg și au încheiat astfel procesul prin care regele și-a impus supremația în Alsacia.

Manevrele lui Mazarin în Alsacia trebuie privite în contextul opiniei sale despre interesele Franței și Germaniei:

un grad de securitate compatibil cu bunele relații cu principii vecini. În timpul Frondei, Franța a beneficiat de bunăvoința câștigată în Renania, așa cum a beneficiat și Mazarin personal în timpul lunilor sale de exil. După Frondă, el a profitat de valoarea crescândă a patronajului francez. A fost chiar tentat să creadă că unii electori ar putea renunța la tradiționala lor loialitate față de Habsburgi. În 1657, după moartea lui Ferdinand, Mazarin a trimis o importantă misiune franceză să promoveze revendicările lui Ludovic XIV. El credea în aurul „împărțit liberal și cu grijă" și spera să găsească mai mult, căci astfel „se puteau face lucruri atât de măreție cum era greu de sperat că s-ar putea face în câteva secole". Mazarin nu a fost deloc surprins de rezultat: să aduci la conducere un împărat care nu e german „ar însemna să speri să învingi o flotă puternică doar cu două sau trei brigantine".

Electorii l-au votat în unanimitate pe Habsburgul Leopold. Nu au votat pentru un împărat mai puternic. Sub influența Franței, ei au impus și alte restricții asupra autorității sale. Sprijinit de Mazarin, von Schönborn, arhiepiscop-elector al Mainz-ului și Cancelar imperial, a înființat o confederație a principilor pentru a apăra drepturile Germaniei, care va fi numită Liga Rinului. Formată în 1658, ea a constituit răspunsul la întrebarea apărută în istoria ultimilor 40 de ani: cum să fie apărate drepturile acelor state mici când însuși împăratul a încălcat constituția și prinții străini au ocupat pământurile germane? Asigurând calitatea de membră a Franței, împreună cu cea a Suediei, Mazarin a făcut un serviciu atât Germaniei, cât și Franței. Pe lângă Franța și Suedia, inițial Liga îi mai includea pe electorii din Mainz și Köln, trei duci de Brunswick și pe landgraful de Hessen-Kassel. Cu directoratul său permanent

la Frankfurt și o trezorerie bine aprovizionată cu bani francezi, după spusele lui Hauser, „ea a extins adevărata graniță a Franței, cea a influenței politice, dincolo de frontiera teritorială de la Rin". Astfel, Mazarin i-a dat tânărului rege o lecție de diplomație – incomplet învățată și aplicată.

Și alte tipare vor urma după Westfalia. Cariera lui Mazarin a coincis cu declinul influenței politice a papalității, pe care o slujise la început. Tot ce putea face acum papa era să declare tratatul „nul și neavenit". Brandenburgul avea potențialul să echilibreze prezența inoportună a Suediei. Olanda își va dovedi puterea pe piețele mondiale. Spania va continua să decadă, și se va produce o reorientare în politica Austriei, deoarece împărații se confruntau cu provocarea otomană și acordau o mai mare atenție pământurilor ereditare: prin urmare, Franța avea șansa să domine.

Izolarea temporară a Angliei era totuși o consecință a circumstanțelor temporare. Din 1642 și de la izbucnirea războiului civil nu existase aici o politică externă coerentă. După înfrângerea suferită în bătălia de la Worcester (1651), Carol II și-a pierdut aproape total capitalul politic. Legitimitatea era mai importantă pentru Ana decât pentru Mazarin. Pentru el, realitatea esențială, măsurată prin autoritatea guvernului său și prin mărimea armatei, era puterea lui Cromwell – după 1653 Lord Protector și, așa cum credeau unii, viitorul rege. Interesele comerciale ale Angliei au determinat-o să intre în război cu Olanda (1652–1654). Războiul i-a adus câștiguri materiale. Englezii susțineau că sunt „marii lorzi și stăpâni ai Canalului Mânecii". Dar inamicul dintotdeauna al Angliei, pe fundamente protestante tradiționale, era Spania.

În 1656, Spania a încheiat un tratat cu Carol II și s-a oferit să finanțeze o mică armată regalistă. Acest fapt i-a

atras represaliile lui Cromwell. Logica a îndemnat atunci spre o alianță cu Franța – și Mazarin avea nevoie de un aliat. Spania nu fructificase în totalitate Fronda. Totuși, armatele ei repurtaseră câteva succese, în special ocuparea Barcelonei, care a pus capăt în mod eficient revoltei catalane. În același an, 1652, ei au recucerit Gravelines și Dunkerque. Spania își ratase deja șansa de a încheia pacea cu Franța în 1648. Pe măsură ce Fronda a luat amploare, poziția de negociere a lui don Haro s-a consolidat. Retragerea lui Condé l-a încurajat. Dar el a subestimat fermitatea lui Mazarin. În 1653, Mazarin și-a asumat personal răspunderea pentru efortul de război. Scrisorile sale din Sedan îl arată supraveghind strategii și provizii. Asedierile încununate de succes ale orașelor flamande de către Turenne nu erau totuși suficiente pentru a determina Spania să ceară pacea. În 1656, Condé a dovedit o forță surprinzătoare și a câștigat noi adepți. După „necazul din Valenciennes" (Condé ridicase asediul în iulie 1656), Mazarin s-a decis să ia taurul de coarne.

Republican și protestant radical, Cromwell era blestemul catolicilor și al regaliștilor. O alianță cu Anglia ar fi fost un adevărat dar de propagandă pentru Condé, Retz și susținătorii lor. Mazarin fusese vehement în denunțarea regicidelor engleze, dar îi oferise câteva avantaje văduvei Henrietta Maria, care trăia în condiții destul de grele la Paris. Îndrumat cu grijă de Mazarin, Ludovic a ajuns la concluzia că o alianță cu Anglia era în interesul țării sale. Soldații englezi ar fi putut asigura victoria – și pacea. După luni de negocieri, s-a semnat un tratat la Paris, în martie 1657. Se plănuise o acțiune comună în Flandra: Gravelines era promis Franței, Dunkerque și Mardyke Angliei. Campania care a urmat a adus o reabilitare rapidă. Armatele

unite ale francezilor și englezilor au învins armata lui Condé în bătălia de la Dunes (iunie 1658). Turenne a cucerit alte orașe flamande. Cu flota capturată de Blake, cu armata învinsă la Elvas de către portughezi, Spania se gândea în sfârșit la pace. Prioritatea lui Filip IV era acum rezistența în fața Portugaliei, ceea ce i-a dat lui Mazarin un avantaj important la negocieri. Folositor i-a fost, de asemenea, și sentimentul de onoare și obligație al spaniolilor față de aliați. Pentru Mazarin, Condé era un trădător periculos, pentru Spania era un aliat; pentru readucerea lui în drepturi și pentru reînscăunarea ducelui Charles în Lorena, spaniolii erau dispuși să facă unele concesii. Știind că printr-o nouă campanie ar obține și mai multe orașe flamande, Mazarin a preferat să nu folosească evidentul avantaj militar al Franței pentru a-și întări poziția diplomatică. A promis că nu-i va ajuta pe rebelii din Portugalia și tratativele au fost precedate de un armistițiu.

După patru luni de negocieri strânse, cele 124 de articole cuprinse în Pacea din Pirinei (1659) i-au dat Franței regiunea Artois, provinciile pirineiene Cerdagne și Roussillon, regiunea Bar și dreptul la un coridor militar prin Lorena (în schimbul reînscăunării ducelui), și stabilirea termenilor pentru căsătoria lui Ludovic XIV cu infanta Spaniei, Maria Teresa. Pentru acest contract important, Mazarin a renunțat la speranța unei alianțe prin căsătorie cu o prințesă de Savoia, cât și la posibilitatea tentantă, pentru renumele familiei sale, a unui mariaj pe care însuși Ludovic și-l dorea foarte mult, cu nepoata lui Mazarin, Maria Mancini. Mazarin a trebuit să se folosească de cuvinte mari pentru a-l convinge pe rege să renunțe: „Te sfătuiesc pentru gloria și onoarea ta, pentru binele regatului"; și „trebuie să renunți la pasiunile tale pentru ceea ce ar trebui

să ai pentru un rege înțelept și capabil să guvernezi regatul tot precum ești deja măreț și glorios". Gramatica și stilul pot fi greșite, așa cum se întâmpla adesea la Mazarin, care scria cum gândea, în grabă. Mesajul este clar. Gloria compensatoare avea să fie măreață, iar perspectiva nelimitată.

Ca o contribuție la contractul de căsătorie, Ludovic renunța la toate revendicările la tronul Spaniei, cu condiția ca zestrea infantei să fie plătită; ea a fost fixată la 500.000 de scuzi de aur, în trei rate. Suma va fi peste puterile financiare ale Spaniei. Neplata avea să fie pretextul pentru „Războiul pentru drepturile reginei", început în 1667. Atunci succesul ușor al trupelor franceze și alte câștiguri obținute prin tratate aveau să confirme opinia generală despre Tratatul din Pirinei: o modificare decisivă a balanței puterii. Aceasta a fost cea mai mare realizare a cardinalilor.

14. Reputația

Când Richelieu a murit, în decembrie 1642, singura rugăminte pe care a adresat-o regelui a fost ca regatul „să continue să-mi onoreze nepoții și rudele cu protecția și bunăvoința sa". Pe lângă valoroase moșteniri lăsate Coroanei, îndeosebi Palais Cardinal, care a devenit Palais Royal, el a stabilit moșteniri fără drept de înstrăinare bazate pe cele două ducate ale sale, ca să-și păstreze averea pentru moștenitorul desemnat, nepotul său, Armand-Jean de Pont-Courlay. Certurile din familie și eșecul Coroanei de a-și plăti datoriile către proprietate au făcut ca cele 4 milioane de livre bani gheață pe care cardinalul le păstrase pentru necesități extreme să fie insuficiente pentru moșteniri și pentru proiectele cărora le erau destinate, de exemplu pentru terminarea capelei și colegiului Sorbona. Ambiția de a-și situa familia printre cele mai importante din ținut, slujirea Coroanei și respectul pentru religie și erudiție – după moarte, ca și în viață, aceste idei călăuzitoare ies la iveală, implicând o gamă de judecăți de valoare la fel de largă astăzi ca și pe vremea sa.

Vestea morții sale a fost sărbătorită cu ruguri arzânde în provincii, unde ministeriatul său a fost asociat cu taxe

mai mari, cu represalii acolo unde avuseseră loc revolte şi cu temutele încartiruiri de trupe: toate consecinţele războiului, în general văzut ca un război al lui Richelieu. Şi în următorii două sute de ani, opinia predominantă a continuat să-i fie ostilă. În memoriile sale, Retz, după cum era de aşteptat, a scris că el „a distrus mai degrabă decât a guvernat". Le Vassor, în 1712, a rezumat cazul *dévot* ca un produs al dezbinării dintre Richelieu şi Marillac, pecetluit mai târziu de autoritatea lui Fénelon şi devenit un fel de ortodoxie pentru cei care au deplâns creşterea puterii statului şi tendinţa sa spre un război agresiv: Richelieu sacrificase libertatea patriei şi pacea întregii Europe pentru ambiţia personală. Pentru generaţia absolutistă a lui Colbert, care a împărtăşit concepţia lui Richelieu şi i-a dezvoltat proiectele, el fusese „marele cardinal". Asta n-a făcut decât să dea forţă cazului *dévot*, când colbertismul, care a dus la o competiţie mult mai intensă între state şi, deci, la război, a fost discreditat în ultimii ani de viaţă ai lui Ludovic XIV. Provenind din perioada *fin de siècle* de înfrângeri şi deziluzii, iluminismul a moştenit această viziune şi i-a adăugat accentele sale de relativism cultural şi scepticism religios. Montesquieu a văzut privilegiul parlamentar şi separatismul acelor *pays d'états* ca pe nişte garanţii ale libertăţii împotriva unui stat asupritor. Pentru autorul lucrării *L'Esprit des lois*, Richelieu era, în mod previzibil, „*un méchant citoyen*". Pentru Voltaire, el era un tiran care a provocat un război fiindcă voia să se facă indispensabil. Richelieu nu a făcut o impresie mai bună nici generaţiei romantice. De la Alfred de Vigny la Dumas, el a fost prezentat ca un monstru de cruzime şi ticăloşie cititorilor avizi de senzaţie. Michelet, istoricul secolului al XIX-lea, l-a numit „dictatorul disperării". Cuvântul „dictator" va avea o

nouă rezonanță în Europa secolului al XX-lea, colorând până și opinia sobră a istoricilor remarcabili, precum David Ogg, care scria că „oamenii de genul lui [Richelieu] vor triumfa întotdeauna atâta timp cât intelectul rece și calculat va învinge pasiunea și sentimentul".

Trebuie remarcat că fiecare opinie reflectă atitudinea epocii și poziția autorului și, de asemenea, faptul că nici una nu a încercat să minimalizeze importanța lui Richelieu. Dacă a fost un om rău, el a fost și un om măreț. Când Richelieu și-a găsit admiratori, a existat aceeași tendință de exagerare, pentru că istoricii au descoperit în politica sa ceea ce se potrivea cu propriul lor concept politic. Pentru bonapartiști și neoabsolutiști, el trebuia să fie respectat pentru sacrificiul personal și devotamentul său în slujirea fidelă a statului. Nu spusese el, pe patul morții, că „dușmanii lui erau doar cei ai statului"? Treptat, un alt fel de ortodoxie a fost instaurat – autoritatea acordată de uriașele eforturi ale lui Hanotaux: „El a desăvârșit unitatea Franței prin instituirea finală a autorității absolute a regelui și prin ruinarea Spaniei". O reîntărire a ceea ce poate fi numit concepția patriotică a secolului al XX-lea s-a produs o dată cu războaiele împotriva Germaniei, între 1870 și 1945, în ceea ce privește, de pildă, soarta Alsaciei și a Lorenei. În orice caz, ceea ce a făcut din el un simbol al dreptății, răspunzător de o concentrare a puterii ce poate fi comparată cu cea realizată de Mussolini, în viziunea lui Bailly (1934), a fost aspectul autoritarist al politicii sale. Chiar și după aprecierea postbelică, mai echilibrată, a lui Tapié și aprofundarea cercetărilor despre Franța secolului al XVII-lea, mai ales despre provinciile sale, cititorul englez sau american poate fi tentat să creadă că adevăratul Richelieu trebuia să fie salvat din mâna compatrioților săi și de poziția lor ideologică.

La acea imagine „reală" sunt tot timpul adăugate detalii. Opera lui Bonney despre guvern și, mai ales, despre *intendants*, Kettering, care a tratat structurile și moravurile politice (îndeosebi *clientèles)*; Parker, Beik și Mettam despre absolutism, și Bergin, cel mai relevant pentru studiul de față despre ascensiunea lui Richelieu la putere – pentru a da numai câteva exemple din multele existente –, au făcut posibilă o analiză a carierei sale în relație cu societatea care i-a modelat concepțiile. În această abordare, deși bine fundamentată prin dovezi, există un pericol inerent. Ca o reacție la ideile îngemănate – a lui Richelieu ca „întemeietor" sau chiar ca principal promotor al absolutismului, și a absolutismului ca sistem mai desăvârșit și mai puternic decât ar fi fost posibil să fie –, a existat o tendință de a devaloriza natura eroică, de neînfrânt a omului și scala realizărilor sale. Modul în care Richelieu și-a construit averea și baza puterii sale este relevantă, dar cel mai important este modul în care s-a folosit de ele. Acesta nu este mai puțin impresionant când este plasat în contextul vremurilor tulburi și al sistemelor imperfecte de guvernare; calitatea lui Richelieu nu este diminuată de revelarea momentelor sale de slăbiciune. Este posibil ca cel care îl studiază pe Richelieu să nu îl placă prea mult. Dar va găsi cu siguranță multe de admirat în credința, curajul și imaginația sa.

Mazarin a murit în martie 1661. Circumstanțele au fost mai favorabile pentru reputația sa imediată decât cele din 1642. Era pace și exista un rege tânăr gata să-și asume puterea – o putere necontestată. A murit modest și pocăit în spirit, după o perioadă de riguroasă pregătire cu un preot care s-a supus dorinței sale de a fi tratat ca oricare alt penitent, „știind că nu există decât o singură *Evanghelie* pentru cei mari ca și pentru cei umili".

Dăduse dovadă de un curaj stoic pentru a lucra până la sfârșit. A murit foarte bogat, cu averi care fuseseră estimate la 39 milioane de livre (averea lui Richelieu era de 22 de milioane). A dorit să lase totul moștenire regelui; numai atunci când a fost refuzat, el a asigurat o parte din moștenire pentru familia sa. Din acea avere, nu mai puțin de o treime era în monede, lingouri de aur și pietre prețioase, depozitate la Paris și în alte locuri bine alese și păzite. Ca și Richelieu, Mazarin căpătase beneficii bisericești foarte mari prin veniturile a 24 de abații. A avut trei ducate. Cumpărase, cu abilitate, tablouri, tapiserii și mobilă de pe o piață lovită de criză. Beneficiase, fără îndoială, din absența unor revizii contabile și din disponibilitatea directă de fonduri pentru a-și asigura bani pentru averea sa. Mulțumit de faptul că Fouquet returna creditele (deși din taxele percepute reveneau ca profit pentru Coroană numai 30%), se pare că Mazarin a fost indiferent față de disciplina administrației financiare, bucuros să profite de lipsa ei de stricteţe. Slujindu-l ca omul său de afaceri, storcând din proprietatea sa un venit din ce în ce mai mare din pământurile și drepturile sale, Colbert învățase destule despre abuzurile sistemului financiar pentru a putea, în calitate de *contrôleur-général* al lui Ludovic XIV, să instituie un sever regim de reformă.

Aici se află câteva dintre subiectele pentru judecățile de valoare de mai târziu în ceea ce-l privește pe Mazarin: aventurierul, asigurându-se împotriva unei eventuale căderi cu uriașe provizii personale; colecționarul nesătul, lacom și zgârcit; ministrul nepăsător și fără scrupule, maestrul înțelegerilor personale, vicleanul prefăcut; și totuși, slujitorul devotat al regelui, patronul loial, negociatorul răbdător și un om al păcii care se putea mândri că a obținut-o – și în avantajul Franței.

Astfel de păreri nu sunt neapărat contradictorii. Mazarin putea avea, într-o oarecare măsură, toate acele trăsături. Cel care a descris într-o predică funerară „luminile și umbrele" carierei sale și „misterioasa enigmă" care s-a numit Mazarin a fost călugărul carmelit Léon:

> „El era francez și italian, soldat și doctor al legii, mirean și cardinal, străin și servitor al regelui, exilat și plenipotențiar, supus și prieten al regelui: o victimă remarcabilă, un Phoenix; un Phoebus după ce norii se îndepărtează; arbitrul marilor popoare și națiuni."

Enigmaticul Mazarin a continuat să-i incite pe istorici. Părerile lor vor depinde de poziția din care se vor forma – părerea lui Goubert, de exemplu, din Școala de istorie socială *Annales*, cea a lui Dethan din interesul deosebit pentru mediul și influențele italiene, cea a lui Laurain-Portemer din vastele sale cunoștințe despre scena culturală și reacția lui față de cultură. Accentul pe latura materialistă sau pe preocuparea sa pentru a-și promova familia, poate da impresia unui om de departe inferior lui Richelieu, aproape de caricaturile din *Mazarinades*. Ca și în cazul lui Richelieu, reputația lui Mazarin a avut de suferit de pe urma opoziției manifestate de *dévots* față de o politică externă care a dus la războiul cu Spania, dat fiind accentul pus mai târziu pe nenorocirile războiului din ultimele decade ale domniei lui Ludovic XIV, acel Ludovic îmbătrânit, care fusese educat de Mazarin în spiritul machiavelismului – principala acuzație adusă de Fénelon în influentul său *Dialogue des Morts*. Realizările sale au fost totuși reevaluate în mod convingător în uriașa istorie asupra *Minorității* (patru volume, 1879) a lui Chéruel, completată de o ediție în nouă volume a scrisorilor sale. Imaginea (îndeosebi pentru Dethan) a lui Mazarin de bun european, căutător al păcii creștine – care,

după cum am văzut, nu este contradictorie cu cea de bun francez – are un deosebit succes la francezii de astăzi care gândesc în termeni europeni.

Tratatele din Westfalia şi Pirinei constituie o cronică impresionantă. Opiniile formate după „rezultate", fără nici o referinţă la context sau costuri, pot părea, la prima vedere, să-l ridice pe Mazarin mai presus de meritele sale. Într-un anume fel, el este încă o figură misterioasă, deoarece dovezile sunt insuficiente: consistente pentru abilitatea sa în diplomaţie şi război, dezvăluind câteva dintre gândurile sale în *Carnets*, dar prea puţine pentru implicarea sa în problemele interne şi în special pentru deciziile luate de el în Consiliu. Şi totuşi, o analiză mai obiectivă ar putea spune că el s-a numărat printre puţinii oameni de stat care au reuşit să-şi atingă principalele obiective şi care au influenţat cursul istoriei. El a văzut monarhia ieşind din momentele de cumpănă cu o autoritate mai puternică şi mai respectată. El a fost răspunzător, prin purtarea unor negocieri dificile, de tratate care au extins graniţele Franţei, asigurându-i un grad de securitate pentru viitor şi posibilitatea de a primi o mare moştenire. Nu a fost întâmplător faptul că, după moartea mentorului său, tânărul Ludovic a fost capabil să-şi asume o domnie absolută, fiind cel mai instruit şi cel mai competent dintre suverani în privinţa înţelegerii problemelor guvernării; şi nici faptul că, prin ceremonii cu grijă regizate, poporul a fost determinat să accepte un stil de regalitate preaslăvită, predestinată de divinitate şi ridicată deasupra muritorilor de rând. Şi, în final, nici că Ludovic şi-a început domnia cu un grup de miniştri talentaţi care îşi căpătaseră experienţa lucrând pentru cardinal, îmbinând coeziunea intereselor personale ale clientelei politice cu devotamentul faţă de interesele statului.

Glosar

Aides	Diverse taxe indirecte, majoritatea pe băuturi, percepute de stat
Arrêts	Hotărâri regale care nu necesitau înregistrare pentru a căpăta forţă de lege
Aumônier	Ecleziast care oficia în Capela regală
Avocat-général	Reprezentant al Coroanei în Parlament
Bourgeoisie	Membri ai eşaloanelor superioare ale societăţii – în general urbane –, care nu făceau parte din nobilime dar erau suficient de înstăriţi pentru a nu presta muncă manuală, şi care se bucurau de privilegii – spre deosebire de simplul *habitant*
Cahiers	Rapoarte ale delegaţilor prezentate în faţa adunării Stărilor Generale
Carnets	Caietele de notiţe ale lui Mazarin, cu însemnări făcute în grabă, sau în timpul călătoriilor; un valoros ghid al gândurilor şi temerilor sale ascunse
Chambre de Justice	Curte financiară specială creată pentru confiscarea câştigurilor financiarilor şi pentru a da lecţii politice
Clientèle	În uzajul politic, un grup restrâns de persoane dependente de un *patron*, de care sunt legate printr-un interes reciproc pentru prosperare
Co-adjuteur	Titlu ecleziastic purtat de asistentul unui episcop

Code Michau — Numit după autorul său, Michel de Marillac; o compilație stufoasă definind domenii ale legii în care era implicat guvernul, și care stabilea principii și reguli

Commissaire — Oficial însărcinat cu anumite responsabilități într-o *généralité*

Conseil d'État — Consiliul Regal inițial din care au apărut, o dată cu evoluția guvernului, câteva organisme cu funcții specializate și, sub domnia lui Ludovic XV, Consiliul executiv, *le conseil d'en haut*

Conseil de conscience — Consiliu pentru problemele religioase – întrunit în mod regulat pentru prima oară în timpul regenței Anei

Corvée — Muncă neplătită datorată seniorului prin uzanță; corvoadă

Créature — În uzanța politică, o persoană aflată într-o relație bine stabilită de dependență față de un *patron*

Croquant — Bădăran; nume pentru țăranii rebeli (sub Henric IV și Ludovic XIII)

Curé — Preot de parohie

Dérogeance — Pierderea statutului și privilegiilor de nobil datorită participării la anumite ocupații incompatibile cu acest statut, în special activități manufacturiere și comerciale

Dévot — Membru al partidului catolic zelos opus toleranței față de hughenoți și înclinat spre o politică externă pro-spaniolă.

Duc et pair — Nobil de cel mai înalt rang, beneficiind și de privilegiile unui pair – ca deținător al unui fief înălțat la rangul de *duché-pairie* –, spre deosebire de simplul *duc*

Élection — Circumscripție financiară administrată de un *élu*, responsabil cu stabilirea *taille*-ei pe baza venitului personal

Enquêtes	Una dintre cele trei camere principale ale Parlamentului
États Généraux / Stările Generale	Adunare a deputaților celor trei stări – Biserica, nobilimea și *Tiers état*, burghezia. S-a reunit în 1614–15, apoi abia în 1789
Fermier	Arendaș, deținător al unui contract de arendă (*ferme*), responsabil, contra unei sume fixe sau a unui procent din încasări, cu colectarea taxelor senioriale sau regale
Frondă	(de la *fronde* = praștie) Nume dat unei serii de revolte între anii 1648–53; *frondeur* – participant la Frondă
Gabelle	Impozit indirect pe sare, variabil în funcție de regiune, scutiri și privilegii
Généralité	Una dintre principalele regiuni administrative (23 în 1643) în care era împărțită țara, condusă de un *général des finances* și care a devenit reședință pentru o *intendance*
Les grands	Nume colectiv neoficial pentru nobilii de cel mai înalt rang
Intendant	Comisar regal (vezi *maître des requêtes*) însărcinat cu coordonarea problemelor financiare și administrative din provincii; un *intendant de l'armée* avea o funcție mai specializată, dar problemele de disciplină și aprovizionare aveau implicații și pentru civilii din zona sa de responsabilitate
Lèse-majesté	Înaltă trădare, lezmaiestate
Lettre de cachet	Scrisoare purtând sigiliul unui suveran și semnată de un *secrétaire d'État*, care conținea un ordin de întemnițare sau de exil, fără judecată prealabilă
Lit de justice	Ceremonie la care regele asista personal și în care putea impune înregistrarea edictelor în Parlament sau alte curți supreme

Livră	Monedă curentă echivalentă cu 20 *sous* (1 *sou* = 12 dinari)
Maître des requêtes	Judecător regal pe lângă *Conseil du roi*, de obicei prima treaptă către o funcție mai înaltă; *intendants* proveneau de cele mai multe ori din *maîtres*
Mazarinades	Pamflete scrise în timpul Frondei și îndreptate în special împotriva lui Mazarin
Noblesse d'épée	Militarii, nu neapărat vechea nobilime, care au primit privilegii pe baza serviciului feudal
Noblesse de robe	Nobilime provenită din cele mai înalte ranguri ale justiției și administrației
Office	Post guvernamental permanent deosebit de o funcție temporară (vezi *intendant*); post în general de vânzare (vezi *paulette*), uneori conferind statutul de nobil; *officier* – deținător al postului
Parlement / Parlament	Curte de apel supremă, formată din trei curți – *Grande Chambre, Enquêtes, și Requêtes* – cu largi puteri juridice și administrative. Parlamentul din Paris (în text doar Parlamentul) avea jurisdicție peste mai mult de 1/3 din regat, având responsabilitatea înregistrării edictelor regale. În afara celui din Paris, în 1643 mai existau 9 parlamente provinciale, la Toulouse, Bordeaux, Grenoble, Dijon, Rouen, Aix, Rennes, Pau și (1633) Metz.
Paulette sau *droit annuel*	O formă de recompensă care îl ajuta pe un *officier* să-și transmită funcția în schimbul a 1/60 din valoarea sa estimată. Reînnoirea ei făcea posibile negocieri între Coroană și *officiers*
Place de sûreté	Oraș căruia i se permitea, conform Edictului din Nantes, să aibă o garnizoană hughenotă
Politiques	Termen folosit, în special în timpul războaielor religioase, pentru persoanele care puneau inte-

	resele politice ale Franței mai presus de devoțiunea religioasă; în sens mai larg, *bons français* (opus lui *dévots*)
Premier-président	Președinte al *Grande Chambre* din Parlament; singura funcție din Parlament (nu un post ci *charge*, și revocabilă) în care numirea era făcută de rege
Procureur-général	Unul dintre *gens du roi*, reprezentanți ai regelui în Parlament
Proviseur	Administrator al unui colegiu
Receveur	Oficial responsabil pe plan local cu colectarea taxelor
Rente	Titlu de valoare emis de guvern și garantat de veniturile municipale; *rentier* – beneficiarul acestor venituri
Secrétaire d'État	Inițial simplu secretar, deținătorul acestei funcții venale a devenit conducătorul unui departament ministerial, responsabil pentru *généralités*. Numai cei convocați în mod regulat la *conseil d'en haut* erau desemnați *ministres*
Sol pour livre	Taxă de 5% din vânzări introdusă în 1640
Subsistances	Taxe plătite de orășeni pentru a fi scutiți de încartiruirea trupelor
Surintendant des finances	Șeful administrației financiare
Taille	Principala taxă directă, impusă pe venit – *taille personnelle*, aplicabilă în *pays d'élection* – sau pe proprietate – *taille réelle* în *pays d'états*
Testament Politique	Parțial scris sau dictat de Richelieu și urmărind în linii mari planul lui general; o valoroasă sursă pentru ideile și politica sa

Toisé	Taxă (anulată în 1643 după ce a fost puternic contestată) asupra caselor din suburbiile pariziene
Traitants	Financiari care încheiaseră un contract, sau *traité,* cu Coroana, în general pentru a percepe taxe sau pentru a vinde funcţii
Trésoriers de France	Oficiali financiari care conduceau *bureaux des finances* din fiecare *généralité*

Geoffrey Treasure

RICHELIEU ȘI MAZARIN

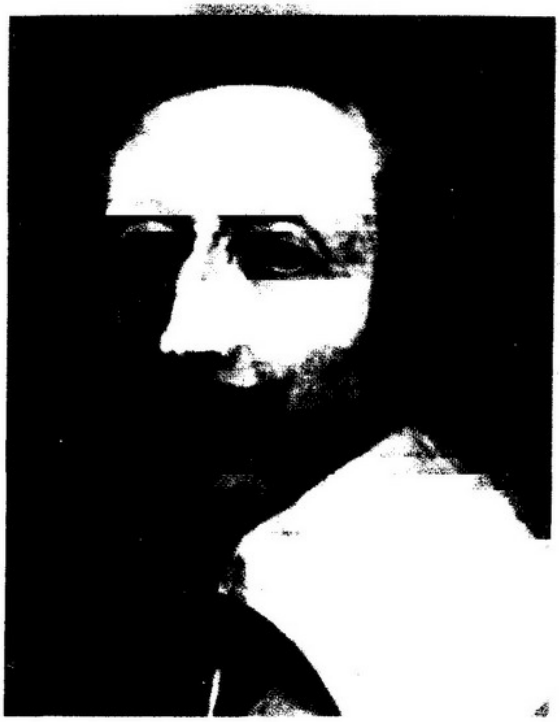

Editura Artemis

Repere în istorie